

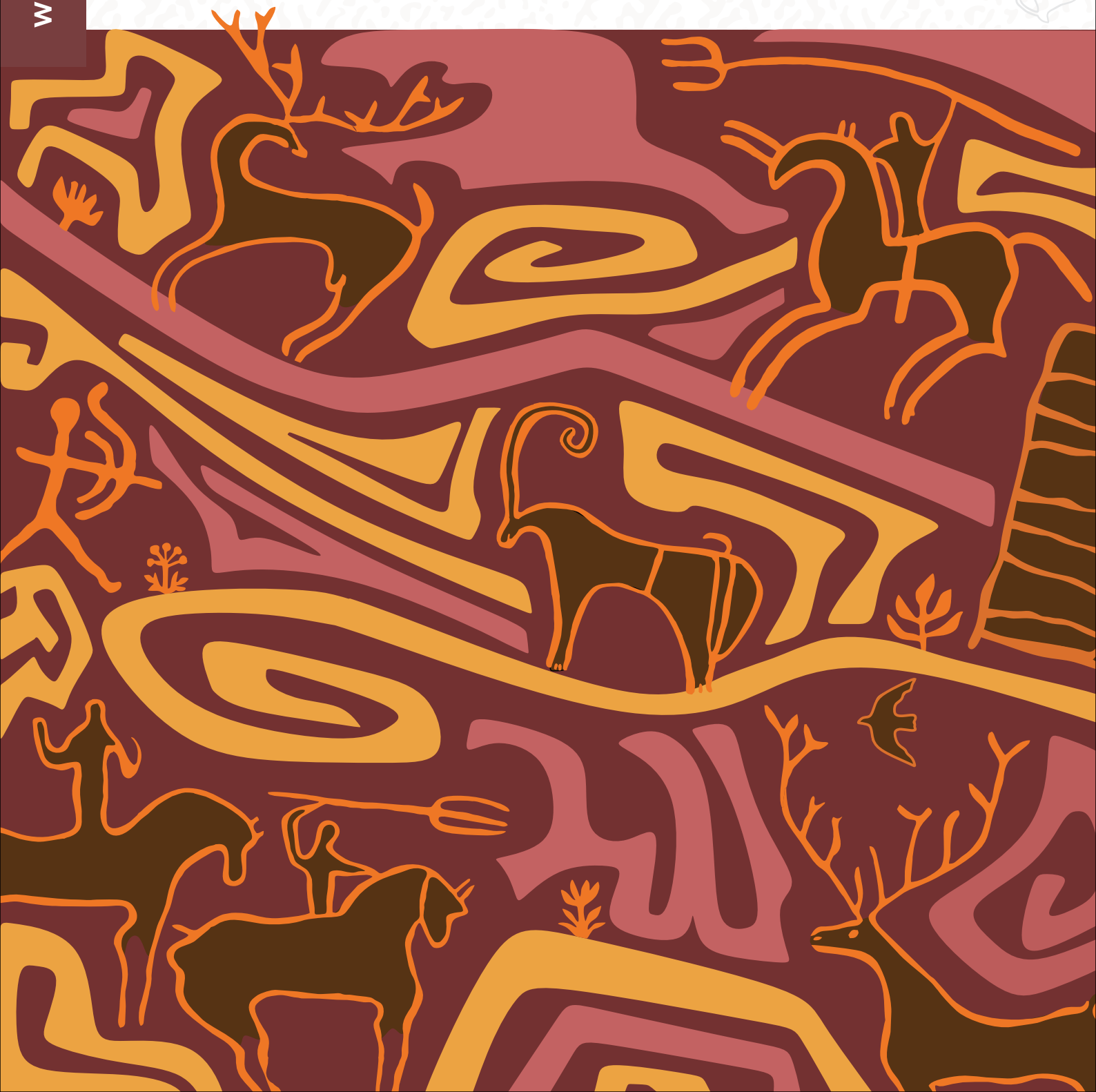
QOBUSTAN

GOBUSTAN DUNYASI

DÜNYASI

Elmi-metodiki, populyar jurnal
Scientific-methodical, popular magazine

№3 (3)
2023

JURNALIN ÜÇÜNCÜ SAYI AZƏRBAYCAN XALQININ
ÜMUMMİLLİ LİDERİ HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏZİZ
XATİRƏSİNƏ İTHAF OLUNUR

THE THIRD ISSUE OF THE JOURNAL IS DEDICATED
TO THE DEAR MEMORY OF HEYDAR ALIYEV, THE
NATIONAL LEADER OF THE AZERBAIJANI PEOPLE

*“Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək,
həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcəkdir”*

Ulu öndər Heydər Əliyev

“A nation with great culture will always move forward, live and develop”

Great leader Heydar Aliyev

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏDƏNİ İRSİMİZ

HEYDAR ALIYEV AND OUR CULTURAL HERITAGE

Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik xalqımızın tarixində Ulu öndər Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun vətən və xalq qarşısında xidmətləri müstəsna yer tutur.

1969-cu ilin 14 iyulunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi seçilən Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə dövlət müstəqilliyimizin bərpasına zəmin yaradan uzaqgörən siyasət yürütdü, bu istiqamətdə göstərdiyi məqsədyönlü fəaliyyəti ilə Azərbaycanın sürətli inkişafına nail oldu. Respublikada misli görünməmiş quruculuq işləri aparıldı.

Ulu öndər mədəni irsimizin, milli -mədəni dəyərlərimizin qorunub saxlanması,

The personality of the Great Leader Heydar Aliyev, the services he rendered to the homeland and the people hold a unique place in the history of our nation who possessed centuries-old traditions of the statehood.

When Heydar Aliyev was elected as the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan on July 14, 1969, he pursued a far-sighted policy that laid the foundation for restoration of our country's independence. With his purposeful activities in this direction, Azerbaijan achieved rapid development. Unprecedented building work was carried out in the Republic.

mədəniyyət sahəsinin inkişafı üçün möhkəm təməllər qurmağa müvəffəq oldu. Onun ölkə rəhbərliyinə gəlişi ilə, sözün əsl mənasında, mədəniyyətimizin intibah dövrü başladı, mədəniyyət sahəsinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi, mədəniyyət müəssisələri üçün yeni binalar inşa olundu, mədəniyyətimizin və incəsənətimizin tanınmış nümayəndələrinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görüldü. Həmin illərdə Üzeyir Hacıbəylinin, Cəfər Cabbarlının, Hüseyn Cavidin və digər ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin ev-muzeylərinin, Nəriman Nərimanovun, Bülbülün xatirə muzeylərinin yaradılması, Natəvanın abidəsinin ucaldılması, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsinin inşası, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza kimi ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin SSRİ-nin yüksək fəxri ad və mükafatlarına layiq görülmələri məhz Ulu öndərin sənətə və sənətkara dərin hörmət və ehtiramının təzahürü idi. Heydər Əliyevin sənətkarlara yüksək diqqət və qayğısı onların yaradıcılıq prosesinə müsbət təsir edir, potensiallarını üzə çıxarmağa şərait yaradır, yeni əsərlər yaratmağa ruhlandırır. Ulu öndərin sənət adamları ilə görüşlərdə çıxışları, səsləndirdiyi fikirlər onlar üçün proqrama çevrilir, gələcək fəaliyyətlərinə işıq saçır. “Mədəniyyətimiz xalqımızın milli sərvətidir və intellektual mülkiyyətidir” deyən Ulu öndər Heydər Əliyev mədəniyyət sahəsində kadr potensialının gücləndirilməsini də daim diqqətdə saxlayırdı.

Ulu öndər Azərbaycan mədəni irsinin dünya miqyasında tanınmasına xüsusi həssaslıqla yanaşır, bu istiqamətdə söylərini əsirgəməirdi. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi kimi mütəfəkkir şairlərimizin irsinin beynəlxalq səviyyədə tanınması, yubileylərinin keçirilməsi də dahi şəxsiyyətin adı ilə bağlıdır.

The Great Leader succeeded in establishing strong foundations for the preservation and development of our cultural heritage, the spiritual values of our people, and the advancement of the cultural sector. Under his leadership, in the true sense of word, the renaissance of our culture began, the cultural sector's material and technical infrastructure was strengthened, new buildings were constructed for cultural institutions, and important work was done to immortalize the memory of our renowned figures in culture and art. During those years, the creation of house-museums for literary and cultural figures such as Uzeyir Hajibeyli, Jafar Jabbarly, Huseyn Javid, and other cultural and literary figures, as well as the establishment of memorial museums in honor of Nizami Ganjavi, Bulbul, and Nariman Narimanov, the renovation of Natavan's monument, the construction of Molla Panah Vagif's mausoleum, and the recognition of literary and cultural figures like Gara Garayev, Fikrat Amirov, Niyazi, Suleyman Rustam, Suleyman Rahimov, and Rasul Rza with high honorary titles and awards in the Soviet Union were all manifestations of the deep respect and esteem of the Great Leader for art and artists. Heydar Aliyev's attention and care for artists had a positive impact on their creative process, creating conditions to unleash their potential and inspire them to create new works. His speeches and ideas expressed during meetings with artists

Ölkəyə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə mənsub olduğu xalqın qədim tarixinə, zəngin mədəni irsinə böyük diqqət və qayğı göstərən Ulu öndərin rəhbərliyi ilə tarix və mədəniyyət abidələrinin vəziyyətinin öyrənilməsi, onların bərpası və qorunması istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilir, müvafiq qanunlar və qərarlar qəbul edilirdi. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin I katibi kimi Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilən “Respublikada muzey işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” (30 yanvar 1970-ci il), “Respublika ərazisində mədəniyyət abidələrinin vəziyyəti və onların qorunması tədbirləri haqqında” (11 iyul 1973-cü il), “Azərbaycan SSR-də tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və bərpası işini yaxşılaşdırmaq haqqında” (10 sentyabr 1976-cı il) qərarlar bu istiqamətdə atılan mühüm addımlar idi. Həmin dövrdə “Bakı şəhərində “İçərişəhər”in, Şuşa və Ordubad şəhərlərinin tarixi hissələrinin tarix-arxitektura qoruyucuları elan edilməsi haqqında” (10 avqust 1977-ci il), “Azərbaycan SSR-də şəhərsalma, memarlıq və arxeologiya abidələrinin qorunması, bərpası və istifadəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” (15 sentyabr 1981-ci il) qərarların və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 21 iyul 1978-ci il tarixli sessiyasında “Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və onlardan istifadə haqqında Azərbaycan SSR Qanunu”nun təsdiq edilməsinə nail olan Ulu öndər mədəni irsimizin qorunmasında

were translated into programs, shedding light on their future activities. The Great Leader, who stated that “Our culture is the national treasure of our people and their intellectual property,” always paid close attention to strengthening the potential of personnel in the field of culture.

The Great Leader paid special attention to the recognition of Azerbaijani cultural heritage at the global level, and in this regard, he didn't begrudge his efforts. The recognition of the heritage of our great poets and intellectuals, such as Nizami Ganjavi, Muhammad Fuzuli, and Imadeddin Nasimi, at the international level, as well as the celebration of their anniversaries, is closely linked to the name of this exceptional personality.

During all the periods he led the country, the Great Leader Heydar Aliyev showed great care and concern for the ancient history and rich cultural heritage of the people. Important steps were taken to study the situation of historical and cultural monuments, their restoration, and preservation, and relevant laws and decisions were adopted. Decisions such as “On the state of museums in the Republic and measures to improve it” (January 30, 1970), “On the state of cultural monuments and measures to preserve them in the territory of Republic” (July 11, 1973), “On the improvement of conservation, restoration of historical and cultural monuments in the Azerbaijan SSR” (September 10, 1976), all initiated

yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu. Respublikamızın bütün bölgələrinə arxeoloji ekspedisiyalar təşkil edildi, tədqiqatlar nəticəsində xalqımızın maddi-mədəni irsini əks etdirən saysız-hesabsız arxeoloji materiallar aşkar olundu.

Ulu öndərin diqqət və qayğısından nəsibini alan çoxsaylı abidələrimizdən biri də qədim Qobustan olmuşdu. Belə ki, 1970-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev abidənin dağıdılmasının qarşısının alınması məqsədilə qoruq ərazisində fəaliyyət göstərən daş karxanasının həmişəlik bağlanması üçün göstəriş vermişdi. Göstəriş Azərbaycan KP MK və Nazirlər Sovetinin 115 sayılı 6 aprel 1970-ci il tarixli qərarında öz əksini tapmışdı. Bu qərar Qobustan abidələrinin gələcəyinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində atılan əhəmiyyətli addım idi.

Ulu öndərin Qobustan abidələrinə qayğısı sonrakı dövrlərdə onun siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən də davam etdirildi. Prezident İlham Əliyev və xanım

by Heydar Aliyev as the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, were significant steps in this direction. During that period, decisions such as “On the declaration of the historical parts of Baku, “Icherisheher” (Inner city), Shusha, and Ordubad cities” (August 10, 1977) and “On the conservation, restoration, and improvement of the use of historical, architectural, and archaeological monuments in the Azerbaijan SSR” (September 15, 1981) were adopted. The Law of the Azerbaijan SSR “On the conservation and use of historical and cultural monuments” was approved at the session of the Supreme Soviet of the Azerbaijan SSR on July 21, 1978. With the initiatives of the Great Leader, a new phase began in the preservation of our cultural heritage. Archaeological expeditions were organized in all regions of our country, and as a result of research, countless archaeological materials reflecting the material and cultural heritage of our people were discovered.

One of the cultural monuments that benefited from the attention and care of the Great Leader was the ancient Gobustan. In 1970, Heydar Aliyev ordered the closure of a stone quarry operating in the reserve to prevent the destruction of the monument. This order was reflected in the decision of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan and the Cabinet of Ministers of the Azerbaijan SSR, dated April 6, 1970. This decision was a significant step in determining the future of the Gobustan monuments.

The care and attention of the Great Leader to the Gobustan monuments were continued in the subsequent years by President İlham Aliyev, who is a worthy successor to his political course. In 2007, upon the initiative of President İlham Aliyev and First Lady Mehriban Aliyeva, the petroglyphs of Gobustan, along with the

Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2007-ci ildə Qobustanın qayaüstü təsvirləri, mədəni landşaftı ilə birlikdə UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısına daxil edildi. Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il tarixli qərarı ilə qoruq “Milli qoruq” statusu aldı. Ölkə başçısının müvafiq sərəncamına əsasən, 2011-ci ildə qoruğun yeni inzibati və muzey binası tikilib istifadəyə verildi.

Qobustan qayaüstü rəsmləri 2019-cu ildə İCESCO-nun İslam İrsi Siyahısına daxil edildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdıqdan sonra Azərbaycan növbəti inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Ölkə həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də inkişaf və tərəqqi dövrü başladı. Ölkənin uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən inkişaf proqramları hazırlandı, müasir tələblərlə uzlaşan mədəniyyət siyasəti təşəkkül tapdı. Xalqımızın mədəni irsinin qorunması və inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdi. Ölkə və beynəlxalq səviyyədə genişmiqyaslı mədəni tədbirlər həyata keçirildi, mədəniyyət siyasətinin qanunvericilik bazasının formalaşdırılması üçün mədəniyyət sahəsinin inkişafına stimül verən normativ hüquqi aktlar qəbul olundu. “Mədəniyyət haqqında” (1998), “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” (1998), “Kinematografiya haqqında” (1998), “Memarlıq fəaliyyəti haqqında” (1998), “Kitabxana işi haqqında” (1998), “Milli Arxiv Fondu haqqında” (1999), “Muzeylər haqqında” (2000), “Nəşriyyat işi haqqında” (2000) və s. qanunlar mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynadı.

Ulu öndərin ideyalarından güc alan mədəniyyətimiz bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında yeni inkişaf və tərəqqi dövrünə qədəm qoyub. Xalqımızın çoxəsrlik mədəni irs nümunələrinin

cultural landscape, were included in UNESCO’s World Heritage List. According to the decision of the Cabinet of Ministers in 2007, the reserve received the status of “National Park.” Based on the relevant decree of the country’s leader, a new administrative and museum building for the preserve was constructed and put into operation in 2011.

In 2019, Gobustan’s rock engravings were included in the ISESCO Islamic World Heritage List.

After returning to political power in 1993, National Leader Heydar Aliyev laid the foundation for the next stage of development for Azerbaijan. Just as in all other spheres of life in the country, a period of development and progress began in the field of culture. Long-term, dynamic, and comprehensive development programs were prepared to ensure the country’s sustainable development. A culture policy that aligns with modern requirements took shape. The preservation and development of our people’s cultural heritage became one of the priority directions of state policy. Extensive cultural events were held both in the country and at the international level, and normative legal acts that stimulate the development of the cultural sphere were adopted. Laws such as “On Culture” (1998), “On the Protection of Historical and Cultural Monuments” (1998), “On Cinematography” (1998), “On Architecture Activity” (1998), “On Library Work” (1998), “On the National Archives Fund” (1999), “On Museums” (2000), “On Publishing” (2000), and others played a significant role in implementing cultural policies.

Our culture, inspired by the ideas of the National Leader, has entered a new stage of development and progress under the leadership of President Ilham Aliyev. Comprehensive projects are being prepared and implemented in the direction

UNESCO-nun müvafiq siyahılarına daxil edilməsi, beynəlxalq səviyyədə tanınması və təbliği istiqamətində genişmiqyaslı layihələr hazırlanır, tədbirlər həyata keçirilir. Zəngin mədəni irsimizin dünyada tanınmasına xidmət edən beynəlxalq layihələrin reallaşması, həyata keçirilən irimiqyaslı tədbirlər, müasir standartlara uyğun yeni mədəniyyət obyektlərinin tikintisi, mövcud mədəniyyət müəssisələrinin təmiri və bərpası mədəniyyətin hər tərəfli inkişafının və etibarlı gələcəyinin təminatçısına çevrilir. 44 günlük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə şanlı ordumuz tərəfindən azad olunan tarixi ərazilərimizdə dağıdılmış abidələr, mədəniyyət obyektləri sürətlə bərpa edilir.

Ümummilli liderin mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsində, mədəniyyətimizin və incəsənətimizin inkişafında, maddi-mədəni irsimizin, zəngin mənəvi dəyərlərimizin qorunması və təbliğində xalqımızın və dövlətimizin maraqlarını əks etdirən Heydər Əliyev Fondunun və Fondun rəhbəri, Birinci vitse-prezident, ICESCO-nun xoşməramlı səfiri xanım Mehriban Əliyevanın misilsiz xidmətləri var.

Heydər Əliyevin mədəniyyətə qayğısı vətəninə, xalqına sonsuz sevgisindən qaynaqlanırdı. Ölkəmizin inkişafı, dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi istiqamətindəki yorulmaz fəaliyyəti ona xalqın böyük sevgi və ehtiramını qazandırır. Qəlbi Ümummilli liderinə sevgi, ehtiram və minnətdarlıqla aşıb-daşan xalqımız Ulu öndərin dövlət və xalq qarşısındakı misilsiz xidmətlərini heç vaxt unutmayacaq. Heydər Əliyevin əbədiyaşar ideyaları ölkəmizin uğurlarının sonsuz təminatçısına çevriləcək, ölkəmiz gündən-günə inkişaf edəcək, mədəniyyətimiz çiçəklənəcək, yüksələcək. Ulu öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, yüksək mədəniyyətə malik olan xalq isə həmişə irəli gedəcək, yaşayacaq və inkişaf edəcək.

of including assets of our rich cultural heritage, which is a testament to the multiculturalism of our people, in the relevant lists of UNESCO, as well as promoting them at the international level. The realization of international projects that contribute to the recognition and promotion of our rich cultural heritage on a global scale, the construction of new cultural facilities that meet modern standards, and the repair and restoration of existing cultural institutions all contribute to the all-around development and bright future of culture. The historic territories and monuments that were liberated by our glorious army under the leadership of the Supreme Commander-in-Chief, President İlham Aliyev, during the 44-day Patriotic War are being rapidly restored.

The implementation of cultural policies of the National leader, the development of our culture and fine arts, the preservation and promotion of our material and spiritual values, are being continued by the Heydar Aliyev Foundation and its head, First Vice-President, and ICESCO Goodwill Ambassador Mehriban Aliyeva.

The care of Heydar Aliyev for culture and his love for the homeland and the people were the source of his boundless dedication. Our people, who embraced their Great Leader with love, respect, and gratitude, will never forget his invaluable services to the state and the people. The eternal ideas of Heydar Aliyev will be the guarantee of our country's success, and our country will continue to develop day by day, our culture will flourish and rise. As National Leader Heydar Aliyev said, a nation with great culture will always move forward, live and develop.

DÜNYA MUSIQI TARİXİNDƏ ƏBƏDİ YAŞAMAQ HAQQI QAZANAN BƏSTƏKAR

The composer who earned the right of eternal life in the history of world music

Klassik musiqi sənətimizin inkişafında görkəmli bəstəkar, SSRİ və Azərbaycanın Xalq artisti, Dövlət mükafatları laureatı, Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Fikrət Əmirovun (1922-1984) müstəsna xidmətləri var. Bəstəkarın vətənpərvərliyə səsləyən, daim mənəvi zənginlik aşılayan və bəşəri idealları tərənnüm edən zəngin irsi Azərbaycan musiqi sənəti salnaməsinin ən parlaq səhifələrindəndir.

2022-ci ildə bəstəkarın anadan olmasının 100 illiyi tamam oldu. Onun Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında xüsusi xidmətləri nəzərə alınaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 100 illik yubileyi dövlət səviyyəsində qeyd olundu. Ölkə başçısının sərəncamının icrası ilə bağlı tədbirlər

Fikrat Amirov (1922-1984), a distinguished composer, People's Artist of the USSR and Azerbaijan, laureate of State Awards, and correspondent member of Azerbaijan National Academy of Sciences, played an exceptional role in the development of classical music in our national art. His rich legacy, which resonates with patriotism, constantly enriches spiritual values, and reflects human ideals, stands as one of the brightest pages in the history of Azerbaijani musical art chronicle.

In 2022, the 100th anniversary of the composer's birth was celebrated, acknowledging his exceptional contributions to the development of Azerbaijani music culture. In accordance with the decree of the President of the Republic of Azerbaijan, a state-level celebration of

planına uyğun olaraq, Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən respublikanın bütün bölgələrində, eləcə də bir sıra ölkələrdə “Fikrət Əmirov – 100” musiqi festivalı, silsilə konsertlər təşkil edildi, tamaşalar nümayiş etdirildi.

Həmin silsilə tədbirlərdən biri də Azərbaycan Milli Konservatoriyasında (AMK) 2022-ci il mart ayının 30-da keçirilən “Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbində Fikrət Əmirov fenomeni” mövzusunda elmi konfrans idi. “İrsimizin tədqiqi və təbliği” İctimai Birliyinin və AMK-nın birgə təşkilatçılığı ilə gerçəkləşən konfransda Fikrət Əmirovun yaradıcılığı bir daha yada salındı, “Sevil” operasından Sevilin ariyası, “Azərbaycan elləri”, “Gülüm” mahnısı, “Kor ərəbin mahnısı” səsləndirildi.

Daha mühüm layihələrdən biri də bəstəkarın 100 illiyinin UNESCO-nun 2022–2023-cü illər üzrə görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri proqramına daxil edilməsi oldu. Bu, Fikrət Əmirov yaradıcılığına beynəlxalq miqyasda verilən yüksək qiymətin təzahürü idi. Qeyd edim ki, yubiley tədbiri Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi və UNESCO-nun birgə təşkilatçılığı ilə qurumun Parisdə keçirilən 41-ci Baş Konfransı çərçivəsində gerçəkləşdi. UNESCO-nun baş qərargahının konsert zalında keçirilən musiqi axşamında Xalq artisti, dirijor Fəxrəddin Kərimovun rəhbərliyi ilə Üzeyir Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri, SSRİ və Azərbaycanın Xalq artisti Fərhad Bədəlbəyli, Əməkdar artistlər Səbinə Əsədova, Babək Niftəliyev, gənc müğənnilər - Selcan Nəsbli, Orxan Cəlilov çıxış etdilər. Yubiley gecəsi Fikrət Əmirov sənətinin beynəlxalq aləmdə tanınması və təbliğinin təntənəsi oldu, bəstəkarın bənzərsiz musiqiləri tamaşaçıların könlünü oxşadı.

his 100th anniversary took place. As part of the events planned for the execution of the presidential decree, the Ministry of Culture organized the “Fikrat Amirov - 100” music festival and a series of concerts in all regions of the country, as well as in several other countries. These celebrations showcased the composer’s significant impact on Azerbaijani music.

One of these events was the scientific conference on “The Phenomenon of Fikrat Amirov in Azerbaijani Composition School,” held on March 30, 2022, at the Azerbaijan National Conservatory. Organized jointly by the Public Association “Exploration and Promotion of Our Heritage” and the Azerbaijan National Conservatory, the conference once again highlighted Fikrat Amirov’s creativity. During the conference, pieces from his famous compositions such as Sevil’s aria from the opera “Sevil,” “Azerbaijan Elleri,” “My Rose,” and “Song of the Blind Arab” were performed.

Another significant project was the inclusion of Fikrat Amirov’s 100th anniversary in UNESCO’s program for the years 2022-2023, which recognized the high value of his creativity on an international scale. The anniversary event took place during the 41st General Conference of UNESCO in Paris, organized jointly by the Ministry of Culture of Azerbaijan and UNESCO. The musical evening at UNESCO’s headquarters featured performances by the Azerbaijan State Symphony Orchestra under the direction of People’s Artist and musical director Fakhraddin Karimov, as well as renowned Azerbaijani artist Farhad Badalbeyli, and Honoured Artists Sabina Asadova and Babek Niftaliyev. Young vocalists Seljan Nasibli and Orkhan Jalilov also took the stage. The anniversary evening marked a vibrant celebration of Fikrat Amirov’s art, spreading its influence and resonance on

Ümumiyyətlə, Fikrət Əmirov yaradıcılığına nəzər saldıqda onun rəngarəng yaradıcılıq palitrasına malik qüdrətli sənətkar kimi mədəni sərvətlər xəzinəmisilsiz töhfələr bəxş etdiyini görürük. Gücünü doğma torpaqdan alan, milli zəminə bağlı bəstəkar ecazkar xalq musiqisi və muğam ənənələrini müasir musiqi texnikası ilə uğurlu şəkildə birləşdirərək neçə-neçə dəyərli opera, balet, simfoniya, mahnı, romans və kamera-instrumental əsər meydana gətirmişdir. Onun üslubuna xas lirik-romantik boyaların bütün əlvanlığı ilə öz əksini tapdığı bu müxtəlif janrlı sənət nümunələrində milli ruh, fəlsəfi-psixoloji dərinlik və melodik gözəllik özünü büruzə verir. Həmin əsərlər dünyanın bir sıra ölkələrində böyük konsert salonlarında məşhur orkestrlərin ifasında müvəffəqiyyətlə səslənmiş və müəllifinə geniş şöhrət qazandırmışdır.

Bəstəkar xalqın musiqi dilini, musiqi təfəkkürünü elə dərinliklə dərk edir ki, onlar sənətkarın özünəməxsus dəst-xəttinin, musiqi dilinin xüsusiyyətlərinə çevrilir. Yəni xalq musiqisi Fikrət Əmirovun öz fikir və hisslərini ifadə etmək üçün doğma dildir. Təsadüfi deyil ki, "Xalq üçün yazıb-yaratmaq, onunla birlikdə nəfəs alıb işləmək sənətkar üçün ən böyük səadətdir" fikri bəstəkarın sənət de vizisi olub. Bu sözlərin təsdiqini biz onun yaratdığı bütün əsərlərində, eləcə də fəaliyyətinin bütün sahələrində müşahidə edirik. Eyni zamanda xalq musiqisinin qanunauyğunluqları Fikrət Əmirovun yaradıcılığında dərindən inkişaf etdirilərək dünya klassik musiqi ənənələri və müasir bəstəkarlıq texnikası ilə rəvnəqlənmiş və cilalanmışdır.

Fikrət Əmirovun yaradıcılığı müxtəlif mövzuları özündə əks etdirir. Həm janr, həm də xarakter etibarilə də rəngarəngdir. Demək olar ki, bütün əsərlərində

the international stage, captivating the hearts of the audience with his unique compositions.

In general, when we look at the creativity of Fikrat Amirov, we see him as a gifted artist with a diverse creative palette who has bestowed our cultural heritage with unparalleled gifts. Drawing his strength from his native soil and rooted in the national tradition, this composer successfully merged the rich heritage of folk music and mugham with contemporary musical techniques, giving birth to numerous valuable operas, ballets, symphonies, songs, romances, and chamber-instrumental works. In his unique style, he brilliantly expressed the full spectrum of lyrical and romantic colors, revealing national spirit, profound philosophical and psychological depth, and melodic beauty in these diverse examples of art. These works, with their rich and vibrant hues, have resonated on the world stage, successfully performed by renowned orchestras in many countries, earning the composer widespread acclaim and recognition.

The composer profoundly grasps the language of folk music and the depth of musical thought, allowing them to be transformed into the distinctive strokes and characteristics of the composer's own artistic vision and musical language. In other words, folk music becomes the natural means for Fikrat Amirov to express his ideas and emotions. It is no coincidence that "Writing and creating for the people, working in harmony with them, is the greatest joy for an artist" serves as the artistic motto of the composer. We observe the affirmation of these words in all of his works, as well as in all aspects of his career.

Simultaneously, Fikrat Amirov's compositions have deeply enriched the folk music tradition, aligning it with the

simfonizminin fərdi, özünəməxsus üslubu daha aydın şəkildə özünü göstərir. Burada epiklik, fəlsəfi düşüncə tərz, drammatizm – gərginlik, işıqlı və tərəvətli həyat amalı bir-birini əvəzləyir və tamamlayır. Belə əsərlərdən «Sevil» operası, «Nizami» simfoniyası, «Azərbaycan» süitəsi, «Azərbaycan kapriççiosu», «Min bir gecə» baleti, simfonik poemalar, simfonik muğamlar və s. göstərə bilərik. Bu əsərlər Azərbaycan musiqisinin qızıl fondunda özünə yer almışdır.

Xüsusilə qeyd edərdim ki, onun yaradıcılığında simfonik muğamlar çox önəmli yer tutur. Təbii ki, bu da təsadüf deyil. Bəstəkarın tarzən olması, muğamlara, ümumiyyətlə, xalq yaradıcılığına dərinədən bələdliyi bu işdə xüsusilə özünü göstərir. Xalq musiqisi sahəsindəki zəngin biliyi Fikrət Əmirovun yaradıcılıq dəst-xətti üçün əsaslı zəmin olmuşdur. «Şur», «Kürd-ovşarı» və «Gülüstan Bayatı-Şiraz» simfonik muğamları Azərbaycan musiqisində fundamental ilk janr kimi tarixə düşmüşdür. Bəstəkarın əsas ideyası milli üslubda professional musiqi əsərləri yaratmaq idi. İdeyasına sadıq qalan bəstəkar bu istiqamətdə yeni bir novator üslubu, dünya musiqisində analoqu olmayan, Şərqi musiqisinin inkişafında əhəmiyyətli yer tutan simfonik muğam janrını yaratdı.

Ümumiyyətlə, bəstəkarın yaratdığı bütün əsərlər bir-birinə bənzəməyən, kamil, mütəşəkkil və musiqi mədəniyyətimizi zənginləşdirən möhtəşəm sənət əsərləridir. Bu əsərlərdə xalq ruhunun, xalqın düşüncə və arzularının təcəssümünü görürük. Fikrət Əmirov həmişə milli ənənələrə sadıq bəstəkar olmuşdur və bu, onun musiqi üslubunun bütün cəhətlərində – lad, melodiya, polifoniya, harmoniya, ritm, tembr, quruluş və orkestrləşmədə özünü büruzə verir. Qara Qarayev

canons of world classical music and modern compositional techniques.

Fikrat Amirov's creative work reflects various themes, both in terms of genre and character. His symphonic style, characterized by its individual and unique elements, shines brightly in all his compositions. Here, the epic quality, philosophical thought, dramatism - tension, vivid and graceful purpose intertwine and complement each other. Notable works in this regard include the opera "Sevil," the symphony "Nizami," the suite "Azerbaijan," Azerbaijani capriccio" the ballet "Min Bir Gece," symphonic poems, and symphonic mugams, among others. These works have earned a place in the "Golden Fund" of Azerbaijani music.

It's worth highlighting the significant role of symphonic mugams in his oeuvre. This is not casual. As the composer is a tar player at the outset, that is, his versatility is a testament to his deep affinity for mugams and, more broadly, folk creativity. Fikrat Amirov's extensive knowledge of folk music laid a solid foundation for his creative direction. His symphonic mugams, such as "Shur," "Kurd-Ovshari," and "Gulistan Bayati-Shiraz," have left a significant mark in the history of Azerbaijani music as foundational works in this genre. Composer's main idea was to create professional musical compositions in a national style. Staying true to his idea, he pioneered a new and innovative style, the symphonic mugam, which has no parallel in world music and holds a significant place in the development of Eastern music.

In general, all of the composer's works are unique, complete, and enrich our musical culture in their own distinct ways. In these works, we see the embodiment of the national spirit and the thoughts and desires of the people. Fikrat Amirov has

Fikrət Əmirovun xalq musiqisindən istifadə üsulları haqqında çox gözəl bir fikir söyləmişdir: “F.Əmirov xalq mahnı və rəqslərinə çox qayğı ilə yanaşır. O, demək olar ki, melodiyanı dəyişməz şəkildə saxlayır, lakin onu incə harmoniyalarla, rəngarəng orkestr boyaları ilə toxunmuş gözəl çərçivəyə salır, yəni folklor üçün genetik cəhətdən səciyyəvi olmayan elementlərdən istifadə edir”.

Fikrət Əmirovun yaradıcılığından danışarkən, təbii ki, onun səhnə əsərlərini qeyd etməyə bilmərik. “Sevil” operası, yaradıcılığının ilkin dövrünə aid olan “Ürəkçalanlar” və “Gözün aydın” musiqili komediyaları, yetkin dövrün məhsulu olan “Nəsimi dastanı”, “Min bir gecə”, “Nizami” baletləri diqqətəlayiq sənət əsərləridir. Eləcə də skripka və fortepiano üçün “Muğam-poema”sı, süitaları, instrumental konsertləri, mahnı və romansları, dram tamaşalarına və kino-filmlərə yazdığı musiqilər mədəniyyət xəzinəmizə zənginlik bəxş etmişdir.

Ensiklopedik biliyə malik olan Fikrət Əmirov təkcə bəstəkar kimi yox, həm də musiqi tariximizin görkəmli tədqiqatçısı, peşəkar pedaqoq və ictimai xadim kimi zəngin irs qoymuşdur. Qürurla qeyd edərdim ki, milli musiqimizin inkişafında və bütün dünyada tanınmasında misilsiz xidmətləri olan bu böyük sənətkarın xatirəsi hər zaman xalqımızın yaddaşında yaşayır və yaşayacaq.

always been an adherent supporter of national traditions in his compositions, which is evident in all aspects of his music, including entune, melody, harmony, polyphony, rhythm, timbre, structure, and orchestration. Gara Garayev eloquently described Fikrat Amirov’s approach to folk music: “Fikrat Amirov treats folk songs and dances with great care. He preserves the melody almost intact but places it in a beautiful framework adorned with delicate harmonies and colorful orchestration, using genetic but non-primitive elements from folklore.”

When we talk about the creative work of Fikrat Amirov, we certainly cannot be fair not to mention his stage works. His opera “Sevil,” early musical comedies “Urek chalanlar” (*Heart stealers*) and “Gozun aydin” (*I congratulate you*) from the early period of his career, “Nasimi dastani” (*Nasimi saga*) “Min bir geje” (*One Thousand and One Nights*), “Nizami” ballets are noteworthy art works, as well as his compositions for violin and piano, including the “Mugam-Poem,” suites, instrumental concertos, songs, romances, music for drama performances, and film scores have enriched our cultural heritage.

With his encyclopedic knowledge, Fikrat Amirov was not only a composer but also a prominent researcher of our musical history, a professional pedagogue, and a public figure. I would proudly note that the memory of this great artist, who has made unprecedented contributions to the development of our national music and gained recognition worldwide, will always live on in the hearts of our people and will continue to do so.

Siyavuş Kərimi

**Azərbaycan Milli Konservatoriyasının
rektoru**

Xalq artisti, professor

Siyavush Karimi

**Rector of the Azerbaijan National
Conservatory,**

People’s Artist, Professor

Sabir Nəzirov
Qobustan Milli Tarix-Bədii
Qoruğunun elmi katibi

Sabir Nazirov
Scientific secretary of Gobustan
National Historical-Artistic Reserve

MUZEY MƏDƏNİYYƏTİ

Museum culture

Mədəniyyət insan cəmiyyətlərində mövcud olan sosial davranış və normaları, institutları, habelə bu qruplardakı fərdlərin biliklərini, inanclarını, sənətlərini, qanunlarını, adətlərini, imkanlarını və vərdişlərini əhatə edən geniş bir anlayışdır. Mədəniyyət – insanın, cəmiyyətin və dövlətin qarşılıqlı şəkildə inkişafına səbəb olan ən mühüm amillərdən biridir. Bu dövlətlər arasında qarşılıqlı dostluğu, əməkdaşlığı və humanizmi birləşdirən mənəvi bir körpüdür. Daim mədəniyyətə önəm verən Azərbaycan xalqının Ümüm-milli lideri Heydər Əliyevin də dediyi

Culture is a broad concept that includes the social behaviors and norms, institutions that exist in human societies, as well as the knowledge, beliefs, arts, laws, customs, capabilities, and habits of individuals in these groups. Culture is one of the most crucial factors that lead to the mutual development of a person, society and the state. It is a spiritual bridge that unites mutual friendship, cooperation and humanism between these states. As Heydar Aliyev, the national leader of the people of Azerbaijan, who always paid close attention to culture, said, “The

kimi “Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir.”

Mədəniyyətin bir hissəsini də muzeylər təşkil edir. Belə ki, muzeylər xüsusilə lokal mədəniyyətin qorunmasında mühüm rol oynayır. Diqqətli, düzgün sənədləşdirmə və ya bir xalqa məxsus artefaktın, mədəni nümunənin qorunması ilə həmin xalqa məxsus mədəniyyət yadda saxlanıla və tarixdə yaşadıla bilər. Muzeylər vasitəsilə bir xalqa məxsus mədəniyyət müxtəlif mədəniyyətlərin yaradıcı və ya daşıyıcıları tərəfindən daha yaxşı qavranıla və paylaşıla bilər. Muzeylər yalnız artefaktların toplandığı bir mədəniyyət mərkəzləri deyil, eyni zamanda keçmiş, indi və gələcək arasında körpü yaradan canlı mədəniyyət institutlarıdır.

Mədəniyyətin formalarından biri də milli mədəniyyət hesab edilir. Milli mədəniyyət bir qrupu və ya cəmiyyəti xarakterizə edən ortaq dəyərlərə, inanclarına, adətlərə, davranışlara və artefaktlara aiddir. Bu, müəyyən bir xalq və ya ölkə daxilində nəsildən-nəslə ötürülən adət-ənənələri, dili, dini, ictimai vərdişləri, musiqini, incəsənəti, ədəbiyyatı və digər aspektləri əhatə edir. Milli mədəniyyət bir ölkədən digərinə çox dəyişə bilər və insanların qarşılıqlı əlaqəsinə, ünsiyyətinə və dünyanı qavramasına böyük təsir göstərə bilər. Milli mədəniyyət eyni zamanda milli siyasətin əsasını təşkil edir. Bu mənada muzeylər digər sahələrlə müqayisədə milli psixologiyayı daha dürüst və obyektiv əks etdirir. Bundan əlavə, muzeylər təhsildə mühüm rol oynayır, tələbələr və tədqiqatçılar üçün dəyərli resurslar təqdim edir, hər kəsdə intellektual maraq yaradır, onları ömür boyu öyrənməyə təşviq edir. Buna görə də hər bir xalqın keçmişi, adət-ənənələri, mədəniyyəti ilə tanış olmaq, bir sözlə

nation is recognized and approved for its many characteristics and stands out among the nations of the world. The highest and greatest of these features is culture.

Museums are a part of culture. Thus, museums play an important role especially in the preservation of local culture. With careful, proper documentation or preservation of a nation's artefact, cultural example, the culture of that people can be remembered and lived in history. Through museums, the culture of a nation can be better understood and shared by the creators or bearers of different cultures. Museums are not only cultural centers that artifacts are collected, but also living cultural institutions that bridge the past, present and future.

One of the forms of culture is national culture. National culture refers to the shared values, beliefs, customs, behaviors, and artifacts that characterize a group or society. It includes traditions, language, religion, social customs, music, art, literature and other aspects that are passed down from generation to generation within a particular people or country. National culture can differ greatly from one country to another and can greatly influence the way people interact, communicate and perceive the world. At the same time, national culture is the basis of national policy. In this sense, museums reflect national psychology more honestly and objectively than other fields. Apart from that, museums play an important role in education, providing valuable resources for students and researchers, stimulating intellectual curiosity in everyone, and encouraging lifelong learning. Therefore, a visit to a museum is important for everyone to get in touch with history and to get acquainted with the past, traditions, and culture of each nation.

tarixlə təmasda olmaq üçün muzey ziyarəti hər kəs üçün vacibdir.

Müasir dövrdə cəmiyyətin inkişafında muzeylər müstəsna əhəmiyyətə malik mədəniyyət ocağıdır. Bu gün muzeylər təkcə mədəni-arxeoloji irsi qorumaq məkanı deyil, eyni zamanda xalqın tarixini müxtəlif istiqamətlərdə özündə əks etdirən mədəniyyət obyektləridir.

2000-ci il martın 24-də qəbul olunmuş "Muzeylər haqqında" qanun ölkədə muzeylərin fəaliyyətinin təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Qanun muzeylərin maddi mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi, öyrənilməsi, kütləvi nümayişi və təbliğinin həyata keçirildiyi mədəniyyət və elmi tədqiqat müəssisələri olduğunu bir daha təsdiq edir.

Muzeylər bir xalqın tarixini, mədəni irsini mühafizə etməklə eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərə xidmət edir. Danılmaz həqiqətdir ki, muzey fəaliyyətinin istiqamətləri, cəmiyyət həyatında yeri və əhəmiyyətinin dərk edilməsi yalnız tarixi inkişafın öyrənilməsi şəraitində mümkündür. Mədəni həyatın modernləşdirilməsi prosesləri muzey mühitində də öz əksini tapır.

Müasir dövrdə muzeyin idarəetmə işində ənənəvi olaraq başlıca prinsip toplama, mühafizə, təbliğat və təşviqat məsələləri ilə yanaşı muzey idarəetməsinin konseptual elmi-nəzəri dəyərləndirilməsi də vacibdir. Belə ki, toplama, mühafizə, araşdırma ilə yanaşı, beynəlxalq təcrübədə istinad edilən muzey menecmenti də xüsusi yer tutur. Bundan əlavə muzeylərin bütövlükdə cəmiyyətin, konkret olaraq yerləşdiyi ərazinin ictimai-mədəni həyatında tutduğu mövqə də əsas götürülür.

Muzey mədəniyyətinin müxtəlif sahələrdə əhəmiyyəti böyükdür. Muzeylərin ilk növbədə mədəni irsin qorunmasında rolu danılmazdır. Bu mədəniyyət

In modern times, museums are a cultural center of exceptional importance in the development of society. Today, museums are not only a place to preserve the cultural-archeological heritage, but at the same time they are cultural objects that reflect the history of the people in various directions.

The Law "On Museums" adopted on March 24, 2000 defines the organizational and legal basis of the activity of museums in the country. The law reaffirms that museums are cultural and scientific research institutions where preservation, study, public display and promotion of material cultural monuments are carried out.

Museums serve universal values by protecting the history and cultural heritage of a nation. It is an indisputable fact that understanding the directions of museum activity, its place and importance in the life of society is possible only in the conditions of studying historical development. The processes of modernization of cultural life are also reflected in the museum environment.

In modern times, in the management work of the museum, the conceptual scientific-theoretical evaluation of the museum management is also important along with the issues of collection, protection, promotion. Thereby, in addition to collection, protection, and research, museum management, which is referred to in international practice, holds a special position. Moreover, the position of museums in the social and cultural life of the society as a whole, specifically the area where they are located, is taken as a basis.

Museum culture has great importance in various fields. First and foremost, the role of museums in the preservation of cultural heritage is undeniable. Artifacts, works of art, documents and various ob-

mərkəzlərində tarixi, mədəni və elmi əhəmiyyətə malik artefaktlar, incəsənət əsərləri, sənədlər və müxtəlif obyektlər saxlanılır. Muzeylər bu əşyaları qorumaqla gələcək nəsillərin onların irsi haqqında öyrənmələrini və mədəni köklərini dərk etmələrini təmin edir. Muzeylər müəyyən qədər təhsil və öyrənməni də təmin edir. Onlar ziyarətçilərə tarix, incəsənət, elm və texnologiya ilə maddi şəkildə məşğul olmağa imkan verən praktiki öyrənmə təcrübəsi təqdim edir. Muzeylər tez-tez müxtəlif mövzuların başa düşülməsini gücləndirən eksponatlar, interaktiv nümayişlər və təhsil proqramları təklif edir. Bununla yanaşı muzeylər müxtəlif qruplar və cəmiyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələri gücləndirən mədəni mübadilə platforması kimi xidmət edir. Səyahət sərgiləri və beynəlxalq əməkdaşlıqlar vasitəsilə muzeylər mədəniyyətlər arasında dialoqu asanlaşdırır, tolerantlığı və global müxtəlifliyə qiymət verməyi təşviq edir. Muzeylər tədqiqat və innovasiya mərkəzləridir. Tədqiqatçılar, alimlər və elm adamları müxtəlif sahələrdə bilikləri inkişaf etdirmək üçün tez-tez muzey kolleksiyalarını öyrənirlər. Muzeylər elmi tədqiqatlara, tarixi araşdırmalara və bədii inkişafılara töhfə verir, yeni kəşflər və yaradıcılıq cəhdləri üçün katalizator rolunu oynayır. Bu mədəniyyət müəssisəsi bir bölgənin mədəni kimliyinin formalaşmasına töhfə verir. Onlar tez-tez yerli incəsənəti, adət-ənənələri və tarixi nümayiş etdirir, regional qürur simvollarına çevrilirlər. Bundan əlavə, muzeylər ziyarətçiləri cəlb etmək üçün fərqli tədbirlər həyata keçirir, mədəni turizmi təşviq edir və yerli iqtisadiyyatı stimullaşdırır. Muzey mədəniyyətinin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də yerli icmaların mədəni inkişafında mühüm rol oynamasıdır. Muzeylər ardıcıl olaraq tədbirlər, seminarlar və mühazirələr keçirir,

jects of historical, cultural and scientific importance are kept in these cultural centers. By preserving these objects, museums provide future generations with learning about their heritage and understanding their cultural roots. Museums also provide some education and learning. They ensure practical learning experiences that allow visitors to engage with history, art, science and technology in a tangible way. Museums often offer exhibits, interactive displays, and educational programs that enhance understanding of various topics. Aside from that, museums serve as cultural exchange platforms that strengthen interactions between different groups and societies. Through traveling exhibitions and international collaborations, museums facilitate dialogue between cultures and promote tolerance and appreciation of global diversity. Museums are centers of research and innovation. Researchers, scholars, and scientists often study museum collections to advance knowledge in different fields. Museums contribute to scientific research, historical research, and artistic development, also they play a catalyst role for new discoveries and creative endeavors. This cultural institution contributes to the formation of the cultural identity of a region. They often display local art, traditions, history and become the symbols of regional pride. Besides, museums carry out different activities to attract visitors, promote cultural tourism and stimulate the local economy. One of the important aspects of museum culture is that it plays an important role in the cultural development of local communities. Museums regularly hold events, seminars and lectures, bringing people together and creating a sense of belonging. Museums, which constantly cooperate with schools and community organizations, enrich the cultural life of the residents

insanları bir araya gətirir və məxsusluq hissi yaradır. Davamlı olaraq məktəblər və icma təşkilatları ilə əməkdaşlıq edən muzeylər sakinlərin mədəni həyatını bir az da zənginləşdirir və milli mədəni irsə qürur hissini aşılayır. Bir sözlə, muzey mədəniyyəti keçmiş qoruyub saxlamaq, bu günü maarifləndirmək və gələcəyə ruhlandırmaq üçün vacibdir. Muzeylər nəsilər arasındakı uçurumu aradan qaldırır, mədəni anlaşmanı gücləndirir və müxtəlif yollarla cəmiyyətin zənginləşməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Bu gün ölkəmizdə hər bir azərbaycanlının sevincinə səbəb olan hadisələr yaşanır. Ölkə başçısının liderliyində azad torpaqlara Böyük Qayıdış başlanıb. Əzəli yurd yerlərimizə, həm də mədəniyyətimizin qayıdışına şahidlik edirik. Belə ki, işğaldan azad edilən mədəniyyət beşiyi Şuşa şəhəri 2021-ci ildə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edildi. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə yaradılacaq muzeylər erməni vəhşiliyinin, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və talançılıq siyasətinin dünya ictimaiyyətinə təqdim edilməsində həqiqət çarçısı kimi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edəcək. Prezident İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın Ağdam, Laçın, Qubadlı, Kəlbəcər və Zəngilanda İşğal və Zəfər muzeyləri komplekslərinin təməlqoyma mərasimlərində şəxsən iştirak etmələri milli tarixi yaddaşın qorunmasına və təbliğinə ölkə rəhbərliyi səviyyəsində yüksək diqqət və qayğıdan xəbər verir.

İnanırıq ki, inkişafı Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan muzey sahəsi bundan sonra da davamlı tərəqqi edəcək, dünya standartlarına cavab verən muzeylərimizin sayı daha da artacaq. Muzeylərimiz şanlı tariximizin, zəngin mədəni irsimizin qorunmasına və layiqincə təbliğinə xidmət edəcək.

and instill a sense of pride in the national cultural heritage. Briefly, museum culture is important to preserve the past, educate the present, and inspire the future. Museums cover the gap between generations, strengthen cultural understanding and contribute significantly to the enrichment of society in various ways.

Today, events that cause the happiness of every Azerbaijani happen in our country. The Great Return to free lands began under the leadership of the head of the country. We are witnessing the return of our ancient homeland and culture. Thus, the city of Shusha, the cradle of culture freed from occupation, was declared the cultural capital of Azerbaijan in 2021 by the order of President Ilham Aliyev. The museums to be established in Karabakh and Eastern Zangezur will be of great importance as a herald of truth in presenting the Armenian brutality, the genocide and looting policy of the Armenians against the Azerbaijanis to the world community. The participation of President Ilham Aliyev and First Vice-President Mehriban Aliyeva in the ground-breaking ceremony of the Museum Complexes of Agdam, Lachin, Gubadli, Kalbajar and Zangilan of the Occupation and Victory Museums indicates the close attention and concern of the country's leadership to the preservation and promotion of national historical memory.

We believe that the development of the museum field, which is connected with the name of Great Leader Heydar Aliyev, will move forward, and the number of our museums that meet world standards will increase even more. Our museums will serve to protect and properly promote our glorious history and rich cultural heritage.

Mədəniyyətimizin daş salnaməsi

Qobustan

Stone chronicle of our culture

Gobustan

Nuranə Həsənova
Qobustan Milli Tarix-Bədii
Qoruğunun aparıcı elmi işçisi

Nurana Hasanova
Senior scientific researcher of Gobustan
National Historical Artistic Preserve

Xülasə

Azərbaycan bəşəriyyətin yaranmasından bu günə qədər bəşər tarixinin bütün dövrlərini əhatə edən tarixi və arxeoloji abidələrlə zəngin bir ölkədir. Azərbaycan tarixinin daş salnaməsi olan Qobustan qədim petroqliflərlə, ilk insan düşərgələri, yaşayış məskənləri və digər tarixi abidələrlə zəngin arxeoloji abidədir.

Qobustan arxeoloji abidələrinin tədqiqi Üst Paleolit dövrünün sonundan Orta əsrlərə qədər olan uzun tarixi dövrü əhatə edən qədim qayaüstü təsvirlər kompleksinin təhlili ilə başlanmışdır. Qobustanın qədim qayaüstü təsvirləri uzun tarixi dövrü əhatə etməsi, süjet və kompozisiya müxtəlifliyi baxımından tədqiqatçıların diqqətini daha çox cəlb edir. İlk dəfə 1939-cu ildə görkəmli arxeoloq-alim İ.Cəfərzadə tərəfindən aşkar olunaraq öyrənilən Qobustan abidələri sonrakı dövrlərdə C. Rüstəmov və F. Muradova tərəfindən kompleks şəkildə tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: Qobustan, qayaüstü təsvirlər, kurqan, epiqrafik abidələr, artefakt.

Summary

Azerbaijan is a rich country in historical and archeological monuments of all periods of human history, from the beginning of human to the present. Gobustan, a stone chronicle of Azerbaijan's history, is an archaeological site that rich with ancient petroglyphs and early human camps, settlements and other historical monuments.

The study of archaeological monuments of Gobustan started with the analysis of the ancient complex of rock carvings covering a long historical period from end of the Upper Paleolithic Era up to Middle Ages. From the point of view of the coverage of a long historical period and diversity of plots and composition, ancient rock carvings of Gobustan draw attention of researchers a lot. For the first time since 1939, the monuments of Gobustan, which began studying by the prominent archaeologist-scientist I. Jafarzadeh, were researched in a complex way by J. Rustamov and F. Muradova in later periods.

Key words: *Gobustan, rock carvings, kurgan, epigraphic monuments, artefact.*

Резюме

Азербайджан – страна, богатая историческими и археологическими памятниками, охватывающими все периоды человеческой истории от зарождения человечества до наших дней. Гобустан, каменная летопись истории Азербайджана, представляет собой археологический памятник, богатый древними петроглифами, первыми человеческими стоянками, поселениями и другими историческими памятниками.

Изучение археологических памятников Гобустана началось с анализа комплекса древних наскальных рисунков, охватывающего длительного исторического периода от конца периода верхнего палеолита до средневековья. Древние наскальные рисунки Гобустана привлекают внимание исследователей тем, что охватывают длительный исторический период, разнообразны по сюжету и композиции. Памятники Гобустана, впервые открытые и изученные в 1939 году видным ученым-археологом И. Джафарзаде, позднее были всесторонне изучены Дж. Рустамовым и Ф. Мурадовой.

Ключевые слова: *Гобустан, наскальные рисунки, курган, эпиграфические памятники, артефакты*

Mədəniyyət, insanların toplum için də yaratdığı, paylaşdığı və gələcək nəslə ötürdüyü sosial, intellektual və mənəvi dəyərlərin kompleksini ifadə edir. Mədəniyyət, insanların dil, ədəbiyyat, musiqi, rəssamlıq, heykəltəraşlıq, dünyagörüşü, inancları və ənənələri daxil olmaqla bir çox sahəyə təsir edir. Bu, bir cəmiyyətin kimliyini və tarixini təyin edən ən əsas amillərdən biridir.

İnsan cəmiyyətinin yazıyaqədərki qədim tarixini araşdırmaq işində arxeoloji qazıntılarla əldə edilmiş maddi-mədə-

Culture refers to the complex of social, intellectual and intangible values that people create in the society, share and pass on to the next generation. Culture affects many fields, including people's language, literature, music, art, sculpture, outlook, beliefs, and traditions. It is one of the most important factors that determine the identity and history of a society.

In the quest to explore the ancient history of human society, archaeological excavations yield material and cultural remnants, while ancient carvings also play a

niyyət qalıqları ilə yanaşı, qədim təsvirlər də mühüm rol oynayır. Qədim qayaüstü təsvirlər ibtidai cəmiyyətdə insan əməyi və fəaliyyətini, onun həyatı və dünyagörüşünü rəngarəng və canlı şəkildə əks etdirən arxeoloji abidə – tarixi sənədlərdir (8; 8).

Mədəni irsin çox mühüm hissəsini arxeoloji irs təşkil edir. Arxeoloji irsimizin tərkib hissəsi olan Qobustan abidələri, qayaüstü rəsmləri və ərazidən aşkar edilmiş müxtəlif dövrlərə aid edilən arxeoloji artefaktlar da xalqımızın ulu keçmişinin öyrənilməsində əvəzolunmaz dəyərə malik zəngin informasiya mənbəyinin cəmləşdiyi “arxiv”lərdir.

Qədim qayaüstü təsvirlər dünyanın bir çox yerlərində aşkar edilmişdir. Lakin Qobustan dünyanın digər qayaüstü təsvir mərkəzlərindən özünün geniş xronoloji çərçivəli, mövzu cəhətdən rəngarəng, orijinal süjetli və bədii dəyərli təsvirləri ilə seçilir. Azərbaycanın dünya

significant role. Ancient rock carvings are archaeological artifacts that vividly depict human labor, activities, life, and worldview in early societies (8; 8).

A significant part of cultural heritage is represented by archaeological heritage. Among the components of our archaeological heritage, the Gobustan monuments are of great importance. Alongside the Gobustan rock carvings, the archaeological artifacts discovered in the area from various time periods are invaluable sources of information that contribute to the understanding of our nation’s great and illustrious past, forming rich “archives” of knowledge.

Ancient rock art depictions has been discovered in many parts of the world. However, Gobustan stands out among the world’s other rock art centers due to its extensive chronological range, diverse subjects, original themes, and artistic value. Gobustan, one of Azerbaijan’s glob-

əhəmiyyətli tarixi abidələrindən olan Qobustan hazırda dünyanın əsas qayaüstü incəsənət mərkəzlərindən biridir. Bu abidə tariximizin öyrənilməsi üçün alimlərə zəngin materiallar verməklə öz tarixi əhəmiyyəti ilə xüsusi önəm daşıyan elm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

İlk dəfə Qobustan abidələrinin öyrənilməsi ilə İ.Cəfərzadənin rəhbərlik etdiyi Qobustan ekspedisiyası məşğul olmuşdur. Sonra arxeoloji tədqiqatlar C.Rüstəmov və F.Muradova tərəfindən davam etdirilmişdir. 1960-cı illərdən başlanmış 2001-ci ilə qədər davam edən arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində 6300-dən çox qayaüstü təsvir, 20-ə yaxın mağara, 40-dan çox kurqan tədqiq edilərək öyrənilmişdir. Ümumilikdə Qobustan kolleksiyasına qayaüstü təsvirlər, mağaralar, kurqanlar, yalaqlar, dəlmələr, epigrafiq yazılar, pirlər, qavaldaş kimi tarixi, mədəni, arxeoloji abidələr daxildir.

Qədim rəsmlər qayalar üzərində müxtəlif üsullarla – döymə, qazıma, sürtmə, eləcə də rənglə çəkilmişdir. Onların ən qədimlərinin yaşı 20 min ildən çoxdur, ən yeniləri isə Son Orta əsrlərdə yaradılmış abidələrdir. Qobustan təsvirlərinin yaranma tarixi Üst Paleolit dövrünün Mezolit dövrünə keçid mərhələsindən Orta əsrlərə kimi davam edir (7; 6). Qayaüstü rəsmlərin tədqiqi o dövrün zəngin mədəniyyəti, dünyagörüşü haqqında təsəvvürlərin formalaşmasına, qədim insanların həyat tərzini haqqında biliklərin dərinləşməsinə kömək edir.

Qobustan qaya rəsmlərində vaxtilə bu ərazidə yaşamış bütün heyvan növlərinin – öküz, keçi, gur, maral, ceyran, donuz, at, şir, canavar, it və s. təsvirləri vardır. Təsvirlər içərisində balıq, sürünənlərdən ilan və kərtənkələ rəsmlərinə rast gəlinir. Heyvan şəkilləri əsasən kontur xətlə verilmişdir. Qobustanın qayaüstü təsvirləri tək mövzu müxtəlifliyi ilə deyil, həmçi-

ally significant historical landmarks, is now one of the primary centers of rock art worldwide. This site has turned into a place of special importance for the study of our history, providing rich materials to researchers.

The first expedition to study the Gobustan rock monuments was led by I. Jafarzadeh. Subsequently, archaeological research was continued by J. Rustamov and F. Muradova. Starting from the 1960s and continuing until 2001, archaeological excavations resulted in the study of over 6300 rock drawings, nearly 20 caves, and more than 40 mounds. In total, the Gobustan collection includes rock engravings, caves, mounds, petroglyphs, holes, stelae, and epigraphic inscriptions, sacred places, gavaldash among other historical, cultural, and archaeological artifacts.

The ancient images on rocks were created using various techniques, including carving, etching, scraping, and painting. The oldest of these carvings are over 20,000 years old, while the most recent ones date back to the Middle Ages. The creation of Gobustan rock carvings spans from the Upper Paleolithic to the transition phase of the Mesolithic period to the Middle Ages (7; 6). The study of these rock images sheds light on various aspects related to the cultural history, art, and worldview development of ancient societies.

In Gobustan's rock art, you can find depictions of all the animal species that once inhabited this area, including oxen, goats, wild boars, deer, gazelles, wild boars, horses, lions, wolves, dogs, and more. There are also images of fish and reptiles such as snakes and lizards. Animal figures are mainly depicted in outline form. What sets Gobustan's rock art apart is not only the diversity of subjects but also the complexity of their compositions. Here,

nin zəngin kompozisiyası ilə seçilir. Burada kollektiv əmək, ov, rəqs, biçin, döyüş, ritual və s. səhnələrə rast gəlmək olar.

Qobustan qayalarındakı qədim təsvirlərin əsas mövzusu insan və heyvan şəkilləri, onların münasibətindən irəli gələn həyatı səhnələrdir. İnsan təsvirləri kişi, qadın, silahlı-silahsız ovçu, süvari və s. ibarətdir (8; 9).

Qobustanda son dövrlərə qədər 1031 qaya üzərində çəkilmiş 6300-dən çox təsvir aşkar edilərək öyrənilmişdir. 2016-cı ildən Qobustan qoruğunun əməkdaşları tərəfindən aparılan çöl tədqiqatları nəticəsində yeni qayaüstü təsvirlər aşkar edilmişdir. 3 illik tədqiqatların nəticəsi olaraq Cingirdağ-Yazılıtəpə ərazisində 541 yeni təsvir qeydə alınmışdır (1; 3). Hal-hazırda Qobustan təsvirlərinin sayı 7000-dən çoxdur.

Qədim qobustanlılar əsasən açıq havada yaşamışlar. Lakin şiddətli yağış və küləkli günlərdə onlar mağaralara, qayaaltı sığınacaqlara və ya baş-başa dayanan iri qayaların altına çəkilmişlər. Qayaaltı

you can find scenes of collective labor, hunting, dancing, clothing, combat, rituals, and more.

The primary subjects of the ancient rock art in Gobustan are human and animal figures, often depicting vital scenes involving their interactions. Human depictions include both males and females, armed and unarmed hunters, horseback riders, and more (8; 9).

Until recent times, over 6,300 carvings were discovered on more than 1,031 rocks in Gobustan. In 2016, new rock art was discovered as a result of desert research conducted by the Gobustan Reserve's staff. As a result of 3 years of research, 541 new rock carvings were recorded in the Jingirdagh-Yazılıtepe area (1; 3). Currently, the number of Gobustan rock art samples exceeds 7,000 drawings.

The ancient inhabitants of Gobustan mainly lived in the open air. However, during heavy rain and windy days, they sought shelter in caves, rock shelters, or under large, naturally standing head to head rocks. Some of the best examples of rock shelters are found in the areas of Boyukdash and Kichikdash mountains, known as "Ana zaxha", "Kenize", "Yeddi gozel", "Okuzler", "Okuzler-2", "Ovchular", "Dashalti", "Maral", "Gayaarası-2", "Jeyranlar," "Firuz-1" and "Firuz-2".

On the walls of these caves, numerous rock carvings and archaeological artifacts have been discovered.

The Gobustan mounds are covered with stone and soil. They have an estimated height of approximately 0.5-1, 1 meters and diameters ranging from 5 to 11 meters. What is particularly intriguing about them is the presence of stone arrangements of stone fence-cromlech beneath the stone cover, forming a circular structure. In some mounds, the fence-cromlech has eroded, leaving visi-

sığınacaqların ən yaxşı nümunələri Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının ərazisində yerləşən "Ana zağa", "Kənimə", "Yeddi gözəl", "Öküzlər", "Öküzlər-2", "Ovçular", "Daşaltı", "Maral", "Qayaarası-2", "Ceyranlar", "Firuz-1", "Firuz-2" düşərgələridir.

Mağaraların divarlarında xeyli sayda təsvirlər və maddi mədəniyyət qalıqları, arxeoloji artefaktlar aşkar edilmişdir.

Qobustan kurqanları daş və torpaq örtüklüdür. Onların ümumi hündürlüyü təxminən 0,5-1, 1, diametrləri 5-11 m-dir. Onlarda daş örtük altında bir cərgə düzülmüş dairəvi daş hasar-kromlexin olması diqqəti cəlb edir. Bəzi kurqanlarda örtük dağıldığından hasar-kromlex yer səthində aydın izlənilir, bəzən isə yaxşı saxlanmış örtük təmizləndikdən sonra üzə çıxır. Qobustan kurqanlarının örtüyü sadə daş yığılı deyil, bir növ tikinti xarakteri daşıyır. Qobustan kurqanlarında qəbrin çox dayazda yerləşməsi və yağış sularının buraya yol tapması skeletin, hətta gil qabların belə tez sıradan çıxmasına səbəb olmuşdur (5; 26).

Qobustan kurqanlarının bəzində qəbrə əşya kimi rəsmli daşlar da qoyulmuşdur. Kurqanların hamısında kromlexin və ölünü bükülü vəziyyətdə basdırmaq kimi ümumi dəfn adətinin olmasına qədim mədəniyyətin yerli xüsusiyyəti kimi baxmaq lazımdır.

ble traces on the surface, while in others, the well-preserved cover becomes apparent after careful cleaning. The stone cover of Gobustan mounds does not simply consist of stacked stones but represents a form of architectural construction. The very shallow location of the grave in the mounds and the rainwater running into it caused the spoilage of skeleton, even the clay pots quickly (5; 26).

In some of the Gobustan mounds, painted stones were placed in grave as items. In all Gobustan mounds, the presence of a cromlech and a common burial custom of burying the dead in a folded position should be considered as a local feature of the ancient culture.

During excavations in the Firuz site in Gobustan, particularly interesting burial artifacts were discovered. The skeletal remains found in a burial from the Late Mesolithic period were subjected to anthropological analysis, revealing that these individuals are the ancestors of modern Azerbaijanis (2; 384).

The pits and hollows found within the Gobustan monument complex are primarily non-portable containers carved into rocks and stones. Such features are commonly encountered in areas that served as ancient settlements and living areas. These ancient hollows were made in the shape of an inverted cone and are reminiscent of the pointed-bottomed vessels from the Neolithic period. These pits were primarily designed to collect rainwater (7; 111). Additionally, the ancient inhabitants of Gobustan also used these pits for cooking purposes. They would create a strong fire on the pit's surface, heat the stones, and then sweep away the ashes and embers, effectively turning the pit into an oven. They would place food on these heated stones, cover them, and use them as a kind of "stone oven"

Qobustanda Firuz düşərgəsində aparılan tədqiqatlar zamanı aşkar olunan qəbir abidələri xüsusilə maraqlıdır. Düşərgədə tapılmış Son Mezolit dövrü qəbrindəki insanların kəllə sümüklərinin antropoloji quruluşu, onların elmi tədqiqi zamanı müəyyən olunmuşdur ki, onlar müasir azərbaycanlıların əcdadlarıdır (2; 384).

Qobustan abidələr kompleksinə daxil olan yalaqlar qayalar və daşlar üzərində qazılmış ilk tərənəm qablarıdır. Bu tip abidələrə əsasən qədim düşərgə və yaşayış yerləri olan sahələrdə qaya və daşlar üzərində təsadüf olunur. Qədim yalaqlar çevrilmiş konus şəklində qazılmış, formaca Neolit dövrünün sivri oturacağı ilk gil qablarını xatırladır. Yalaqlar əsasən yağış sularını toplamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur (7; 111). Eyni zamanda qədim qobustanlılar bu yalaqlardan yemək bişirmək üçün də istifadə etmişlər. Belə ki, onlar yalağın üzərində güclü ocaq qalamaqla daşı bərk qızdırmış, sonra da odu və külü süpürüb təmizləyərək bu yalaqlara çiy ərzaq qoyub üstünü örtmüşlər ki, daşın istisi yeməyi bişirsin. Etnoqrafik dəlillər göstərir ki, yalaqlardan tərənəm qabları kimi istifadə edilməsi müasir dövrdə də davam edir.

Qədim tarixin öyrənilib dəqiqləşdirilməsi işində qayalar, qədim tikililər, qəbir daşları və s. üzərində saxlanmış epigrafiya abidələrinə də tarixi mənbə kimi böyük əhəmiyyəti var. Qədim karvan yolu üzərində yerləşən Qobustanda həm də epigrafiya abidələr qeydə alınmışdır. Latın qrafikası ilə yazılmış qədim Roma kitabəsi 1948-ci ildə İ.Cəfərzadə tərəfindən Böyükdaş dağı, aşağı səki sahəsində qeydə alınmışdır. Kitabə romalıların İldırım-sürətli XII legionu və ya senturiyasının I əsrin 84-96-cı illəri arasında Şərqi Azərbaycanda – Qobustan ərazisində olduğunu göstərir (7; 116).

to cook their meals. Ethnographic evidence suggests that the use of these pits as non-portable containers continues into modern times.

In the study and clarification of ancient history, the epigraphic monuments preserved on rocks, ancient structures, grave stones, and so on, serve as significant historical sources. Gobustan, located along an ancient caravan route, also contains epigraphic monuments. An ancient Roman inscription written in Latin script was discovered in 1948 by I. Jafarzadeh in the lower terrace of the Boyukdash mountain area. The inscription indicates that the Roman's Lightning XII Legion or centuria was present in Eastern Azerbaijan, particularly in the Gobustan region, between the years 84 and 96 AD in the 1st century (7; 116).

In Gobustan, several inscriptions in Arabic script have been documented. Of particular significance is an inscription written in Arabic script but in the Persian language, making it noteworthy. The inscription on stone number 91 at Yazilitepe consists of three lines and reads: "Imad Shaki prayed, and he left." The inscription is dated to the 13th-14th centuries (7; 119). Other inscriptions registered in the Arabic alphabet are the "Malik Shaki" and "Beyler" inscriptions discovered in the Dashgishlaq area of Kichkdash mountain.

Among the ancient monuments of interest in Gobustan, there is also a "gavaldash" or "drum stone." The stone musical instruments known as "gavaldash," located in the Boyukdash mountain and Jingirdagh area, are highly esteemed as a great passion of the ancient Gobustan people. Just as much as the invention of arrow was necessary for the material well-being of tribal people, the creation of the percussion musical instrument, the

Qobustanda bir neçə daş və qaya üzərində ərəb qrafikası ilə yazılar da qeydə alınmışdır. Ərəb əlifbası ilə, lakin fars dilində yazılmış bir kitabə bu baxımdan müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. O, Yazılıtpədə 91 nömrəli daş üzərində qeydə alınmışdır. Kitabə 3 sətirdən ibarətdir: “İmad Şaki dua etdi, getdi”. Yazının dövrü XIII-XIV əsrlərə aid edilir (7; 119). Ərəb əlifbası ilə qeydə alınmış digər yazılar isə Kiçikdaş dağının Daşqışlaq sahəsində aşkar olunmuş “Məlik Şaki” və “Bəylər” yazılarıdır.

Qobustanda maraq doğuran qədim abidələr sırasında qavaldaş da var. Böyükdaş dağı və Cingirdağ ərazisində olan, «qavaldaş» adlanan daş musiqi qurğuları qədim qobustanlıların böyük ixtirası kimi dəyərləndirilir. Oxun icad olunması qəbilə adamlarının maddi güzəranı üçün nə qədər lazım idisə, zərb musiqi qurğusu – qavaldaşın yaradılması da musiqi zövqlərini təmin etmək, rəqs və mahnı mərasimləri düzəltmək üçün bir o qədər əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qobustan ərazisi pirlərlə çox zəngindir. Bu pirlərdən büt-pərəstlik və atəş-pərəstlik dövrlərinin pirləri demək olar ki, tamamilə yaddan çıxmışdır. Qayalar üzərində çoxlu sayda göy cisimlərinin təsvirlərinin olması, bu təsvirlərin çoxunun totemizmlə əlaqəli olması, Şonqar, Turaqay, Cingir baba kimi müəyyən etiqadlarla bağlı dağ adlarının saxlanması bu ərazidə vaxtilə pirlər şəbəkəsinin çoxluğunu göstərir (7; 119).

Qobustan sakinləri üçün bu qayalar bu gün də inam, etiqad ocağı hesab olunur. İslam dövründə yaranan Qobustan pirlərinə “Qara atlı”, “Sofu Həmid”, “Sofu Novruz” və digərlərini misal göstərə bilərik.

Qobustanda müxtəlif vaxtlarda aşkar edilmiş artefaktların ümumi sayı 100 mindən çoxdur. Tapılmış materiallar

drum stone or “gavaldash,” held significant importance in providing musical enjoyment, organizing dance and song ceremonies, and fostering cultural expressions.

The area of Gobustan is very rich with sacred places. Among these sacred places, the pirs of paganism and fire-worship periods have been almost completely forgotten. The presence of a large number of images of heavenly bodies on the rocks, the fact that most of these images are related to totemism, the preservation of mountain names related to certain beliefs such as Shongar, Turagai, and Cingir Baba indicate that there was once a large number of pirl networks in this area (7; 119).

For the inhabitants of Gobustan, these rocks are still considered a source of faith and belief. Examples of Gobustan sacred places created during the Islamic period are “Gara Atli”, “Sofu Hamid”, “Sofu Novruz” and others.

In Gobustan, more than 100,000 artifacts have been discovered at various times (10). These discovered materials primarily consist of 3 Stone Stages, Bronze Age, and Iron Age periods which included stone, bone and ceramic samples. They are composed of materials such as pebble stones, flint, obsidian, quartz, animal bones, fish scales, and pottery shards. The majority of Stone Age artifacts include tools like scrapers, nucleus, makeweights, percussion tools, engraving tools, retouching tools, trapezes, blades, and segments (2; 334).

Archaeological research has revealed the prevalence of work tools made from pebble stone and limestone in Gobustan, suggesting the importance of such tools during ancient times. Labor tools, including those made from clay and bone, were also common. Numerous animal bones

əsasən 3 Daş dövrü mərhələsini, Tunc və Orta əsrlər dövrünü əhatə edən daş, sümük və keramika nümunələridir. Onların tərkibi çaydaşı, çaxmaqdaşı, dəvəgözü, qarğaduzu, heyvan sümükləri, balıqqulaqları, gildən ibarətdir. Daş dövrü artefaktlarının əksəriyyətini qaşov, nukleus, pərsəng, zərb alətləri, döymə alətləri, düzəldici alətlər, trapeslər, lövhələr, seqmentlər təşkil edir (2; 334).

Arxeoloji tədqiqatlar Qobustanda çaydaşı və əhəngdaşından hazırlanmış əmək alətlərinin üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Əmək alətləri həmçinin çaxmaqdaşı və sümükdən hazırlanmışdır. Qobustanın Mezolit düşərgələrindən çoxlu heyvan sümükləri də tapılmışdır. Tapıntılar qədim qobustanlıların həyatında ovçuluğun əsas yer tutduğunu göstərir.

“Kənizə” düşərgəsindən tapılmış Mezolit dövrünə aid əhəngdaşından hazırlanmış qadın fiqurları xüsusi elmi əhə-

have been discovered in Gobustan’s Mesolithic camps, indicating that hunting played a significant role in the lives of the ancient inhabitants.

Of particular scientific importance are the figurines of women made from limestone that date back to the Mesolithic period and were found in the “Kənizə” settlement. Two of these figurines share similarities with the large-breasted, thick-thighed female figures depicted on the Gobustan rocks. These female figurines resemble similar bone figurines found in Upper Paleolithic settlements such as Buret, Malta, and Krasniyar (2; 358).

Currently, the Gobustan National Historical and Artistic Preserve is actively engaged in the research, preservation, and promotion of the Gobustan monuments. In addition to local experts, foreign specialists are also involved in the research

miyyət kəsb etmişdir. Onlardan ikisi formasına görə Qobustan qayalarında təsviri olan iri sinəli, baldırları xüsusi qabarıq və yoğun verilmiş qadın təsvirlərinin oxşarıdır. Bu qadın fiqurları Buret, Malta, Krasniyar kimi Üst Paleolit düşərgələrindən tapılmış sümük qadın fiqurları ilə oxşarlıq təşkil edir (2; 358).

Hazırda Qobustan abidələrinin tədqiqi, mühafizəsi və təbliği ilə bağlı Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğu çoxşaxəli fəaliyyət göstərir. Abidənin tədqiqatına yerli mütəxəssislərlə yanaşı, xarici mütəxəssislər də cəlb olunur. Əminik ki, ərazidə aparılan elmi tədqiqat işlərinin miqyasının genişlənməsi bəşər tarixinin öyrənilməsində əvəzsiz mənbə olan yeni artefaktların aşkar olunmasına, tariximizin alt qatları barədə daha geniş məlumatların üzə çıxmasına səbəb olacaq.

of these monuments. We are sure that the expansion of the scale of scientific research conducted in the area will lead to the discovery of new artifacts, which are an invaluable source in the study of human history, and will reveal more extensive information about the layers of our history.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Abdullayev R. Şirinli S. Qobustan. Cingirdağ-Yazılıtpə və Sona qaya petroqliflərinin korpusu. Bakı, İdeal-Print, 2020, 510 s.
2. Azərbaycan arxeologiyası. Daş dövrü, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2008, 448 s.
3. Cəfərzadə İ.M. Məqalələr toplusu. Bakı, 2012. 622 s.
4. Fərəcova M.N. Qobustan çalaları. Bakı, 2007 128 s.
5. Muradova F.M. Qobustan Tunc dövründə. Bakı, 2011, 226 s.
6. Rüstəmov C., Muradova F. Kiçikdaş abidələri. Bakı, "E. L" Nəşriyyat və poliqrafiya şirkəti MMC, 2008, 316 s.
7. Rüstəmov C.N. Qobustan dünyası. Bakı, "Azərnəşr", 1994, 176 s.
8. Rüstəmov C.N. Qobustan petroqlifləri. Qobustan – Azərbaycanın qədim mədəniyyət ocağı Bakı, "Kooperasiya", 2003. 104 s.
9. Rüstəmov C.N. Qobustan-Azərbaycanın qədim mədəniyyət ocağı. Bakı, "Nurlar" - 2006
10. <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1076rev.pdf> // Archaeology and Rock Art

GƏMİQAYA QAYAÜSTÜ TƏSVİRLƏRİ

GEMIGAYA ROCK ART DEPICTIONS

Nizami Aliyev

*Sənətşünas, Naxçıvan Müəllimlər
İnstitutunun dosenti*

Nizami Aliyev

*Fine art expert, Docent of Nakhchivan
Teachers Institute*

Xülasə

Dünyanın bir çox ölkələrində aşkar olunmuş qayaüstü rəsmlər tarix, arxeologiya, sənətşünaslıq, etnoqrafiya və digər elm sahələri ilə məşğul olan tədqiqatçıları özünə cəlb edən və tarixi mənbə kimi böyük əhəmiyyətə malik olan nadir abidələrdəndir. Başqa ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda olan qayaüstü rəsmlərin coğrafiyası daha genişdir və onların tarixi daha qədimlərə gedib çıxır. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ərazisində yerləşən Gəmiqaya qayaüstü rəsmlərindən bəhs edilir. Məqalədə Gəmiqaya Tarix-Bədii Qoruğu Muzeyi, qayaüstü rəsmlərin yayılma arealı, semantikasi, təsvir formaları, süjet və kompozisiya quruluşu, eləcə də təsvirlərin özünəməxsusluğu haqqında da məlumat verilir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, Nuh tufanı, Gəmiqaya yaylağı, qayaüstü təsvirlər*

Summary

Rock art, discovered in many countries around the world, captivates researchers involved in fields such as history, archaeology, art history, ethnography, and other sciences. Compared to other countries, the geography of rock art in Azerbaijan is more extensive, and its history dates back further. This article deals with the rock art found in Ordubad district of the Nakhchivan Autonomous Republic, an integral part of the Republic of Azerbaijan. The article provides information about Gemigaya History and Artistic Preserve, the distribution area of rock art, semantics, depiction forms, plot and compositional structure, as well as the uniqueness of the depictions.

Keywords: *Nakhchivan, Noah's storm, Gemigaya plateau, petroglyphic drawing*

Резюме

Наскальные рисунки, обнаруженные во многих странах мира, относятся к числу редких памятников, привлекающих исследователей, занимающихся историей, археологией, искусствоведением, этнографией и другими областями науки, и имеют большое значение как исторический источник. По сравнению с другими странами география наскальных рисунков в Азербайджане шире, а их история уходит корнями в древние времена. В статье рассказывается о наскальных рисунках Гямигая, расположенных в Ордубадском районе Нахчыванской Автономной Республики, которая является неотъемлемой частью Азербайджанской Республики. Также в статье приведены сведения об Историко-художественном музее заповедника «Гямигая», ареале распространения наскальных рисунков, семантике, формах изображений, сюжетно-композиционной структуре, а также об уникальности изображений.

Ключевые слова: Нахчыван, Ноев потоп, плато Гямигая, наскальные рисунки.

Dünyanın bir çox ölkələrində aşkar olunmuş qayaüstü rəsmlər tarix, arxeologiya, sənətşünaslıq, etnoqrafiya və digər elm sahələri ilə məşğul olan tədqiqatçıları özünə cəlb edən və tarixi mənbə kimi böyük əhəmiyyətə malik olan nadir abidələrdəndir. Dövrümüzün sirli daş salnamələri hesab olunan bu cür abidələr ABŞ, Cənubi Amerika, Fransa, İspaniya, Avstraliya, Afrika, Orta Asiya, Rusiya, Türkiyə, İran və dünyanın digər ərazilərində aşkar edilmişdir.

Başqa ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda olan qayaüstü rəsmlərin coğrafiyası daha genişdir və onların tarixi daha qədimlərə gedib çıxır. Respublikamızın müxtəlif bölgələrində aşkar olunmuş qayaüstü rəsmlər Dağıstan, Sibir (RF), Türkiyə, İran, Orta Asiyadakı qayaüstü təsvirlərlə müəyyən cəhətdən oxşarlıq təşkil etsə də, hər biri özünəməxsus əlamətləri ilə fərqlənir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Oрдубад rayonu ərazisində yerləşən Gəmiqaya qayaüstü rəsmləri Qafqazın zəngin qayaüstü rəsmləri kimi

Rock art, discovered in many countries around the world, captivates researchers involved in fields such as history, archaeology, art history, ethnography, and other sciences. These mysterious stone inscriptions, considered as historical sources of great importance, have been found on the territories of the United States, South America, France, Spain, Australia, Africa, Middle Asia, Russia, Turkey, Iran, and other areas of the world.

Compared to other countries, the geography of rock art in Azerbaijan is more extensive, and its history dates back further. Rock art found in various regions of our country, while sharing some similarities with rock art in Dagestan, Siberia (RF), Turkey, Iran, and Central Asia, is distinguished by its unique features. The rock art in the Ordubad district of the Nakhchivan Autonomous Republic, particularly in the Gemigaya area, continues to attract the attention of scholars today, much like the rich rock art of the Caucasus.

bu gün də alimlərin diqqətini özünə cəlb etməkdədir.

Qeyd edək ki, Gəmiqaya yaylağı Ordubad rayonunun Parağaçay qəsəbəsindən şimalda, Tivi kəndindən şimal-şərqdə və Nəsirvaz kəndindən şərqdə, Kiçik Qafqaz dağ sisteminin ən hündür silsiləsi sayılan Zəngəzur sıra dağlarının mərkəz hissəsində yerləşir. Silsilənin mərkəz hissəsi mütləq hündürlükləri 3500 metri keçən Qazangöldağ (3815,5 m), Dəvəboynu (3650,5 m), Qapıcıq (3906 m) və digər zirvələrdən ibarətdir. Gəmiqaya yaylağının əsas yolu Nəsirvaz kəndindən olsa da, 2016-cı ildə çəkilmiş dairəvi yolla Parağaçay qəsəbəsindən Qız-gəlin çuxuruna, oradan da asanlıqla Qaranquş yaylağına və Gəmiqaya Dövlət Tarix-Bədii Qoruq Muzeyinə gəlmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin göstərişi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədri tərəfindən 26 aprel 2001-ci il tarixində "Ordubad rayonundakı Gəmiqaya abidəsinin tədqiq edilməsi haqqında" sərəncam imzalanmışdır. Həmin sərəncamda göstəriləyi kimi, "Gəmiqaya abidələrinin tədqiqinə 1970-ci illərdə - Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana siyasi rəhbərliyinin birinci dövründə başlanmışdır. 1971-ci ildə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti Gəmiqayada tədqiqat işlərinin aparıl-

It should be noted that the Gemigaya plateau is located in the central part of the Zangezur mountain range, which is the highest ridge of the Lesser Caucasus mountain system, stretching from the northern part of the Paraghchay town in the Ordubad district to the north and east of the Tivi village, and further to the east of the Nasirvaz village. The central part of the ridge includes peaks with elevations exceeding 3500 meters, such as Gazangoldagh (3815.5 m), Deveboynu (3650.5 m), Gapijig (3906 m), and others. The main route to the Gemigaya plateau starts from the Nasirvaz village, but in 2016, a circular road was constructed from the Paraghachay town, making it easy to reach the Giz-gelin groove, from there to Garangush plateau and the Gemigaya State History and Artistic Preserve Museum.

By the instruction of the President of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, an Order by the Chairman of the Supreme Assembly of the Nakhchivan Autonomous Republic "Research on the Gemigaya monument in Ordubad district" was initiated on April 26, 2001. As stated in the Order, the research of the "Gemigaya" monuments was initiated in the 1970s during the first period of Heydar Aliyev's political leadership in Azerbaijan. In 1971, the Presidium of the Azerbaijan National Academy of Scienc-

masını, elmi albomun nəşr edilməsini, elmi-kütləvi filmin çəkilməsini qərara almış, 1970-1987-ci illərdə Gəmiqayada tədqiqat işləri aparılmışdır (1; 1).

İlk olaraq dilçi-alim, filologiya elmləri namizədi Əbülfəz Hüseyni və AMEA-nın müxbir üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru Vəli Əliyev Gəmiqayaya səfər etmiş, buradakı rəsmlər haqqında məlumatlar vermişlər. Bundan sonra rəsmi olaraq tədqiqat işlərinə başlanılmışdır. Lakin 80-ci illərin sonlarında respublikada yaranmış ictimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar tədqiqat işləri dayandırılmışdır (4; 54).

Xalqımızın Ümummillə lideri, tarix və mədəniyyətimizin hamisi Heydər Əliyevin tövsiyəsi ilə 2001-2003-cü illərdə Gəmiqayaya elmi ekspedisiyası təşkil edilmiş və abidə əsaslı şəkildə yenidən öyrənilməyə başlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin diqqət və qayğısı ilə bu istiqamətdə araşdırmaların arealı genişləndirilmiş, 2005 və 2011-ci illərdə Gəmiqayaya beynəlxalq ekspedisiyalar təşkil olunmuşdur. Qayaüstü təsvirlər ekspedisiyada iştirak edən əcnəbi alimlər tərəfindən böyük maraqla qarşılanıb. Təkcə bir faktı qeyd etmək olar ki, son illərdə Gəmiqayaya abidələri ilə bağlı 10-dan çox kitab və onlarla elmi məqalə işıq üzünə görmüşdür (6; 9).

es decided to conduct research activities in Gemigaya, publish a scientific album, and shoot a scientific-mass film. Research activities were carried out in Gemigaya from 1970 to 1987" (1; 1).

Initially, linguist-scientist, candidate of philological sciences, Abulfaz Huseyni, and a Doctor of Historical Sciences and corresponding member of the Azerbaijan National Academy of Sciences Vali Aliyev visited Gemigaya and provided information about the paintings. Afterward, official research activities were launched. However, research was halted in the late 1980s due to socio-political conditions in the republic (4; 54).

Upon the recommendation of Heydar Aliyev, the National Leader of our people and the protector of our history and culture, an expedition to Gemigaya was organized in 2001-2003, and a comprehensive re-examination of the monument began.

With the attention and care of the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, research in this direction was expanded. International expeditions to Gemigaya were organized in 2005 and 2011. The rock paintings were met with great interest by foreign scholars participating in the expeditions. It is worth noting that in recent years, more than 10

Gəmiqaya rəsmlərinin ilk tədqiqatçılarından biri olan Vəli Əliyevin fikrincə, "Kiçik Qafqazın bir-birinə qonşu müxtəlif regionlarında mövcud olan qədim qayaüstü təsvirlər həkkedilmə texnikasına, rəsmlərin motivlərinə, kompozisiyalı səhnələrə, semantik məzmunlarına görə çox oxşardılar. Azərbaycan qayaüstü təsvirləri qonşu Anadolunun qədim incəsənət abidələri ilə də sıx bağlıdır. Anadolunun Hakkari, Palanı və Beldibi regionu abidələrindəki Neolit, Tunc dövrlərini əhatə edən insan və heyvan rəsmləri (keçi, it və s.) öz motivlərinə, sxematikliyinə görə Gəmiqaya, Kəlbəcər, Qobustan və eləcə də Kiçik Qafqazın digər regionlarının və Şimali Qafqazın qayaüstü təsvirləri ilə yaxın analogiya təşkil edir. Lakin Naxçıvan ərazisindəki Gəmiqaya təsvirlərindəki ov səhnəsi, müxtəlif piktografik işarələr bu ərazi təsvirlərinin digərlərindən daha qədim tarixə söykəndiyini sübut edir" (2; 66).

Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin 5 may 2006-cı il tarixli qərarı ilə Gəmiqaya Tarix-Bədii Qoruğu yaradılmış və 2013-cü il dekabrın 21-də qoruğun dəniz səviyəsindən 2500 metr yüksəklikdə tikilmiş muzeyinin açılışı olmuşdur. Muzeydə qoruq ərazisindən gətirilmiş üstü təsvirli daşlar, Nuh tufanının motivlərini özündə əks etdirən rəngkarlıq əsərləri, müxtəlif dövrlərdə Gəmiqayada aparılmış elmi tədqiqatlara həsr olunmuş kitablar, jurnallar, qəzet məqalələri və fotosəkillər nümayiş etdirilir.

Gəmiqayadakı qayaüstü rəsmlərin yayılma arealı, onların sayı, işlənmə texnikası, semantikasi və digər məsələləri yerində öyrənilib dəqiqləşdirmək məqsədilə Naxçıvan MR Ali Məclisi tərəfindən 2016-cı ilin avqust ayında sənətsünas Nizami Aliyevin rəhbərliyi ilə Gəmiqayaya yeni ekspedisiya təşkil edilmişdir.

books and numerous scientific articles have been published on Gemigaya monuments (6; 9).

According to Vali Aliyev, one of the first researchers of Gemigaya paintings, "The ancient rock paintings found in various neighboring regions of the Lesser Caucasus are very similar in terms of engraving techniques, painting motifs, compositional scenes, and semantic content. Azerbaijani rock paintings are closely related to the ancient fine art monuments of neighboring Anatolia. The Neolithic and Bronze Age human and animal paintings (goats, dogs, etc.) in Hakkari, Palani, and Beldibi regions of Anatolia exhibit similar motifs and schematics when compared to Gemigaya, Kalbajar, Gobustan, and other regions of the Lesser Caucasus, as well as the rock paintings of Northern Caucasus. However, the hunting scenes and various pictographic signs in Gemigaya paintings in Nakhchivan region indicate that these paintings have a more ancient history than others" (2; 66).

Ekspedisiya üzvləri tərəfindən Qapıcıq zirvəsinin (3906 m) şimal-qərbindəki Neftli, Aşağı və Yuxarı Bacalar deyilən yerlərdən başlayaraq zirvənin qərbindəki Göllər, Qaranquş yaylağı, cənub-qərbindəki Nuh-Nəbi yurdu, Nazağa və Qapıcıq zirvəsinin cənubunda Parağaçay dərəsində yerləşən Qız-gəlin çuxuru adlanan yerədək 136,58 hektar ərazidə 7422 ədəd qayaüstü rəsm qeydiyyatla pasportlaşdırılmışdır. Ekspedisiyanın nəticəsi olaraq 2020-ci ildə Nizami Aliyevin

By the decision of the Cabinet of Ministers of the Nakhchivan Autonomous Republic dated May 5, 2006, the Gemigaya Historical and Artistic Reserve was established, and on December 21, 2013, a museum was opened at an altitude of 2500 meters above sea level. The museum features rocks with upper engravings brought from the reserve area, colorful works reflecting the motifs of Noah's Storm, books dedicated to scientific research conducted in Gemigaya during various periods, journals, newspaper articles, and photographs.

In August 2016, under the leadership of the art scholar Nizami Aliyev and organized by the Parliament of the Nakhchivan Autonomous Republic, a new expedition to Gemigaya was conducted with the aim of studying and accurately documenting various aspects of the rock paintings, including their distribution area, quantity, techniques of creation, semantics, and more. The expedition team commenced their work from locations known as Neftli, Ashagi and Yukhari Bacalar, and Yukhari Bacalar on the northwest of Mount Gapijig (3906 m). They then proceeded to areas like Goller on the western side of the peak, the Garangush plateau to the west-southwest, Noah-Nebi homeland to the south-southwest, Nazagha, and the Giz-gelin groove located on the Paraghchay gorge to the south of Mount Gapijig. During this expedition, a total of 7422 rock paintings were registered and documented on an area spanning 136.58 hectares. As a result of this expedition, the book titled "Rock Paintings of Gemigaya," authored by Nizami Aliyev, was published in three languages (Azerbaijani, English, and Russian) in 2020. This book received the Nakhchivan Autonomous Republic Prize in 2021 (6; 9-11).

müəllifi olduğu üç dildə (Azərbaycan, ingilis və rus dillərində) “Gəmiqaya qayaüstü rəsmləri” kitabı çapdan çıxmışdır. Kitab 2021-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublika Mükafatına layiq görülmüşdür (6; 9-11).

Gəmiqaya rəsmləri içərisində insan fiqurları da ilk baxışda diqqəti cəlb edir. İstər tək, istərsə də qrup halında çəkilmiş sxematik kompozisiyalarda insanın ali bir varlıq olduğu, onun idarəediciliyi, hökmranlığı aydın şəkildə görünməkdədir. Bu təsvirlərdə insanların maral, keçi, at, öküz və başqa heyvanları ram edərək başlarına kəndir salıb aparması, çomaq və ya qamçı ilə onları idarə etməsi, öküzlərin arabaya qoşulmasının əks olunduğu bir neçə təsvirdə özünü bariz şəkildə göstərməkdədir. Qayaüstü kompozisiyalarda tək və qrup halında rəqs edən, oyun oynayan, at minən, ov edən insan fiqurlarına daha çox rast gəlinir.

Gəmiqayada heyvan rəsmlərinin böyük bir qismini ilan, keçi, maral, bəbir və öküz rəsmləri təşkil etsə də, çox az sayda qoç, qurd, it, at, quş, mifik görünüşlü “heyvan” təsvirləri də vardır. Öküz təsvirlərinin böyük bir qismi minik və yük arabalarına qoşulmuş vəziyyətdə çəkilmişdir. Heyvan rəsmləri içərisində ilan və keçi təsvirləri üstünlük təşkil edir. Demək olar ki, hər iki daşdan birinin üzərində ilan və ya keçi təsvirinə rast gəlinir. Həm sxematik, həm də real üslubda təsvir olunmuş keçi rəsmləri böyük ustalıqla işlənmişdir. Sxematik üslubda təsvir edilmiş keçi təsvirlərinin oxşarlarına arxeoloji qazıntılar zamanı Şərur rayonunun Ovçular təpəsindən tapılmış bir neçə təsərrüfat küpələri üzərində rast gəlinir. E.ə. V minilliyə aid olan küpələrin üzərində qabarıq şəkildə həkk olunmuş bu təsvirlərin Gəmiqaya rəsmləri ilə eyni üslubda çəkilməsi buradakı sxematik keçi

The rock paintings of Gemigaya prominently feature human figures, whether depicted individually or in groupings with schematic compositions. These paintings clearly illustrate the elevated status of humans as intelligent beings with leadership and dominion. In these depictions, individuals are shown herding and taming animals such as deer, goats, horses, oxen, and other livestock. Some images depict humans using sticks or whips to control these animals, and there are instances where oxen are harnessed to carts, emphasizing the prominence of humans in these scenes. Throughout the rock compositions, you can frequently encounter solitary and group human figures engaged in dance, play, horseback riding, and hunting activities.

While a significant portion of Gemigaya’s animal paintings features images of snake, goats, deer, leopard and oxen, there are also a few depictions of ram, wolves, dogs, horses, birds, and mythical “animal” figures. Many of the oxen depictions show them harnessed to small and wheeled carts. Among the animal depictions, those of snake and goats are the most prevalent, with one or the other appearing on roughly every other stone. The goat images, whether rendered in a schematic or realistic style, exhibit remarkable craftsmanship. Schematic depictions of

təsvirlərinin də o dövrə aid olduğunu sübut edən ən tutarlı faktdır.

Real tərzdə, xüsusən bədənləri bitişik üçbucaqlılar və sonsuzluq işarələri formasında çəkilmiş heyvan təsvirlərinə Qaranquş yaylağı və Qız-gəlin çuxurunda daha çox rast gəlinir. Bu motivdə keçi rəsmləri Naxçıvan və Urmiyanın (Cənubi Azərbaycan) Orta Tunc dövrü monoxrom boyalı qabları üzərində qara rənglə, eləcə də Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin Son Tunc və İlk Dəmir dövrü sadə boz rəngli saxsı qabları üzərində cizma üsulu ilə çəkilmişdir. Gəmiqayada təsvir olunan bəzi keçi rəsmlərinin tamamilə çox yaxın bənzəri Naxçıvanın Eneolit və Tunc dövrü yaşayış yerlərindən tapılmış saxsı qabların üzərində də mövcuddur.

Gəmiqaya rəsmləri içərisində qədim insanların gündəlik həyat tərzlərini, inanclarını, mifik təfəkkürlərini, astral dünyagörüşlərini əks etdirən, lakin simvolik mənası bəzən anlaşılmayan, qarışıq cizgilərlə çəkilmiş rəsmlər də çoxdur.

Gəmiqaya rəsmləri bir-birindən təsvir formalarına, süjet və kompozisiya quruluşuna görə də fərqlənir. Buradakı rəsmlərin böyük bir qismini animalistik rəsmlər təşkil etsə də, kompozisiya cəhətdən zəngin süjetli ov və məişət səhnələrinə, müxtəlif pozalarda çəkilmiş insan fiqurlarına, şərti işarələrə, tamğalara, astral və abstrakt rəsmlərə də rast gəlinir.

goats found in this area closely resemble similar images on farming jugs discovered during archaeological excavations on the Ovchular hill in the Sharur region. The presence of these similar depictions suggests a shared artistic style between the rock paintings at Gemigaya and those of the Early Bronze Age, providing compelling evidence for the antiquity of these schematic goat images in Gəmiqaya.

In the realistic style, especially in the form of contiguous triangles and infinity signs, animal depictions are primarily found in the Garangush plateau and Giz-gelin groove areas. In this motif, goat images are represented in black on ceramic vessels of monochromic paint with a scratching method relating to Middle Bronze Age in Nakhchivan and Urmia (South Azerbaijan), as well as on plain faience vessels from the Late Bronze and Early Iron Age of the Khojaly-Gedebey culture. Some goat images depicted in Gemigaya closely resemble those found on faience vessels from the Eneolithic and Bronze Age settlements in Nakhchivan.

Among the Gəmiqaya paintings, there are also numerous depictions that reflect the daily life, beliefs, mythological concepts, and astral worldviews of ancient people. These paintings are sometimes adorned with intricate, abstract lines and symbols that may not always be easily understood.

Gemigaya rock paintings vary in terms of their artistic forms, plot, and compositional structures. While a significant portion of these paintings features animalistic images, there are also richly composed scenes depicting pastoral and domestic life, various postures of human figures, conditional symbols, seals, astral, and abstract paintings.

One such painting, discovered in 2001 by the author in a location known as

Belə rəsmlərdən biri 2001-ci ildə müəllif tərəfindən Aşağı Baca deyilən yerdə aşkar olunmuş gəmi motivli süjetli kompozisiyadır. İrihəcimli bir daş üzərində sxematik təsvirlə həkk edilmiş bu kompozisiya səkkiz müxtəlif simvolik işarədən ibarətdir. Kompozisiyanın mərkəzindəki gəmi rəsmi Nuh əfsanəsində təsvir edilən gəmi kimi ikiqatlıdır. Gəminin dər ağacı daha aydın çəkilməmişdir. Gəminin burun hissəsi quş başı formasında olub, başı üzərində müqəddəslik simvolu olan dairə təsvir edilmişdir. Bu simvol gəminin müqəddəs olduğunu sübut edən əsas faktlardan biri kimi qəbul edilməlidir (6; 41).

Kompozisiyada əsas təsvirlərdən biri tufanı simvolizə edən əjdaha rəsmidir. Tufanın çəkilməsinə işarə olan bu rəsm gəminin qarşı tərəfində arxası üstə düşmüş, əlləri və ayaqları yana açılmış vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Gəmi rəsminin arxasında və əjdaha təsvirinin sol tərəfində torpağı və günəşi təmsil edən, içərisində svastika olan üç dairə təsvir olunmuşdur. Dairələrin biri bölgənin ən uca üç zirvəsindən biri olan Qapıcığı (3906 m), iki qoşa dairə isə Türkiyə ərazisindəki Böyük Ağrı (5137 m) və Kiçik Ağrı dağlarını (3896 m) təmsil edir (3; 32, 42, 71, 113, 154, 165, 221, 224, 528).

Ashaghi Baja, is a composition featuring a ship motif. This schematic composition, etched onto a large stone surface, consists of eight different symbolic signs. At the center of the composition, the image of the ship is twofold, resembling the ark depicted in the Noah's Ark legend. The ship's mast is clearly depicted, and the bow of the ship takes the form of a bird's head, with a circular symbol representing sanctity placed on top of it. This symbol should be regarded as one of the key factors indicating the sacredness of the ship (6; 41).

One of the main depictions in the composition is the dragon symbolizing the storm. This image, indicating the occurrence of the storm, portrays the dragon on the opposite side of the ship with its back down and its limbs and feet stretched outward. Behind the ship image and to the left of the dragon image, there are three circles representing the earth and the sun, one of which contains a swastika. One of the circles represents the region's highest peak, Gapijig (3906 m), while the two double circles represent Turkey's Great Aghri (5137 m) and Little Aghri mountains (3896 m) (3; 32, 42, 71, 113, 154, 165, 221, 224, 528).

The bird depictions drawn below the ship image coincide with the same plot in

Gəmi rəsmindən aşağıda çəkilən quş təsvirləri əfsanədəki eyni süjetlə üst-üstə düşür. Piktoqrafik xəritədə quşların çəkildiyi yerin Qarıcıq zirvəsinin alt tərəfindəki Qaranquş yaylağı ilə eyni yerdə olması bir təsadüfdür mü? Bu isə kompozisiyada yer alan süjetlərin Nuhun gəmiyi ilə bağlı mifoloji motivləri təsdiq edən ən tutarlı dəlillərdən biri olduğunu sübut edir (5; 43-45).

İlk baxışdan ümumi kompozisiyada yad element kimi gözə çarpan ortadan ikiye bölünmüş dördbucaqlı təsviri daha maraqlıdır. Bu təsvir hər iki dünyanı – Nuhdan əvvəlki və sonrakı dünyanı təmsil edən simvolik bir işarədir.

Bu süjetli kompozisiya indiyə qədər Nuh tufanı ilə əlaqədar bölgədə tapılmış ən maraqlı sxematik təsvirlərdən biri kimi öz gələcək tədqiqatçılarının yolunu gözləyir.

the legend. The pictographic map shows that the location where the birds are depicted aligns with the Garangush plateau, located below the Gapijig peak. Is this a coincidence? This, in fact, serves as one of the most compelling pieces of evidence confirming the mythological motifs related to Noah's Ark within the composition (5; 43-45).

At first glance, the most intriguing element within the overall composition is the centrally divided square symbol. This depiction serves as a symbolic sign representing both worlds—the world before and after Noah.

This subject composition is among the most fascinating schematic depictions related to the Noah's Ark storm in the region and awaits the exploration of future researchers.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Ordubad rayonundakı Gəmiqaya abidəsinin tədqiq edilməsi haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin sərəncamı. Naxçıvan şəhəri, 26 aprel 2001-ci il. № 26-01/S
2. Əliyev V. Gəmiqaya abidələri. Bakı, Azərnəşr, 1993
3. Мифы народов мира (энциклопедия). Том 2, Москва, Советская энциклопедия, 1988
4. Hacıyev İ. Gəmiqaya təsvirlərinin öyrənilməsi. AMEA Naxçıvan Bölməsinin "Xəbərlər"i, 2005, № 1, səh. 53-60
5. Aliyev N. Müqəddəs peyğəmbər gəmiyi. AMEA Naxçıvan Bölməsinin "Xəbərlər"i, 2005, № 1, səh. 39-46
6. Aliyev N. Gəmiqaya qayaüstü rəsmləri. Naxçıvan, "Əcəmi", 2020

ASTARANIN TUNC DÖVRÜ QAYAÜSTÜ RƏSMLƏRİ

The Bronze Age Rock Paintings of Astara

Anar Ağalarzadə **Anar Aghalarzade**
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent *PhD in History, lecturer*

Samir Kərimov **Samir Karimov**
tarix üzrə fəlsəfə doktoru *PhD in History*

Xülasə

Məqalədə, Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində, Talış dağlarında yerləşən Astara rayonunun Sım kəndindəki qayaüstü rəsmlərdən bəhs olunur. Buradakı arxeoloji qazıntıların əsas məqsədi qayaüstü rəsmlərin yayılma sahəsini müəyyənləşdirmək və ya yeni qayaüstü təsvirlər üzə çıxarmaq idi. Tədqiqatlar zamanı bəzi qayalarda kompozisiya ilə rəsmlər aşkar edilmişdir. İlk araşdırmalar göstərir ki, Sım kəndinin ərazisində hələ də qayaüstü rəsmlər vardır. Bu incəsənət abidələrinə əsaslanaraq, tunc dövrünə aid ibtidai sənətkarların qədim sənətin real motivlərindən istifadə edərək dövrün faunasını, dini ideologiyasını və əmək proseslərini dəqiq təsvir edə bildikləri qənaətinə gəlmək olar. Min illər keçməsinə baxmayaraq, burada yaşayan qədim insanların yaratdığı təsviri sənət abidələri öz estetik xüsusiyyətlərini və elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsi, Talış dağları, Tunc dövrü, qayaüstü təsvirlər, xronologiya

Şəkil 1. Sım kəndi

Figure 1. The village of Sim

Summary

The article deals with rock paintings in the village of Sim, Astara region, located in the south-eastern region of Azerbaijan, on the Talish Mountains. The main purpose of the archaeological excavations here was to determine the area of distribution of rock paintings or to discover new rock paintings. During the explorations on some rocks paintings with composition were found. Preliminary explorations suggest that there are more rock paintings in the area of Sim village. Based on Sim art monuments, it can be concluded that primitive artists of the Bronze Age were able to depict accurately the fauna, religious ideology and labor processes of the time using realistic motifs of ancient art. Despite the fact that thousands of years have passed, the monuments of fine art created by the ancient people who lived here, could have preserve their aesthetic features and scientific significance.

Keywords: South-eastern region of Azerbaijan, Talish Mountains, Bronze Age, rock paintings, chronology

Резюме

В статье сообщается о наскальных изображениях в селе Сым Астаринского района, расположенного в Талышских горах, на юго-востоке Азербайджана. Главной целью проведенных здесь археологическо-разведочных работ является определение ареала распространения наскальных рисунков и выявление новых. Во время исследований были выявлены композиционные рисунки на нескольких скальных камнях. Проведенные первичные изыскания позволяют предположить наличие большого количества наскальных рисунков на территории села Сым. На основе памятников искусства Сыма можно заключить, что первобытные художники эпохи бронзы, используя мотивы реализма в древнем искусстве, смогли точно отразить фауну той эпохи, религиозную идеологию, трудовые процессы. Памятники изобразительного искусства, созданные жившими здесь древними насельниками, несмотря на прошедшие тысячелетия, сохранили свои эстетические особенности и научное значение.

Ключевые слова: Юго-восточный регион Азербайджана, Талышские горы, эпоха бронзы, наскальные изображения, хронология

Azərbaycan xalqının qədim tarixinin öyrənilməsi üçün qayaüstü təsvirlər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Digər növ abidələrdən fərqli olaraq, qayaüstü təsvirlər qədim insanların həyat tərzini, məşğuliyyətini, məişətini, mənəvi aləmini daha əyani şəkildə, real və obrazlı rəsmlərlə əks etdirir. Məhz bu baxımdan tarixin daş yaddaşı olan qayaüstü təsvirlərin tədqiqi arxeologiya elminin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birini təşkil edir (6; 9).

The study of the ancient history of the Azerbaijani people plays a significant role in understanding its past. Unlike other types of monuments, petroglyphs on rocks vividly and figuratively depict the lifestyles, activities, daily life, and spiritual life of ancient people. It is precisely for this reason that the research of stone images, which serve as historical memory, is one of the main directions of archaeological science (6; 9). Azerbaijan, as

Dünyanın qədim qayaüstü təsvirləri ilə zəngin olan nadir ölkələrindən biri kimi Azərbaycanda son illər ərzində qayaüstü təsvirlərin daha geniş arealda yayılmasını sübut edən yeni arxeoloji faktlar əldə edilmişdir. Bu baxımdan qayaüstü təsvirlərin tədqiqi bu gün də elmdə aktuallığını saxlayır. Məlum olduğu kimi, hələ XX əsrin 40-cı illərində Qobustan qayaüstü təsvirlərinin kəşfi ilə Azərbaycanda bu sahənin tədqiqinə başlanılmış və böyük uğurlar əldə edilmişdir. Qədim insanların qayalar üzərində həkk etdikləri müxtəlif səpkili təsvirlər həmin dövrün tarixi səciyyəsi haqqında təsəvvürlərin genişlənməsinə yardımçı olur. Hər bir arxeoloji abidə kimi qayaüstü təsvirlərin də çəkilmə tarixi, yaranma məqsədinin izahı və hazırlanma üsulu müəyyən əhəmiyyətə malikdir və onların tədqiqi həmin dövr üçün icraçının mədəni səviyyəsi və texniki bacarığı haqqında məlumat verir (9; 12).

Cənubi Qafqazın cənub-şərq qurtaraçağında, Talış dağları silsiləsində, Astara rayonunun ucqar Sim kəndi ərazisində qayaüstü təsvirlərin – petroqliflərin aşkar olunması bölgənin qədim tarixinin araşdırılması baxımından əvəzsiz maddi

one of the rare countries rich in ancient stone images, has in recent years obtained new archaeological data confirming the spread of petroglyphs in a broader region. Therefore, the study of stone images remains relevant to this today. As is known, starting from the 1940s of the 20th century with the discovery of petroglyphs in Gobustan, research in this area began in Azerbaijan, and significant successes were achieved. Various images carved on rocks by ancient people help expand our understanding of the historical era of that time. Like any archaeological monument, rock images also have great significance because they provide information about the time of their creation, purposes, and methods of production, which in turn gives an insight into the cultural level and technical skills of contemporary craftsmen (9; 12).

The discovery of petroglyphs in the remote village of Sim in the Astara district, located in the southeastern part of the Talish Mountains within the southern slopes of the South Caucasus, should be considered as an invaluable archaeological source for the study of the region's ancient history. Sim village, situated about 45 km west of the district center, is named after the Talysh language, meaning "lightning" or "high," and it is often referred to as a "village located on rocky terrain" (See Figure 1). This village, situated at an elevation of 478 meters above sea level, is nestled in the upper reaches of the Tengerrud River. Over time, due to natural processes such as rockfalls occurring in the surrounding mountains, large and medium-sized rocks were scattered throughout the area.

During the field research season of 2021, observations were conducted in the area with the aim of investigating the

Şəkil 2. 1-ci təsvirli daş

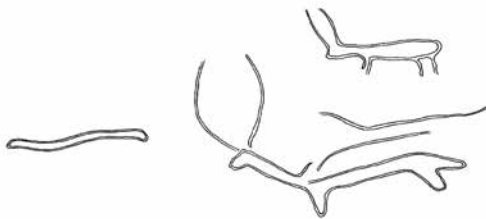
Figure 2. 1st stone with depiction

mənbə hesab edilməlidir. Rayon mərkəzindən 45 km qərbdə, ucqar dağlıq ərazidə yerləşən Sım kəndinin adı talış dilində “sıldırım”, “hündür” mənasında olub, “qayalıqda yerləşən kənd” kimi ifadə edilir (Şəkil 1). Dəniz səviyyəsindən 478 metr yüksəklikdə yerləşən kənd Təngərüd çayının yuxarı axarında salınıb. Vaxtilə kəndin ətrafındakı dağlarda baş verən uçqunlar nəticəsində iri və orta ölçülü qayalar ətrafa səpələnmişdir.

2021-ci ilin çöl tədqiqatları mövsümündə cənub bölgəsinin Tunc dövrü arxeoloji abidələrinə baxış keçirmək məqsədilə Sım qayaüstü petroqliflərini tədqiqata cəlb etmək üçün qeyd olunan ərazidə müşahidələr aparılmışdır. Sım və Toradi kəndlərində aparılan arxeoloji kəşfiyyat işlərində əsas məqsəd buradakı qayaüstü təsvirlərin yayılma arealını müəyyənləşdirmək və yeni qayaüstü təsvirlər aşkar etmək idi. Hələ 2002-ci ilin sentyabrında t.e.d. T.Axundovun rəhbərlik etdiyi ekspedisiya qayaüstü təsvirlərin mövcud olması məlumatlarına əsasən, bu kəndlərdə olmuş və t.ü.f.d. İ.Əliyevlə birlikdə bir neçə yerdə təsvirlərə baxış keçirmişlər. Bu zaman kəndin “Ute”

petroglyphs in the Sim rock art site, specifically within the southern region of the Bronze age archaeological sites. Archaeological exploration activities were carried out in the villages of Sim and Toradi, with the main goal being to determine the distribution area of the rock art in this area and to discover new petroglyphs. As early as September 2002, an expedition led by doctor of historical sciences T. Axundov, based on information about the existence of petroglyphs in these villages, had conducted surveys of the petroglyphs in several locations, together with the Doctor of Philosophy in History I.Əliyev. During this time, interestingly themed petroglyphs were discovered on one of the rocks in the section of the village known as “Ute.” According to the researchers, the subject matter of these petroglyphs depicts scenes from village life. The petroglyphs portray a figure dressed in plain clothing covering their knees and behind this figure, a silhouette resembling a chicken. Below the “chicken,” there is an image of a horned, hump-backed animal - a zebu, and to its left, two hump-backed oxen joined by a plough, along with other small depictions. As mentioned, this theme represents village life: a herdsman shadows the oxen, while in the foreground, a dog runs, and a farmer plows the soil with a pair of zebu oxen hitched to a plough (1; 24-27).

During our research, several rock art sites were discovered within the village’s territory. It’s worth noting that the residents of the Sim village had removed large rock fragments from the area using machinery to prepare the sports field, which disrupted their natural arrangement. When inspecting the rock fragments near the sports field, goat depictions were discovered on the surface of one of them. As the surface of the rock was cleaned of de-

Şəkil 3. 2-ci təsvirli daş

Figure 3. 2nd stone with depiction

adlanan hissəsindəki daşların birinin üzərində maraqlı süjetli petroqliflər aşkar olunmuşdur. Tədqiqatçıların qənaətinə, təsvirlərin süjeti kənd həyatı səhnələridir. Burada dizlərini örtən düz libas geyinmiş insan və onun arxasında cücə silüetinə oxşar iki fiqur, “cücə”nin altında buynuzlu, hürgüclü heyvan – zebu, ondan sol tərəfdə iki kotana qoşulmuş hürgüclü öküz və digər kiçik təsvirlər həkk olunmuşdur. Qeyd olunduğu kimi, bu süjet kənd həyatıdır: çoban öküzləri güdür, qabaqda isə it qaçır, əkinçi torpağı cüt zebu öküzü qoşulmuş kotanla şumlayır (1; 24-27).

Bizim tədqiqatlarımız zamanı da kəndin ərazisində bir neçə yerdə qayaüstü təsvirlərə rast gəlinmişdir. Onu da qeyd edək ki, Sım kəndinin sakinləri kənddə idman meydançasının ərazisini hamarlamaq məqsədilə iri qaya parçalarını texnika vasitəsilə ərazidən topa şəklinə kənara çıxarmış və bu zaman onların təbii düzülüşü pozulmuşdur. Meydança kənarındakı qaya parçaları diqqətlə nəzərdən keçirilərkən birinin səthində keçi təsvirləri aşkar edildi. Qayanın səthi mamırdan təmizlənərkən onun üzərində qazma üsulu ilə həkk olunan petroqliflər üzə çıxdı. Digər qayaüstü təsvirlər kənd yolunun kənarında yerləşən Orta əsrlərə aid türbənin ərazisində qeydə alındı. Burada hündürlüyü yer səthindən 1 metr olan qayanın üzərində də keçi və ilan təsvirləri aşkar olundu. Həmin ərazinin yaxınlığında iriölçülü qaya parçalarının üzərində müxtəlif ölçülü çala və şaquli xətlərdən ibarət olan təsvirlərə rast gəldi. Ərazinin rütubətli subtropik iqlimi qayaların qalın mamır təbəqəsi ilə örtülməsini şərtləndirmiş və bəzi qayaların üzərindəki təsvirləri görünməz etmişdi. Bu da öz növbəsində qayaüstü təsvirlərin ilk baxışdan aşkarlanmasına ciddi şəkildə maneə törədir.

bris, petroglyphs created by carving were revealed. Other rock art depictions were documented near the village road, located in the vicinity of a medieval tomb. Here, on a rock with a height of one meter from the ground surface, goat and snake depictions were also discovered. In the proximity of this area, on large rock fragments, various-sized petroglyphs with hollow and vertical lines were encountered. The humid subtropical climate of the area resulted in thick overgrown moss covering the rocks, rendering some petroglyphs invisible. This, in turn, posed a significant obstacle to the initial recognition of rock art.

The initial investigations suggest the possibility of more rock art paintings in the territory of the village of Sım. One of the engraved stones, which has not yet been subject to research, contains intriguing animal depictions (See Figure 2). While part of this stone is in a deteriorated state, the majority of its engravings have been preserved. The engraved stone that was discovered by chance by Ruslan Aliyev, a member of the “Sım” folklore group and a resident of the village, is a fragment of a small-sized stone that had broken away from a larger rock. He was drawn to this engraved stone and decided to preserve it. The engravings created using the carving technique primarily depict goats and oxen. For example, the relatively large depiction of the goat shows its horns folded backward, and its legs are drawn schematically. Behind the goat, there is an ox depicted as if in motion. In the upper part of the ox, there is an incomplete depiction of another goat. Among these engravings, there is also a depiction of a multi-legged creature, possibly a scorpion, in the center. On the upper left side of the rock, a portion of an animal depiction remains. Unfortunately, it has not been possible to

Aparılan ilkin tədqiqatlar Sım kəndinin ərazisində qayaüstü təsvirlərin daha çox olması ehtimalını yaradır. Təsvirli daşlardan biri bu günə qədər tədqiqata cəlb edilməmiş, maraqlı kompozisiyadan ibarət heyvan təsvirləridir (Şəkil 2). Bu daşın bir hissəsi sındırılmış vəziyyətdə olsa da, onun üzərindəki təsvirlərin əksəriyyəti salamat qalmışdır. Kənd sakini, "Sım" folklor qrupunun əməkdaşı Ruslan Əliyevin öz həyətyanı sahəsindən təsadüfən tapdığı bu təsvirli daş böyük bir qayadan qopmuş kiçikölçülü daş parçasının qalığıdır. Təsvirli daş kənd sakininin diqqətini cəlb etmiş və o, bu daşı mühafizə edərək saxlamışdır. Qazıma texnikası ilə həkk edilmiş təsvirlər əsasən keçilər və öküzdür. Belə ki, nisbətən iri ölçüdə verilmiş keçinin buynuzları geri qatlıb, ayaqları sxematik çəkilmişdir. Keçidən arxa tərəfdə öküz təsvir olunmuşdur. Öküz sanki hərəkətli vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Öküzdən yuxarı hissədə də tamamlanmayan keçi təsviri verilmişdir. Bu təsvirlərdən ortada əqrəb olduğu ehtimal edilən çoxayaqlı həşərat rəsmi həkk edilmişdir. Daşın yuxarı sol tərəfində də heyvan təsvirinin bir hissəsi qalmışdır. Qaya daşı əsas təsvirli kompozisiyadan qopduğu üçün bu hissənin yalnız məlum olan tərəfi qaldığından, təəssüf ki, bu daş üzərində mövcud olmuş digər təsvirlərin görünüşünü müşahidə etmək mümkün olmamışdır.

Tədqiqatçıların fikrincə, keçi təsvirləri qayaüstü təsvirlər arasındakı digər heyvanlara nisbətdə daha cavan mövzu hesab edilir. Belə təsvirlərə Qafqazda və Orta Asiya-Altay regionlarında daha çox rast gəlinir. Qobustanın kompozisiyalı təsviri sənət nümunələri xüsusi maraq doğurur. İ.Cəfərzadə apardığı tədqiqatlar nəticəsində belə bir qənaətə gəlmişdir ki, əvvəlki dövrlərə nisbətən Tunc dövründə qayaüstü təsvirlər kiçilir, insanların

observe the appearance of other engravings that may have existed on this stone due to the detachment from the main composition.

According to researchers, goat depictions are considered a relatively younger subject among rock art, especially when compared to other animals. Such depictions are more commonly found in the Caucasus and Central Asia-Altai regions. The compositional nature of the rock art in Gobustan is of particular interest. Based on the research conducted by I. Jafarzadeh, it was found that in earlier periods, during the Bronze Age, rock art diminished in size, and human shadowed depictions were replaced by more unshaded ones. However, the realistic forms used in the depiction of animals remained unchanged (11; 16-17). For instance, the researcher attribute the goat drawings in Yazilitepe primarily to the 3rd millennium BCE (8; 68-69). Complete scenes related to animal husbandry during the Bronze Age, with the goat as the central figure, have also been carved into the rocks of Gemigaya. These variously themed drawings have been a popular subject for ancient "artists" (6; 65). Similar depictions can also be found in the northeastern part of Absheron. Researcher I. Əliyev categorizes these types of artifacts chronologically into three groups, belonging to the 3rd to 1st millennia BCE: 1) depictions of humans and oxen in a schematic style; 2) more common and widely distributed depictions with specific subjects; 3) goat depictions (5; 104).

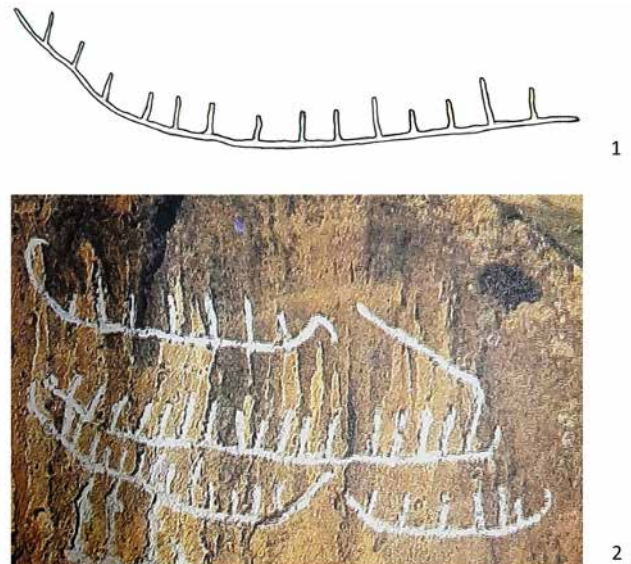
Another large rock fragment features the depictions of animals (See Figure 3). On this rock, there are depictions of a deer, possibly with its horns pointing upward, a long neck, and legs drawn with a

kölgəli təsvirləri xətlə təsvirlərlə əvəz olunur. Heyvanların təsviri zamanı işlədilən realistik forma isə özünü saxlayır (11; 16-17). Belə ki, tədqiqatçı Yazılıtəpədəki keçi rəsmlərini əsasən e.ə. III minilliyə aid edir (8; 68-69). Tunc dövrünün heyvandarlıq təsərrüfatı ilə əlaqədar keçinin əsas obraz olduğu bütöv səhnələr də Gəmiqaya daşlarında həkk edilmişdir. Müxtəlif məzmunlu bu rəsmlər qədim "rəssam"ların ən çox müraciət etdikləri obraz olmuşdur (6; 65). Analoji təsvirlərə Abşeronun şimal-şərq ərazisində də təsadüf edilir. Tədqiqatçı İ.Əliyev bu növ abidələri xronoloji olaraq e.ə. III-I minilliyə aid etməklə onları 3 qrupa bölür: 1) sxematik üslubda insan və öküz rəsmləri; 2) daha çox təsadüf edilən və geniş yayılmış süjet xarakterli təsvirlər; 3) keçi təsvirləri (5; 104).

Digər böyük bir qaya parçasının üzərində də heyvan təsvirlərinə rast gəlinir (Şəkil 3). Burada buynuzları yuxarı qalxmış, boynu uzun və ayaqları bir xətlə çəkilən maral olduğu ehtimal edilən təsvir və ondan yuxarıda isə keçi təsviri verilmişdir. Maral və keçi ilə qarşı-qarşıya durmuş ilan təsviri də maraqlı bir kompozisiyanı tamamlayır. Keçi təsvirlərinin arasında şaquli xətlərdən ibarət təsvirlər də var. Bu təsvirlər üslubuna görə Qobustanın qayaüstü təsvirləri ilə müəyyən analogiya təşkil edir (2; şəkl. 27-28). Ola bilsin ki, Sim təsvirləri Qobustan təsvirlərindən cavandır, lakin bu təsvirlərdə Qobustan ənənələri müşahidə olunur. Sim kəndində aşkarlanan təsvirlər həm də Azərbaycan ərazisində qayaüstü təsvirlərin real zəmində qədim insanların dini görüşləri və təsərrüfat ənənələri əsasında formalaşdığını göstərir. Belə formalı kompozisiyalar Gəmiqaya abidələrindən məlumdur. Gəmiqaya rəsmləri də, hər şeydən əvvəl, kompozisiyalarının sadə və mürəkkəbliyinə, eləcə də süjetlərinə görə bir-birindən seçilir (4; 26).

single line. Above it, there is also a depiction of a goat. An interesting composition is completed with a depiction of a deer and a goat facing with snake. Among the goat depictions, there are also those with vertical lines. Stylistically, these depictions exhibit a certain analogy with the rock art of Gobustan (2; Figure 27-28). It is possible that the rock art in Sim is somewhat younger than the Gobustan petroglyphs, but these depictions still reflect the traditions of Gobustan. The discovered petroglyphs in Sim village also indicate that rock art in Azerbaijan's territory was shaped based on the religious beliefs and practices of ancient people. Such formal compositions are known from the Gəmiqaya rock art site. The compositions at Gəmiqaya are selected based on their simplicity and complexity as well as their subjects (4; 26).

In the western part of the village, there is an area known as "Ballıqaya," where small shelters and numerous springs are

Şəkil 4. 1- Sim kəndi, Ballıqaya ərazisindəki təsvir; 2 - Qobustan təsvirləri

Figure 4. 1- the village of Sim, depiction in the area of Ballıqaya; 2 - Gobustan depictions

Kəndin qərb hissəsində “Ballıqaya” adlanan ərazidə də kiçik sığınacaqlar və çoxlu sayda bulaqların mövcudluğu barədə məlumat verilmişdir. Sığınacaqlardan birinin daxilində divarda qayıq təsvir edilmişdir. Qayıq, uzunsov formalı olub, içərisində düz xətlərlə insanları təcəssüm etdirən qazıma üsulunda həkk edilmiş maraqlı təsvirdir (Şəkil 4/1).

Qayaüstü təsvirlər mədəniyyətinin yayıldığı, demək olar ki, əksər ərazilərdə qayıq təsvirlərinə rast gəlinir. Regionlardan, onların təbii-coğrafi şəraitindən, insanların həyat tərzinin xüsusiyyətlərindən, tarixi-xronoloji vəziyyətdən asılı olaraq qayıq təsvirləri də müxtəlif tiplidirlər. Məlum olduğu kimi, qayıq təsvirlərinin böyük bir qismi Qobustan qayaüstü petroqliflərindən məlumdur (3; tablo 21). Buradakı qayıq rəsmləri Neolit dövründə – e.ə. VII-V minilliklərdə çəkilmişdir (7; 39). C.Rüstəmov buradakı iriölçülü qayıqların iki növ – xətti və siluet şəklində çəkildiyini qeyd edir (Şəkil 4/2). Onun fikrincə, qədim qayıqlar əvvəllər, heç şübhəsiz, çayı keçmək üçün, sonra isə balıqçılığın inkişafı ilə əlaqədar yaranmışdır (10; 34-35).

Sım kəndindən 1 km qərbdə, bu kəndin “Ambuhuni” adlandırılmış yeni salınan məhəlləsində “Rəfənuğ” adlı qayalar yerləşir. Yarığanda, onların birinin şaquli qərb səthində nazik çərtmə üsulu ilə nəqş olunmuş öküz-zebunun təsviri aşkar edilmişdir (1; 39). Həmçinin Lerik rayonundan XIX əsrin sonlarında Jak de Morqanın tapdığı bir ədəd əqiq möhür üzərində çəkilmiş zebunun təsviri onun təsərrüfatda əhəmiyyəti və bu təsvirin dekorativ-tətbiqi sənətdə istifadəsi də maraqlı faktlardandır. Təsvirlər içərisində maraqlı doğuran zebu – hind donqar öküzündən İranın Gilan vilayətinin Ağa Evlər, Marian və Daşdibi kəndlərində ev

reported to exist. Inside one of these shelters, a boat is depicted on the wall. The boat has a long and narrow shape, and within it, human figures are depicted using simple lines, created through the carving technique, forming an interesting human portrayal (See Figure 4/1).

Depictions of boats are commonly found in many regions where rock art culture has spread, covering a wide range of types based on regional, natural, geographical conditions, lifestyle peculiarities, historical-chronological contexts, and other factors. As known, a significant portion of boat depictions is associated with the Gobustan petroglyphs (3; Tableau 21). The boat drawings here date back to the Neolithic period, roughly between the 7th and 5th millennia BCE (7; 39). J. Rustamov notes that the large-sized boats depicted here come in two types - linear and silhouette representations (See Figure 4/2). According to his interpretation, ancient boats were initially created for crossing rivers and later evolved in connection with the development of fishing (10; 34-35).

One kilometer west of the village Sim, in the newly established neighborhood called “Ambuhuni,” there are rocks known as “Rafanug.” On the ravine, among these rocks, one features a carving of an ox-zebu created using delicate notching techniques on the western surface (1; 39). Additionally, in the late 19th century, Jacques de Morgan discovered several agate seals in Lerik region with depictions of zebras. This attests to their significance in housewifery and their decorative and applied art applications, which are interesting historical facts. Among the depicted animals, the zebu, an Indian humpbacked ox, is particularly intriguing and continues to be widely

təsərrüfatında bu gün də geniş istifadə edilir (12; 117).

Beləliklə, Sımdakı abidələrə əsasən, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Tunc dövründə yaşamış ibtidai rəssamlar qədim incəsənətdə realistik motivlərdən istifadə etməklə o çağın heyvanat aləmini, dini ideologiyasını, əmək proseslərini çox düzgün və incəliklə təsvir edə bilmişlər. Burada yaşamış qədim insanların yaratdığı təsviri sənət abidələri minilliklər keçməsinə baxmayaraq, öz estetik təsirini və elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Tədqiqatlar zamanı Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində məlum olan bu qayaüstü petroqliflərin əhəmiyyətli olduğunu müşahidə etdik. Yaxın gələcəkdə bölgədə aparılacaq kompleks arxeoloji tədqiqatlar zamanı yeni qayaüstü təsvirlərin aşkarlanacağı istisna deyildir. Bütün bunlar bölgənin Tunc dövrü mədəniyyətinin geniş arealda tədqiq olunmasına imkan verəcəkdir.

used in housewifery in Gilan province of Iran, in villages as Agha Evler, Marian, and Dashdibi (12; 117).

Therefore, based on the existing artifacts in Sim, one can conclude that the prehistoric artists of the Bronze Age were able to vividly depict the contemporary animal kingdom, religious ideology, and labor processes with a high degree of realism and sophistication in ancient art. Despite the millennia that have passed since these artistic creations, the aesthetic impact and scientific significance of these artistic relics have been preserved. During the course of research, the importance of these rock petroglyphs in the southeastern region of Azerbaijan has been observed. In the near future, as part of comprehensive archaeological investigations in the region, it is not unlikely that new rock petroglyphs will be discovered. All of these findings will contribute to the broader study of the Bronze Age civilization in the region.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Axundov T.İ. Astarada 20 gün. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, 111 s.
2. Qobustan. Fotoalbom. Bakı, "İşıq", 1990, 48 s.
3. Qobustan. Bakı, "İşıq", 1991, 24 s.
4. Əliyev V.H. Gəmiqaya abidələri. Bakı, "Azərnəşr", 1993, 79 s.
5. Əliyev İ.N. Abşeron təsvirlərinin dövrü haqqında/ Azərbaycanada arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin son nəticələrinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, "Bilik", 1992, s. 103-104.
6. Müseyibli N.Ə. Gəmiqaya. Bakı, "Çaşıoğlu", 2004, 320 s.
7. Müseyibli N. Qobustan: tədqiqatlar və mülahizələr. Bakı, "Aspoliqraf", 2017, 144 s.
8. Rüstəmov C. Qobustan dünyası. Bakı, "Azərnəşr", 1994, 176 s.
9. Rüstəmov C. Qobustan petroqlifləri. Bakı, "Kooperasiya", 2003, 104 s.
10. Rüstəmov C. Qobustan – Azərbaycanın qədim mədəniyyət ocağı. Bakı, "Nurlar", 2006, 96 s.
11. Sadıxova İ. Qobustanın Tunc dövrü təsviri sənəti haqqında/ Azərbaycanada arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin son nəticələrinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, "Bilik", 1992, s. 16-18. Moayed S.S. Animal husbandry and native life in Talesh/Archaeological investigations in Talesh, Gilan - 1. Excavation of Toule-Gilan. General Office in Iranian Cultural Heritage Organization of Gilan. Gilan 2004, p. 111-130.

“ORTA ƏSR AĞSU ŞƏHƏRİ” DÖVLƏT TARİX-MƏDƏNİYYƏT QORUĞU ABİDƏLƏRİ

“MIDDLE AGES AGSU CITY” STATE HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE

Fariz Xəlilli
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və
Antropologiya İnstitutu

Fariz Khalilli
PhD in History Institute of Archaeology,
Ethnography, and
Anthropology of ANAS

Xülasə

“Orta əsr Ağsu şəhəri” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 22 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə yaradılmışdır. 105 hektar sahəni əhatə edən “Orta əsr Ağsu şəhəri” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu Ağsu rayonunun Ülgüc kəndi ərazisində yerləşir.

Orta əsr Ağsu şəhərində ilk arxeoloji kəşfiyyat işləri 1983-cü ildə F.Osmanovun rəhbərliyi ilə Ağsu-İsmayılı ekspedisiyası tərəfindən aparılmışdır. Tədqiqatlar Ağsu şəhərinin birtəbəqəli (XVIII əsr) abidə olduğunu üzə çıxarmış, xanlıqlar dövrünü arxeoloji baxımdan öyrənmək üçün əhəmiyyəti anlaşılmışdır. Genişmiqyaslı tədqiqat işləri Q.Cəbiyevin rəhbərliyi ilə 2010-cu ilin mart ayından 2012-ci ilin sonlarına qədər davam etmişdir. 3 illik tədqiqatlarda 1,5 ha sahə açılmışdır. Nadir şah Əfşar tərəfindən əsası qoyulan Orta əsr Ağsu şəhəri 80 il Şirvan vilayəti və xanlığının mərkəzi olmuşdur.

Qoruq ərazisində 12 tarixi abidə qeydiyyatata alınıb ki, bunların hamısı ölkə əhəmiyyətlidir. 1-i memarlıq, 11-i isə arxeoloji abidədir. Burada Buzxana, Cümə məscidi, Sənətkarlıq məhəlləsi, Şeyx Dursun türbəsi və Şıxməzid xanəgahı haqqında məlumat veriləcəkdir.

Açar sözlər: Ağsu, Orta əsrlər, şəhər, arxeologiya, qoruq

Summary

“Medieval Aghsu City” State Historical and Cultural Reserve was established by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 22, 2019. Covering an area of 105 hectares, “Medieval Aghsu City” State Historical and Cultural Reserve is located in Ulguc village of Aghsu region.

The first archaeological explorations in the Medieval Aghsu City were conducted in 1983 by the Aghsu-Ismayilli expedition led by F.Osmanov. Research has revealed that the city of Aghsu is a single-layered (XVIII century) monument, and its importance for studying the khanate period from an archaeological point of view has been understood. Large-scale research works continued from March 2010 to the end of 2012 under the leadership of G.Jabiyev. 1.5 ha area was opened during 3 years of research. The Medieval Aghsu City, founded by Nadir Shah Afshar, was the center of Shirvan province and khanate for 80 years.

12 historical monuments have been registered in the territory of the reserve, all of which are of national importance. 1 is an architectural monument, and 11 is an archaeological monument. Information will be provided here about Buzkhana, Juma Mosque, Handicraft Estate, Sheikh Dursun Tomb and Shikhmezid Khanqah.

Key words: Aghsu, Middle Ages, city, archaeology, reserve

Резюме

Государственный историко-культурный заповедник «Средневековый город Агсу» создан Указом Президента Азербайджанской Республики в 22 октября 2019 года. Государственный историко-культурный заповедник «Средневековый город Агсу», занимающий площадь 105 гектаров, расположен в селе Улгюч Агсунского района.

Первые археологические исследования в средневековом городе Агсу были проведены в 1983 году экспедицией Агсу-Исмаиллы под руководством Ф.Османова. Исследования показали значение раскопок для изучения периода ханств с археологической точки зрения и, что город Агсу представляет собой однослойно (XVIII век) памятника.

Масштабные научно-исследовательские работы продолжались с марта 2010 года до конца 2012 года под руководством Г.Джабиева. За 3 года исследований раскопана территория площадью 1,5 га. Средневековый город Агсу, основанный Надир-шахом Афшаром, на протяжении 80 лет был центром Ширванской провинции и ханства.

На территории заповедника зарегистрировано 12 исторических памятников, все из которых являются памятниками государственного значения. 1 — памятник архитектуры, 11 — археологических памятников. Здесь будет предоставлена информация о Бузхане, мечети Джума, ремесленном квартале, гробнице шейха Дурсуна и ханагяхе (храме) Шихмезид.

Ключевые слова: Агсу, средневековье, город, археология, заповедник

Buzxana. İntentar nömrəsi 808/1 olan Buzxana ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidədir, X-koordinat 40.534681, Y-koordinat 48.394107 sahəsində yerləşir. Orta əsr Ağsu şəhərində VII qazıntı sahəsi adlandırılan ərazidəki ən çökək yerdə aparılan tədqiqat zamanı Buzxana aşkar edilmişdir. Həmin çökəklik kosmosdan çəkilmiş fotolarda aydın izlənilirdi. Buzxana-anbarın ümumi uzunluğu 30 m, eni 8 m təşkil edir. İçərisində çoxlu miqdarda daş töküntüsü vardı. Onların da hamısı tikintidə istifadə olunmuş, yəni ən azı bir tərəfi yonulmuş daşlardır. Tədqiqatlar davam etdirilərkən tikintinin şərq divarının içəri tərəfdən gəc məhlulu ilə səliqə ilə suvandığı məlum olmuşdur. Şimal tərəfdə isə binaya girişə aid olan daş pilləkən qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Təmizlənmiş pilləkənin sayı 20 ədəddir. Pilləkənin eni 1,3 metrdir. Qazıntı işləri davam etdirilərkən qərb və cənub istiqamətlərdə də divar qalıqları aşkar edilmişdir. Diqqətçəkən məqamlardan birisi də odur ki, binanın

Buzkhana. The inventory number 808/1, is an archaeological monument of national importance located at X-coordinate 40.534681 and Y-coordinate 48.394107. Buzkhana was discovered during excavations of the deepest depression conducted in the 7th excavation area known as "VII" in the Middle Ages Agsu city. The depression where the Buzkhana was found was clearly observed in satellite photos taken from space. The Buzkhana, which served as a storage facility, has a total length of 30 meters and a width of 8 meters. Inside, there were numerous stone debris, all of which had been used in the construction, indicating that at least one side of these stones had been shaped for building purposes. During the excavations, it was revealed that the eastern wall of the structure had been plastered neatly with carbonic calcium gypsum on the interior side. On the northern side, remnants of stone staircase that belonged to the entrance of the building were un-

divarlarının möhkəmliyini təmin etmək məqsədilə bir çox yerdə ağac kəmər – kətil işlənmişdir. Sonradan divar suvarnəkən həmin kəmər də suvağın altında qalmışdır. Əvvəlcə şimal tərəfdə binanın içərisi döşəməyədək təmizlənmişdir. Təmizləmə işi davam etdirilərkən tikintinin döşəməsinin bişmiş kərpicdən ibarət olduğu üzə çıxmışdır. Kərpiclərin ölçüsü 22x22x4 sm və 22,5x22,5x4 sm-dir (6).

Binanın ümumi sahəsi 243,3 kv.m, içəridən uzunluğu 30 m, çöldən-çölə uzunluğu 34.6 m, daxildən eni 8 m, çöldən eni 11,7 m, divarlarının qalınlığı 1,9 m-dir. Döşəmədə hər sırada eninə 34, uzununa 127 ədəd kərpic döşəməklə cəmi 4318 ədəd kərpicdən istifadə olunmuşdur. Tikili xanlığın baş buxana-anbar funksiyasını daşımış, birbaşa şəhər və ya xanlığın rəhbərliyinin sərəncamında olan strateji məhsulların, həm də daha çox ərzaq məhsullarının saxlanması üçün istifadə edilmişdir. Məlum olduğu kimi, Ağsu kifayət qədər isti iqlimə malik ərazidə yerləşir. Yay aylarında orada hərarət xüsusilə yüksək olur. Belə çətin iqlim şəraiti olan yerdə ərzaq məhsullarını, xüsusən də gündəlik tələb olunan ərzaq məhsullarını saxlamaq olduqca çətindir. Qədim və Orta əsrlər dövründə bu qəbildən olan ərzaq məhsullarının saxlanması məqsədilə buna bənzər yeraltı tikili və qurğulardan geniş istifadə olunduğu bəllidir. Ağsuda aşkar edilmiş XVIII əsrə aid buxana-anbar hələlik Azərbaycan ərazisində elmə məlum olan bu növ tikililərin, demək olar ki, ən nəhəngi və ən mükəmməlidir.

Buxana-anbarda aşkar olunan tapıntılar içərisində misdən hazırlanmış qazan, satıl, cam, sini, piyalə və dar boğaz bardaq nümunələri xüsusi maraq doğurur. Bu tip əşyalardan buxana-anbara nəzarət edən insanlar daha çox məhz ölçü qabları

covered. There were a total of 20 cleaned steps, each with a width of 1.3 meters. As excavation work continued, wall remnants were also discovered in the western and southern directions. Notably, many wooden beams - stool were used to reinforce the walls of the building. These wooden beams had been initially used as reinforcement but remained underneath the plaster later construction phases. Initially, the interior of the building was cleaned, reaching the floor level. During this cleaning process, it was revealed that the building's floor was constructed with fired bricks, with sizes of 22x22x4 cm and 22.5x22.5x4 cm (6).

The total area of the building is 243.3 square meters, with a length of 30 meters from the inside and 34.6 meters outside, a width of 8 meters from the inside, and 11.7 meters from the outside. The thickness of the walls is 1.9 meters. In the flooring, each row consists of 34 bricks in width and 127 bricks in length, with a total of 4318 bricks used. Buzkhana served the function of a main storage facility, directly carrying out the strategic orders of the city or the leadership of the khanate for the storage of strategic goods and, more importantly,

kimi istifadə etmişlər. Buzxana-anbarda iki ədəd qızıl və gümüş sikkə dəfinəsi də tapılmışdır.

Cümə məscidi. 808/2 inventar nömrəli Cümə məscidi ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidə olub, X-koordinat 40.535248, Y-koordinat 48.392914 sahəsində yerləşir. Orta əsr Ağsu şəhərinin V qazıntı sahəsində aşkar olunan və şərti olaraq şəhərin Cümə məscidi adlandırılan nisbətən iriölçülü binanın ümumi sahəsi 576 kvadratmetr (36x16 m) təşkil edir (6). Bu, hələlik Ağsuda aşkar edilən ən möhtəşəm tikili qalıdır. Məscidin divarlarının bünövrə hissəsi çaydaşından, divarları isə çiy kərpicdən inşa edilmişdir. Tikintidə istifadə olunan çiy kərpiclərin ölçüsü 20x20x5 sm-dir. Məscidin tikintisində həmçinin çoxlu sayda ağac materialdan da istifadə olunmuşdur. Axtarışlar zamanı məscidin ağac sütunlarının, qapı altlıqlarının, kəmərlərin qalıqları arasında çoxsaylı ağac materialları nümunəsi qeydə alınmışdır. Ağac materiallar bir-birinə əsasən iri dəmir mismar və qarmaqlar vasitəsilə bərkidilmişdir. Məscid binası möhtəşəm divarlarla yanaşı, həm də bir-birindən 2,5 m məsafədə yerləşən ağac sütunlar üzərində ucaldılıb. Bunu məscidin içərisində aşkar olunmuş daş sütun altlıqları da təsdiq edir. Xatırladaq ki, orada mədən daşından səliqə ilə yonulmuş 56 ədəd sütun altlığı aşkar olunmuşdur. Sütun altlıqları

food products. As is known, Aghsu is located in an area with a significantly warm climate, where temperatures, especially in the summer months, can become quite high. Storing food products, especially daily necessities, is quite challenging in such a harsh climate conditions. Therefore, during ancient and medieval times, similar underground buildings and storage facilities were widely used for preservation of food products for the being time. The buzkhana-warehouse from the 18th century discovered in Aghsu is one of the most remarkable and perfect examples of such constructions known in Azerbaijan.

Among the discoveries made in Buzkhana, utensils made of clay, such as pots, bowls, basins, trays, dishes, and narrow-necked jugs, are of particular interest. People in charge of Buzkhana-warehouse seem to have primarily used containers of such dimensions. Additionally, two treasures consisting of gold and silver coins were found in Buzkhana.

Jume Mosque. The Jume Mosque, inventory number 808/2, is an archaeologically significant monument of national importance. It is located at coordinates X-40.535248 and Y-48.392914. This mosque, referred to as the Jume Mosque, is relatively large in size and is part of the 5th excavation area in the medieval Aghsu city. The total area of this building is 576 square meters (36x16 meters) (6). It is one of the most magnificent architectural structures discovered in Aghsu for the present time. The foundation of mosque's walls were constructed mainly from pebble stones, while the walls themselves are made of raw bricks. The dimensions of raw bricks used in construction are 20x20x5 cm. Numerous wooden materials were also used in the construction of the mosque. During the excavations, var-

əsas hissə, ağac sütunun bütün dairəsi boyunca oturduğu hamar hissə və sütunların çıxıntısının oturduğu kiçik yuvacıqdan ibarətdir (5).

Məscidin döşəməsinin torpağı yaxşıca döyülmüş, səliqə ilə suvanmışdır. Məscidin cənub divarları boyunca olmaqla mehrab yeri aşkar edilmişdir. Pəncərələri tağvarı formada olub, əsasən bişmiş kərpic və gəclə tikilmişdir. Qazıntılar davam etdirilərkən tikintinin xarici divarları boyunca çoxlu miqdarda kirəmit qalıqları aşkar olunmuşdur. Kirəmitlərin hamısı novvarı formalıdır. Kirəmitlər məscid dağılarkən binanın ətrafına tökülmüşdür. Aşkar olunan bütöv kirəmit nümunələri azlıq təşkil etsə də, sınıq vəziyyətdə olan nümunələrin sayı minlərlədir. Kirəmitlərin çəkisi orta hesabla 800-950 qram, uzunluğu 30 sm, eni hissədə 12, dar hissədə 8 sm, qalınlığı isə 2 sm-dir. Qeyd edək ki, məscid binası hələlik Ağsu şəhər yerində tapılan və üstü kirəmitlə örtülmüş olan ilk binaadır. Təqribi hesablamalara görə, Ağsu Cümə məscidinin üstünün örtülməsi məqsədilə təqribən 60 min ədəddən çox kirəmit istifadə olunmuşdur. Bu isə təqribən 50 tona yaxın yük deməkdir. Göründüyü kimi, belə bir möhtəşəm tikintini inşa etmək mühəndis-texniki baxımından o qədər də asan bir iş deyildir. Əlbəttə, belə bir tikintinin mövcudluğu XVIII əsrdə Ağsuda tikinti mədəniyyətinin mühəndis-texniki həllinin kifayət qədər yüksək səviyyədə olduğundan xəbər verir (6).

Sənətkarlıq məhəlləsi. Inventar nömrəsi 808/3 olan Sənətkarlıq məhəlləsi ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidədir, X-koordinat 40.537082, Y-koordinat 48.393080 sahəsində yerləşir. Orta əsr Ağsu şəhərinin bütün yolları çaydaşı ilə döşənmişdir. Yollar şərq-qərb istiqamətində bir-birinə paralel çəkilmişdir. Bir yerdə şimal-cənub

ious wooden elements, such as columns, door thresholds, and remnants of beams, were discovered. These wooden materials were mostly fastened together using large iron nails and metal clamps. The mosque building, in addition to its impressive walls, is supported by wooden columns placed approximately 2.5 meters apart. This is confirmed by the stone column bases found inside the mosque. It's worth noting that 56 stone column bases, made from quarried stone, were discovered. These column bases consist of the main part where the wooden column sits and a small cavity where the protrusion of the column rests (5).

The floor of the mosque has been well-compacted and covered with plaster. A sanctuary location was also identified along the southern walls of the mosque. The mosque's windows are typically lintel-shaped and were primarily constructed from fired bricks and friable gypsum. During the excavations, numerous remnants of roof tiles were discovered along the external walls of the mosque. Tiles were scattered around the mosque as it was being demolished. All of these roof tiles have a gutter shape. Although the complete examples of these roof tiles are relatively scarce, there are thousands of tiles in a fragmentary state. These roof tiles typically weigh between 800-950 grams and measure 30 cm in length, with a width of 12 cm in the wide part and 8 cm in the narrow part, and a thickness of 2 cm. It's worth noting that the Jume Mosque in Aghsu city area is the first building discovered in the city with a tile-covered roof. Approximately more than 60,000 tiles, equivalent to nearly 50 tons, were estimated to have been used to cover the mosque's roof. Building such a magnificent structure was undoubted-

istiqamətində iri küçə qeydə alınmışdır. Küçələrlə yanaşı, kiçik və böyük olmaqla çaydaşı ilə döşənmiş meydanlar da üzə çıxmışdır. III qazıntı sahəsində boyaqçı dükkanı qarşısında, IV qazıntı sahəsində hamam yaxınlığında, V qazıntı sahəsində Cümə məscidinin yanında meydanlar açılmışdır. Meydanlarda bir zamanlar əkilmiş və indi kökü belə qalmayan ağac-
ların çuxurları da müəyyən edilmişdir.

Sənətkarlıq dükkanları əsasən evlər formasında tikilmiş, bəzən çardaqları da olmuşdur. Belə çardaqlardan biri III qazıntı sahəsində dərmirçi emalatxanasında müəyyən edilmişdir. Həmin emalatxanada sobalar, ocaqlar və daş dəzgahlar aşkar olunmuşdur. Bu qurğularla yanaşı, qazıntı sahəsində 150 kq-dan çox dəmir çıxarlar toplanmışdır. Bu həmin emalatxananın necə intensiv fəaliyyət göstərdiyini

ly a significant engineering and technical achievement, reflecting the high level of construction technology in Aghsu during the 18th century (6).

Handicraft Estate. Handicraft estate, inventory number 808/3, is an archaeological site of national importance. It is located at coordinates X-40.537082 and Y 48.393080. During the Middle Ages in Aghsu, all roads were paved with cobblestone. These roads were laid parallel to each other in the east-west direction. In one location, a significant street running in the north-south direction was recorded. Besides the streets, squares paved with small and large cobblestones were also discovered. In the 3rd excavation area, in front of the dye shop, in the 4th excavation area near the bathhouse, and in the 5th excavation area near the June

ortaya qoyur. Bu iri dəmirçi emalatxanasının yanında kiçik misgər emalatxanası və sümük sexi də üzə çıxmışdır. Misgərlərin əşyalarla yanaşı, hətta mis pullar üçün qəlpələr hazırladıqları da müəyyən edilmişdir. Sümük işləyən ustaların isə əsasən iribuynuzlu heyvanların lülə sümüklərini, ceyran və maral buynuzlarını istifadə etdikləri bəlli olmuşdur. Sümükdən daraq, bıçaq və xəncər dəstəyi, bəzək əşyaları, düymələr və s. hazırlanmışdır. Ən maraqlı emalatxanalardan biri boyaqçı dükanıdır. Bu tapıntı şəhər əhalisinin verdiyi verginin əsasən boyaqçılıqdan gəldiyini qeyd edən yazılı vergi sənədlərini də təsdiqləyir. Aşkar olunan boyaq küpləri və ətrafına səpələnmiş boyaq tozları analiz üçün Mərmərə Universitetinin professoru Rəcəb Qaradağa göndərilmişdir. Analiz nəticəsində bəlli olmuşdur ki, həmin boyaq təbii bitki mənşəli olub, boyaqotudur (latın dilində *Rubia Tinctorium L.*). Boyaqotu istehsalı və ixracı XVIII əsrin əsas hadisələrindəndir, bəzən həmin əsri bu səbəbdən Boyaqotu əsri də adlandırırlar (3).

Şeyx Dursun türbəsi. İntentar nömrəsi 205 olan Şeyx Dursun türbəsi ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsidir və X-koordinat 40.575000, Y-koordinat 48.416935 sahəsində yerləşir. Şeyx Dursun türbəsi Ağsu şəhərinin qəbiristanlığında yerləşir. Əslində Ağsu şəhər qəbiristanlığı Şeyx Dursun türbəsinin ətrafında salınmışdır. Yerüstü axtarışlar və vizual müşahidələr zamanı türbənin ətrafında tikili qalıqlarının olduğu üzə çıxmışdır. Yerli sakinlər və qəbirqazanlarla söhbətlər zamanı yerin təkindən şirli və şirsiz saxsı qab parçaları, daş və bişmiş kərpicdən divar qalıqları, dulus kürələrinin qalıqları üzə çıxdığı qeydə alınmışdır.

Şeyx Dursun türbəsi haqqında XIX əsrdə akademik B.Dorn, XX əsrin əvvəllə-

Mosque, squares were excavated. In these squares, traces of trees, which were once planted and have now disappeared, were also identified.

The artisan shops were mainly constructed in the form of houses, sometimes with canopies. One such canopy was identified in the 3rd excavation area, near the blacksmith's workshop. Inside this workshop, stoves, fireplaces, and stone benches were discovered. In addition to these structures, more than 150 kilograms of iron scrapes were collected from the excavation site, indicating the intensive activity in this blacksmith workshop. Next to this large blacksmith's workshop, a small coppersmith workshop and a bone workshop were also uncovered. The coppersmiths primarily used these workshops to prepare handles, even for copper coins. The craftsmen working on bones primarily used the shins of big-horns animals, such as gazelles, and deer, for their work. They made comb, knives, and poniard handles, ornamental items, as well as buttons and other items from horn material. One of the most interesting workshops found was the dye shop. This discovery confirms that the city's population largely relied on the income from dyeing, as mentioned in written tax documents. The discovered dye vats and surrounding dye powder were sent for analysis to Professor Rajab Qaradaghi of Marmara University. The analysis revealed that the dye was of natural plant origin, known as madder (*Rubia Tinctorium L.*). The production and export of madder dye were significant events in the 18th century, sometimes referred to as the "Madder Dye Century" (3).

Sheikh Dursun Tomb: Sheikh Dursun Tomb is a nationally significant architectural monument with inventory number

rində C.A.Nasifi, XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın görkəmli epigrafiq alimi M.Nemət yazmışlar. Onlar abidənin memarlıq xüsusiyyətlərinə münasibət bildirməklə yanaşı, üzərindəki süls xətlə yazılmış kitabəni də oxumuşlar. Məşədxanım Nemət kitabəni belə oxumuşdur: «Bu xoş rayihəli müqəddəs (ziyarətgah) və işıqlı məqbərə övliyaların görkəmlişi Şeyx Dursun ibn Əhməd Padarındır. Onun vəfatı haram zilhiccə ayı, səkkiz yüz birinci ildə (VIII-IX 1399) baş vermişdir». M.Nemət C.A.Nasifi ilə akademik B.Dornun qənaətlərini yanlış hesab etmiş, vəfat tarixinin 1457-ci il deyil, 1399-cu il olduğunu yazmışdır (10). Uzun müddət M.Nemətin üzə çıxardığı 1399-cu il tarixi doğru tarix kimi qəbul edilmişdir. Şeyx Dursun türbəsində görülən son işlər zamanı epigrafiq alim H.Əliyeva türbənin kitabəsinin estampını yenidən çıxarmış və oxumuşdur. Bu oxunuşa İran, Türkiyə və Misirdən də alimlər cəlb olunmuşdur. Məlum olmuşdur ki, əvvəlki müəlliflər tarixi düzgün oxumuşlar. Ərəb dilində

205, located at coordinates X 40.575000 and Y 48.416935. Sheikh Dursun Tomb is situated in the cemetery of Aghsu city. Originally, the Aghsu city cemetery surrounds Sheikh Dursun Tomb. Surface searches and visual observations revealed the presence of architectural remains around the tomb. During conversations with local residents and grave diggers, it was noted that fragments of glazed and glazeless clay vessels, wall remnants from stone and fired brick, and remnants of pottery furnaces were found during excavations.

About Sheikh Dursun Tomb, in the 19th century, academician B.Dorn, in the early 20th century, J.A. Nasifi, and in the latter half of the 20th century, M. Nemat wrote about it. They not only commented on the architectural features of the monument but also read the inscriptions written with suls handwriting. M.Nemət read the inscription as follows: "This fragrant and illuminated holy place (shrine) belongs to the illustrious Sheikh Dursun ibn Ahmad Padar. His death occurred in the sacred month of Zilhajj, in the year 801 (VIII-IX 1399)." M.Nemat considered the conclusions of J.A. Nasifi and academician B.Dorn made as a mistake and instead of 1457, she recorded 1399 as the death year(10). For a long time, the date 1399, provided by M.Nemət was accepted as the correct date. During the recent research on the Sheikh Dursun Tomb, epigraphist H. Əliyeva re-stamped the inscription. This new reading attracted the attention of scholars from Iran, Turkey, and Egypt. It was revealed that the earlier researchers had read the historical date correctly. The inscription, written in Arabic, corresponds to the year 861 in the Islamic calendar, which aligns with October-November of 1457.

sözlə yazılmış tarix 861-ci ilin zilhicə ayıdır. Həmin tarix 1457-ci ilin oktyabr-noyabr aylarına uyğun gəlir.

2018-ci ilin iyul-avqust aylarında Azərbaycan Respublikasının Ağsu şəhərinin 1 km-liyində yerləşən XV əsrin yadigarı olan Şeyx Dursun türbəsində İtaliya Respublikasının Beynəlxalq YOCOCU Assosiasiyası bərpaçılarının iştirakı və nəzarəti ilə konservasiya və konsolidasiya işləri aparılmışdır. Şeyx Dursun türbəsinin daş divarlarının konservasiyası zərif və mürəkkəb məsələ idi. Türbənin problemləri və zəruri konservasiya tədbirləri müəyyən edildikdən sonra konservasiyanın düzgün aparılması üçün uyğun materiallar və prosedurlar seçilmişdir. Konservasiya üçün materiallar və alətlər İtaliyadan gətirilmişdir. Konservasiya zamanı deqradasiyanın formaları, deqradasiya mexanizmləri və ətraf mühit faktorları nəzərə alınmışdır. Sovet dövründə aparılan bərpa işləri türbədə geniş fəsadlar yaratmış, sement qatışıqlı məhlulların və Xəzər dənizi qumunun istifadə edilməsi abidənin zərər görməsinə, duzların yaranmasına, bakteriyaların fəallaşmasına və daxildən deqradasiyanın güclənməsinə səbəb olmuşdur. Görülən işlər nəticəsində türbənin xarici səthindəki bakteriyalar, bitkilər və mamırlar təmizlənmiş, sement qatışıqlı suvaqlar kənarlaşdırılmış, daşın cinsindən məhlullar hazırlanaraq dərinlik və səthə çəkilmişdir. Türbənin daxilində günbəz və divarlarda qalın təbəqə əmələ gətirmiş duzlar həm mexaniki, həm də kimyəvi üsullarla təmizlənmiş, Sovet dövründə kobud bərpanın nəticələri aradan qaldırılmışdır (8).

Şıxməzid xanəgahı. Yeni aşkar edilən Şıxməzid xanəgahı abidəsi ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidə olub, X-koordinat 40.577422, Y-koordinat 48.385953 sahəsində yerləşir. 2012-ci ildə Ağsu arxeoloji

In July and August of 2018, restoration and conservation work was carried out at Sheikh Dursun Tomb, a 15th-century heritage site located 1 km from the city of Aghsu of the Republic of Azerbaijan. The restoration and consolidation activities were conducted under the participation and supervision of the International YOCOCU Association of Italy. The conservation of the stone walls of Sheikh Dursun Tomb posed a delicate and complex challenge. After identifying the issues and necessary conservation measures for the tomb, appropriate materials and procedures were selected for the restoration. Materials and tools for conservation were imported from Italy. During the conservation process, forms of degradation, mechanisms of degradation, and environmental factors were taken into account. Restoration work carried out during the Soviet era had caused extensive damage to the tomb, including the use of cementitious materials and Caspian Sea sand, leading to harm, the formation of salts, bacterial growth, and an exacerbation of internal degradation. As a result of the work undertaken, bacteria, plants, and mosses on the external surface of the tomb were removed, cementitious plasters were removed, and stone material suitable for the tomb's original type was prepared and applied to depth and surface. Inside the tomb, thick layers of salt deposits on the dome and walls were mechanically and chemically cleaned, eliminating the consequences of the previous substandard restoration in the Soviet era (8).

Shikhmezid Abode: The recently discovered Shikhmezid Abode monument, an archaeological monument of national significance, is located at coordinates X 40.577422 and Y 48.385953. In 2012, the Aghsu archaeological expedition, based on oral information from local residents,

ekspedisiyasının rəhbərliyi yerli sakinlərin şifahi məlumatı əsasında Ağsu şəhərinin Şıxməzid məhəlləsindəki türbə yerinə baxış keçirərkən orada Orta əsrlərə aid möhtəşəm tikinti qalıqlarının olduğunu aşkar etmişdir. O zaman abidəni xilas etmək məqsədilə ilkin arxeoloji kəşfiyyat qazıntıları aparılmışdır. Beləliklə də, orada səliqə ilə yonulmuş iriölçülü mədən daşlarından istifadə olunmaqla üzü qiblə istiqamətində tikilən düzbucaqlı formasında möhtəşəm bina qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Bina təqribən 400 kvadratmetrə qədər sahəni əhatə edən iri zaldan və nisbətən kiçikölçülü çoxsaylı otaq-hücrələrdən ibarətdir. Qazıntı zamanı aşkara çıxarılan tapıntılar içərisində həndəsi və nəbatəti elementlərlə bəzədilmiş nəfis kaşı nümunələri üstünlük təşkil edir. Memarlıq xüsusiyyətləri, qiblə istiqamətində tikilməsi, rəngli kaşılarla bəzədilməsi, ətrafında hər birinin içərisində ocaq qalıqları qeydə alınan otaq-hücrələrin mövcudluğu aşkar olunan binanın daha çox xanəgahın məscid və ya mədrəsə hissəsi olması ehtimalını artırır (4).

Bu ərazidə aşkara çıxarılan qəbirlərdə dəfn edilən şəxslər islam qaydası üzrə, yəni sağ çiyini və üzü qibləyə dəfn olunsada, ortaya daha maraqlı faktlar çıxmışdır. Belə ki, əksər qəbirlərin üzəri 4, 6 və ya 8 ədəd səhənglə örtülmüşdür. Belə dəfn adətinə hələ ki, heç bir müsəlman ölkəsində rast gəlinməmişdir. Aparılan antropoloji araşdırmalar müsəlmanlara məxsus olduğu şübhə doğurmayan kəllə nümunələrinin yerli azərbaycanlıları təqdim edən "kaspi" antropoloji tipinə aid olduğunu üzə çıxarmışdır (Ölçmələri AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun elmi işçisi dr. Dmitri Kiriçenko aparmışdır) (2).

Z.V.Toğan C.A.Nasifiyə istinadən Nadir şahın dövründə Şirvanın paytaxtı kimi

conducted an initial archaeological exploration of the tomb site in the Shikhmezid neighborhood of Aghsu city. At that time, preliminary archaeological excavations were carried out to preserve the monument, revealing magnificent architectural remains dating back to the Middle Ages. Thus, with the use of large quarry stones arranged in rows, the remains of a magnificent rectangular building facing the qiblah direction have been uncovered. The building consists of approximately 400 square meters of area, surrounded by large walls and containing a relatively small but numerous set of rooms and chambers. Among the discoveries were exquisite examples of craftsmanship decorated with both artistic and botanical elements. The architectural features, construction oriented toward the qibla (Mecca), colorful ornamentation, and the presence of bonfire remnants inside each room or cell hint at the possibility that the building was more than just a residence, possibly serving as a mosque or madrasa (4).

In the excavated area, the graves, although following Islamic customs by burying the deceased on their right side and facing the qibla (Mecca), have revealed some fascinating details. Most notably, many of these graves are covered with 4, 6, or 8 slabs, a burial custom not observed in any Muslim country. So far, no such burial custom has been encountered in any Muslim country. Anthropological studies have raised no doubts about the indigenous Azerbaijani people, presenting clear examples of cranial samples belonging to the "Caspian" anthropological type (Measurements conducted by Dr. Dmitri Kirichenko, a researcher at the Institute of Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Azerbaijan) (2).

qəbul olunması ilə əlaqədar adı göstərilən Ağsunun hələ XIV əsrdə monqollar və Teymur zamanında böyük əhəmiyyətə malik olduğunu yazır. C.A.Nasifi Ağsunun 1,5 km şimalında olan Şeyx Məzid türbəsinin, əvvəlcə zənn edildiyi kimi, XVII əsrə aid deyil, daha qədim olduğunu göstərir. Rəvayətə görə, Şeyx Məzid bir təbib-alim imiş. Türbənin qapısında binanı tikən şamaxılı Şeyx Şəmsəddinin kitabəsində verilən yeddi yüz doxsan qeydindən abidənin 1388/89-cu ilə aid olduğunu bilir. Nasifi Ağsudən 3 km şimali-şərqdə alim və müctəhid Şeyx Dursun ibn Əhməd bəy əl-Gilaninin, üzərindəki kitabəsindən 806-cı ilin zilqədə ayında (may, 1404) tikildiyi bilinən türbəsinə [də]

Z.V. Togan, referring to C.A. Nasifiy, writes that Aghsu, which was recognized as the capital of Shirvan during the reign of Nadir Shah, held significant importance even during the Mongol and Timurid periods in the 14th century. C.A. Nasifiy asserts that the Sheikh Mezid tomb, located 1.5 km north of Aghsu, is not from the 17th century as previously believed but is much older. According to hearsay, Sheikh Mezid was a physician-scholar. It is known from the inscription on the door of the shrine, attributed to Sheikh Shamseddin from Shamakhi, that the monument dates back to the year 1388/89 referring to the note of "Seven hundred ninety". Nasifi also mentions that he

ziyarət etmişdir. Yəni hər iki abidə Teymurun və Şirvanşah Şeyx İbrahimin dövrünə aiddir.

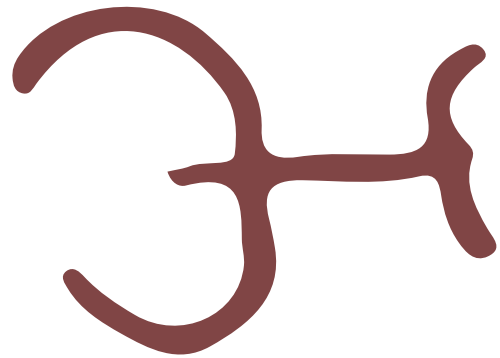
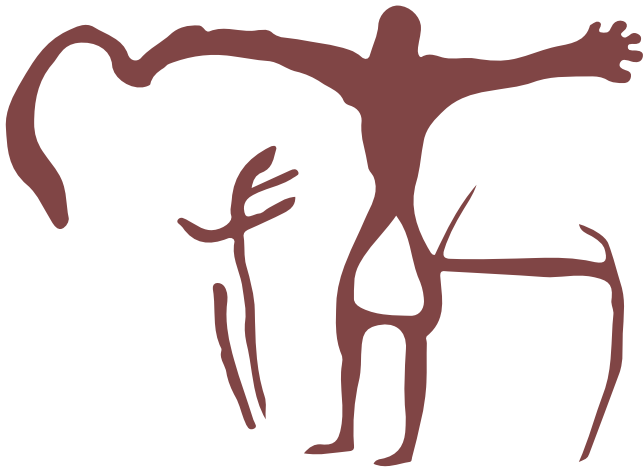
Narlı pir ziyarətgahı və Şıxməzid türbəsi eyni məkanda yerləşir. Narlı pir qəbiristanlığının arxeoloji tədqiqat aparılan sahə olduğu anlaşılır. Həmin qəbiristanlıq 1930-cu ildən öncə geniş ərazini əhatə etmişdir. Burada Şirvan xan ailəsinin, xüsusilə Şirvan xanı Mustafa xanın bibilərinin ailəsinin fərdləri də dəfn olunmuşdur. Ehtimal ki, Narlı pir ziyarətgahı xəlvəti şeyxlərindən Şeyx İzzəddin Türkmani ilə əlaqədardır. Əbdürrahman Caminin əsərinə əlavələr edən Lamii Çələbi Şeyx İzzəddin Türkmaninin qəbrinin üzərində narın bitməsi hekayəsini qeyd etmişdir.

İlkin tədqiqatlar zamanı üst qatdan aşkar edilən tapıntıların təhlili göstərir ki, Şıxməzid xanəgah kompleksi, Şıxməzid türbəsi, Narlı pir, səhəng örtüklü qəbirlərin olduğu məzarlıq XIII-XVII əsrlərə aid olub, qəbirləri dünyada analoqu olmayan abidələr kompleksidir.

visited the tomb of Sheikh Dursun ibn Ahmad Bey al-Gilani, a scholar and mujtahid, located approximately 3 km north-east of Aghsu, and the inscription on the tomb indicates that it was constructed in the month of Zilqad in the year 806 (May 1404). Therefore, both monuments are attributed to the time of Timurid and the Shirvanshah Sheikh Ibrahim.

The Narlı Pir shrine and Sheikhmezid tomb are situated in the same location. It becomes evident that the Narlı Pir cemetery has undergone archaeological research. Prior to 1930, this cemetery covered a vast area and was used for the burials of the Shirvanshah family, especially the family members of Shirvan's Mustafa Khan. It is likely that the Narlı Pir shrine is associated with the khelveti sheikhs, particularly Sheikh Izzeddin Turkmani. Lamii Chelebi, who added to the work of Abdurrahman Jami, mentioned the legend of pomegranates growing on the grave of Sheikh Izzeddin Turkmani.

Analysis of the artifacts discovered during initial research indicates that the Sheikhmezid Abode complex, Sheikhmezid Tomb, Narlı Pir, and the cemetery of graves covered with slab roofs belong to the 13th-17th centuries, making this burial complex unique worldwide (4).

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Cəbiyev Q.C., Xəlilli F.S., Abbasova E.İ. Ağsu arxeoloji ekspedisiyasının 2014-cü il tədqiqatları // Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar - 2013-2014. Bakı, "Xəzər Universiteti", səh. 311-320
2. Jabiyev G., Kirichenko D., Khalilli F., Abbasova E. Paleoanthropological Materials of Medieval Agsu Town // YOCOCU 2014: Professionals' Experiences in Cultural Heritage Conservation in America, Europe, and Asia. Edited by Andrea Macchia, Fernanda Prestileo, Simone Cagno and Fariz Khalilli. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016, p. 96-105
3. Джабиев Г.Дж., Халилли Ф.С. Позднесредневековый город Ахсу и мир вокруг него // Азак и мир вокруг него: материалы Международной научной конференции (14-18 октября 2019 года, г. Азов)/Отв. ред. Е.Е.Мамичев. – Азов: Изд-во Азовского музея-заповедника, 2019. 304 с.: ил. – (Донские древности. Вып. 12), 2019
4. Xəlilli F.S. Tarixi İpək yolu: Şamaxı və Ağsu arasında xanəqahlar // "Türkdilli xalqların elmi-mədəni əlaqələri müasir mərhələdə: tarixi ənənə və perspektivlər" Respublika elmi konfransının materialları (29-30 oktyabr 2021-ci il, Şamaxı-Azərbaycan) Bakı, "Müəllim", səh. 124-128
5. Xəlilli F.S. Ağsu təcrübəsi – "Miras" İctimai Birliyinin arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkara çıxarılan mədəni irs nümunələrinin konservasiyası, mühafizəsi və təbliği sahəsində fəaliyyəti // IV Beynəlxalq Avrasiya Arxeologiyası Konfransı, 1-5 oktyabr 2012, Ağsu, Azərbaycan, 2015
6. Khalilli F.S., Bayramova Sh.R. Research and Conservation of Public Buildings in the Medieval Agsu Town // Current Trends in Archaeological Heritage Preservation: National and International Perspectives. Proceedings of the international conference, Iaşi, Romania, November 6-10, 2013 , 2013
- 7.
8. A.Macchia, F.Xəlilli. Şeyx Dursun türbəsi konservasiya layihəsi və digər türbələrin konservasiyasında tətbiqi // III Beynəlxalq Həmzə Nigari Türk Dünyası mədəni irsi simpoziumu materialları, 17-18.05.2017, Şamaxı, Azərbaycan, səh. 658-660, 2017
9. Dr. Andrea Macchia, dr. Mauro Francesco La Russa, dr. Fariz Xəlilli, dr. Həbibə Əliyeva, Laura Rivaroli, Romana Albini, Şəhla Xəlilli, Günel Əliyeva, Tofiqə Cəfərli, Fərid Ağalarov. İtaliya və Azərbaycan bərpachılarının əməkdaşlığı: Şeyx Dursun türbəsinin konservasiya və konsolidasiyası layihəsi // IV Beynəlxalq Həmzə Nigari Azərbaycan Cümhuriyyətinin quruluşunun 100-cü ilində Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri simpoziumu materialları, 25-27.10.2018 | Amasiya, Türkiyə (hazırlayanlar: dr. Fariz Xəlilli, prof. dr. Mustafa Yıldırım, prof. dr. Hikmet Atik, dr. Metin Hakverdioğlu), s. 28-33
10. Насыфи Дж.А. Шемаха // Известия Азербайджанского Археологического Комитета, выпуск II, Баку, с. 25-32
11. Неймат М.С. Корпус епиграфических памятников Азербайджана. Т. I-III, Баку: 1991, 2001
12. Şirvan xanlarının şəcərəsi. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Fariz Xəlilli. Bakı, "Elm və təhsil", 68 səh.

Əsrarəngiz tarixi məkan Keşikçidağ mağaralar kompleksi

Mysterious Historical Site Keshikchidagh Cave Complex

Musa Mursaqliyev

“Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun direktoru

Musa Mursagulyev

Director of the “Keshikchidagh” State Historical and Cultural Reserve

Azərbaycan tolerantlığın ən geniş şəkildə yayıldığı ölkələrdəndir. Buna görə də ölkəmizdə müxtəlif dövrlərdə yaradılmış və fərqli dini etiqadlara xidmət edən tarixi abidələrə münasibətdə ayrı-seçkilik olmamışdır. Buna misal kimi “Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğundakı Keşikçidağ mağaralar kompleksini göstərmək olar.

Qoruq Ağstafa rayonunun mərkəzindən 75 km məsafədə, sonuncu yaşayış

Azerbaijan is one of the countries where tolerance has been widely embraced. Consequently, our country has shown no discrimination when it comes to historical monuments created in different eras and serving various religious beliefs. As an example, the “Keshikchidagh” Cave Complex within the “Keshikchidagh” State Historical and Cultural Reserve can be highlighted.

Located 75 kilometers from the center of Aghstafa district, in the northeastern

düşərgəsindən 28 km şimal-şərq istiqamətində, dəniz səviyyəsindən 750-950 metr hündürlükdə dağların cənub və cənub-şərq istiqamətində sıldırım qayalıqlarda, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Bu tarixi məkanın ərazisində dəniz səviyyəsindən 850 m hündürlükdə, dağ qılıcında müdafiə məqsədilə inşa edilmiş 11 metr hündürlüyündə, Erkən Orta əsrlərə aid edilən üçmərtəbəli Keşikçiqala, yaşayışın izləri minilliklərə dayanan 7 təbii, Erkən Orta əsrlərdən başlayaraq Orta əsrlərə kimi oyulub-çapılmış 70-dək süni mağara mövcuddur. Ərazidə eyni zamanda Erkən Orta əsrlərin sonlarına aid, birinin üzü cənuba, digərinin üzü şərq istiqamətinə baxan, bir-birindən 1500 metr aralıda yerləşən və yerli daş materiallardan inşa olunmuş iki məbəd, tarixi atəşpərəstlik dövrünə gedib çıxan, yerli əhali arasında suyu şəfaverici bulaq kimi istifadə olunan Qüdrət bulağı adlı inanc yeri vardır. Mağaralar kompleksindən başlayaraq üzü 10 km cənuba doğru Son Tunc-Erkən Dəmir dövrü, e.ə. II minilliyin sonu – I minilliyin əvvəllərinə aid 100-ə yaxın kurqan, 6 ədəd açıq yaşayış düşərgəsi, çoxlu sayda sığınacaqlar, ərzaq anbarları, su quyuları da mövcuddur.

Prezident İlham Əliyevin 19 dekabr 2007-ci il 2563 sayılı Sərəncamı ilə bu tarix və memarlıq abidəsinin daha dərin-dən araşdırılması, qorunması və təbliği məqsədilə Keşikçidağ silsiləsinin bir hissəsi “Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu elan edilmişdir. Qərb bölgəsinin strateji cəhətdən ən hündür nöqtəsi ölkə başçısının burada olması şərəfinə “İlham Əliyev adına zirvə” adlandırılmış və həmin yüksəklikdə əzəmət nişanəsi sayılan qaltan daşlarından monumental abidə qurulmuşdur.

Burada təşəkkül tapan mədəniyyətlər müxtəlif tarixi dövrlərə aid olmaqla

direction, approximately 28 kilometers from the last residential settlement, and at an altitude of 750-950 meters above sea level, the Keshikchidagh Cave Complex rests on the steepness rocky area in the southern and southeast directions, near the border with the Republic of Georgia. Within this historical site, there are 70 artificial caves, carved and hollowed out from the Early Middle Ages to the Middle Ages, with the highest one situated at an elevation of 850 meters above sea level, extending 11 meters deep into the mountain ridge for defensive purposes, known as Keshikchigala. Additionally, there are seven natural caves with traces of habitation dating back to ancient times, scattered throughout the area. There are also two shrines built from local stone materials, dating from the Late Middle Ages, facing south and east and located approximately 1500 meters apart from each other. Furthermore, there is a sacred site called Qudrət Bulaghi, which dates back to the ancient fire-worshipping period and was used as a healing spring among the local population. Starting from the cave complex, extending 10 kilometers to the south, there are over 100 mounds belonging to the Late Bronze-Early Iron Age, dating from the end of the 2nd millennium BCE to the beginning of the 1st millennium BCE. There are also six open residential settlements, numerous shelters, food storage areas, and water wells.

By Decree 2563 of the President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, dated December 19, 2007, for the purpose of further exploration, preservation, and promotion of this historical and architectural monument, a part of the Keshikchidagh mountain range was declared the “Keshichidagh” State Historical and Cultural Reserve. In honor of the strategic significance of the western region, it was named the “İlham Aliyev Peak,” and

fərqli dini-fəlsəfi dünyagörüşü əsasında zaman-zaman inkişaf etmişdir. Ərazidəki mədəniyyətlərin daşıyıcıları burada minilliklər boyu yaşamış, Qafqaz Albaniyası dövründə xristianlığı qəbul etmiş indiki yerli sakinlərin əcdadları hesab olunan türk mənşəli tayfalar olmuşdur. İslam dininin Azərbaycanda yayılması ilə əlaqədar xristianlıq tədricən zəifləsə də, ölkəmizin digər dağlıq bölgələrində olduğu kimi, burada da xristianlıq Orta əsrlərə qədər davam etmişdir. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, məhz islamın yayıldığı dövrlərdə mağara-məbədlər albanların özlərini və dinlərini mühafizə etmək üçün sığınacaq yerinə çevrilmişdir. Müxtəlif dövrlərdə burada kütləvi yaşayışın olması da istisna edilmir.

Özünəməxsus əzəmətli görünüşü ilə hər kəsi valeh edən, qədim yurdun daş kitabəsi hesab edilən bu mağara-məbəd-

a monumental monument was erected from the majestic galdan stone formations, which are considered a symbol of greatness.

Throughout history, various cultures have developed in this area based on different religious and philosophical world-views. The bearers of these civilizations lived here for centuries, and the ancestors of the current local inhabitants, who embraced Christianity during the period of Caucasian Albania, belonged to Turkic-origin tribes. While Christianity gradually declined with the spread of Islam in Azerbaijan, it continued to exist in this region, as it did in other mountainous areas of the country, until the Middle Ages. According to researchers, during the periods when Islam was spreading, cave-temples were transformed into places of refuge for the Albanians to preserve their identity and beliefs. It is also not uncommon

lər kompleksi minilliklər boyu nəinki aya, günəşə tapınanların, atəşpərəstlərin, həmçinin xaçpərəstlərin pənah gətirdiyi ibadət məskənləri olmuşdur. O dövrün insanları yüksək dağlıq ərazilərdə, açıq sahələrdə, qüllələrdə, bürclərdə, qaya üzərində ibadəti daha üstün bilir, bununla da tərkidünya olub tanrıya yaxınlaşdıqlarını zənn edirdilər. Keşikçidağın ərazisində diqqəti cəlb edən təbii mağaralar əlçatmaz qayalıqlarda yerləşir. Zaman ötdükcə insanlar bu mağaralardan çapma və yonma üsulu ilə süni mağaralar – hücrələr yaratmışlar.

Bu mədəniyyəti bizlərə miras qoyub getmiş, müxtəlif inanclara və dünyagörüşünə malik ulu babalarımız mahiyyət etibarilə eyni məqsədə – mənəvi kamiliyə can atmış, tanrıçılıq fəlsəfəsini təbliğ edərək onun carçısı olmuşlar. Keşikçidağ mağaralar kompleksinin həm müqəddəs yer kimi ziyarət edilməsi, həm də oraya insanların cəlb edilməsi dini azadlığın, tolerantlığın təntənəsi olmaqla yanaşı, mədəni irsimizin, abidələrimizin, soykökümüzün tanınması baxımından əhəmiyyətli dir. Çar Rusiyasının Qafqaza gəlişindən sonra xristianlığın bu ərazilərdə daha geniş yayılması məqsədilə qoruğun ərazisində yerləşən mağaraların divar və tavanlarında XIX-XX əsrlərə aid Bibliya süjetləri əsasında çoxlu sayda divar rəsmləri əks olunmuşdur. Onların möhkəmliyini artırmaq üçün xüsusi boya-akvareldən istifadə olunmuşdur. Divar rəsmlərinin özəlliyi ondadır ki, kim tərəfindən işlənməsindən asılı olmayaraq, bu əsərlər monumental divar boyakarlığının bariz nümunəsi kimi əhəmiyyət daşıyır.

“Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun ərazisi Daş dövründən başlayaraq müasir dövrə qədər olan tarixi, memarlıq və dini abidələrlə olduqca

for there to have been mass settlements in this area during different eras.

With its unique and majestic appearance, this cave-temple complex, considered the stone epitaphs of our ancient homeland, has served as places of worship for fire-worshippers and Christians throughout the ages, including those who worshipped the moon, the sun, fire, and even idols. During that era, people believed that worshipping in high mountainous areas, open spaces, on towers, on rock surfaces brought them closer to the divine and transcended the material world. Remarkably, the attention-grabbing natural caves in the Keshikchidağ region are located in unyielding rocks. Over time, people created artificial caves or chambers within these natural caves using engraving and carving techniques. This cultural heritage left to us by our great ancestors, who embraced different beliefs and worldviews, has breathed life into the philosophy of idolatry and served as a spiritual sanctuary.

The Keshikchidağ cave complex, both as a sacred place for visitation and as a destination for people, is significant not only for its religious freedom and tolerance but also for the recognition of our cultural heritage, monuments, and our ancestral roots. Throughout history, our great forefathers, who possessed various beliefs and worldviews, aimed to achieve spiritual perfection and considered this place sacred, elevating the philosophy of idol worship. The Keşikçidağ cave complex being visited as a sacred place and attracting people to it not only symbolizes religious freedom and tolerance but also plays a crucial role in recognizing our cultural heritage, monuments, and ancestral roots. After the arrival of the Russian Empire in the Caucasus, especially for the purpose of spreading Christianity in these lands, numerous mural paintings ba-

zəngindir. Keşikçidağda mövcud olmuş yaşayış yerlərinin, müxtəlif tarixi dövrlərdə inkişaf etmiş mədəniyyətlərin araşdırılması istiqamətində son illərdə daha intensiv iş aparılır. Arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələri tarixi keçmişimizin və zəngin mədəniyyətimizin öyrənilməsi baxımından etibarlı sübutlardır.

Məlum olduğu kimi, Ulu öndər Heydər Əliyev qədim mədəni mirasımızın, abidələrimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılmasını həmişə diqqətdə saxlamışdır. Dahi siyasətçinin bu istiqamətdə gördüyü işlər onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Dövlət başçısının tarix-mədəniyyət abidələrinə diqqət və qayğısı Keşikçidağ qoruğuna münasibətdə də özünü göstərir. Prezident İlham Əliyevin göstərişinə əsasən, qoruq ərazisinə çəkilən yolun ətrafında e.ə. II minilliyin sonu – I minilliyin əvvəllərinə aid olduğu güman edilən kurqanlara rast gəlinmiş, arxeoloji abidələri məhv olmaqdan qurtarmaq məqsədilə ərazidə elmi tədqiqatlar və arxeoloji xilasetmə işlərinə başlanılmışdır.

sed on biblical themes from the 19th and 20th centuries were depicted on the walls and ceilings of the caves within the reserve's territory. It is particularly interesting that special watercolor paint was used to enhance the durability of these mural paintings, regardless of who created them. The unique feature of these mural paintings lies in the fact that, regardless of their authorship, these works represent a clear example of monumental wall painting.

The territory of the " Keshikchidağ " State Historical and Cultural Reserve is rich in historical, architectural, and religious monuments dating from the Stone Age to modern times. In recent years, intensive work has been carried out in the direction of exploring the settlements that existed in Keshikchidağ, which developed in different historical periods. Material culture samples obtained during archaeological excavations are reliable evidence for studying our historical past and rich culture.

As is well-known, the Great Leader Heydar Aliyev always paid great attention to the preservation and transmission of our ancient cultural heritage and monuments to future generations. The success-

2021-ci ildə Keşikçidağda həyata keçirilmiş elmi tədqiqatlar və arxeoloji xilas etmə işləri zamanı Karvan və Qaltan dərəsi, “Keşikçidağda arxeoloji qazıntılar, yay məktəbi 1 və 2” adlı layihələr çərçivəsində isə Ceyrançuxur, Sarıyoxuş dərəsində 1və 2 sayılı kurqanlarda Son Tunc – Erkən Dəmir dövrlərinə aid zəngin artefaktlar aşkarlanmışdır. Keşikçidağda elmi-tədqiqatlar və arxeoloji xilas etmə işləri zamanı rast gəlinən arxeoloji abidənin içərisində əraziyə kənardan gətirilmiş və qədim maldar əhalinin səcdəgahı olmuş sal daşlar, o cümlədən tikilinin döşəməsinin mərkəzində ortası oyulmuş üçbucaq formalı sitayiş daşı yerləşdirilmişdir. Ehtimala görə, bu, ərazidəki ibadət gahın qalıqlarıdır. Aparılan arxeoloji qazıntı işlərinə əsasən, kurqanlardan dəfni müşayiət edən müxtəlif tipli keramik məmulat (dopu və küpələr), tuncdan müxtəlif ölçülü yarpaqvarı xəncər tiyələri, azuqə qalıqları qeydə alınmışdır.

Qoruq ərazisində aparılmış zəruri xilas etmə işləri daha geniş tədqiqatlara zəmin yaratmış və 2021-2022-ci illərdə “Keşikçidağda elmi-arxeoloji qazıntılar və yay məktəbi” adlı layihələr həyata keçirilmişdir. Bölgədə yüzilliklər boyu tikintidə istifadə olunmuş yaxınlıqdakı dağlardan gətirilmiş ağır çəkili, sərt qaltan daşlarından hazırlanmış sakral xarakter daşıyan qəbir xüsusilə maraq doğurur. Məzar o dövr insanının dini dünyagörüşündən xəbər verir. Bu daşların daşınmasında da, çox güman ki, taxta arabalardan istifadə olunmuşdur. Kurqanın dəfn kamerasında 13 ədəd qara cilalı keramika məmulatı aşkarlanmışdır ki, bu saxsıların da ritual dəfn üçün nəzərdə tutulduğu ehtimal edilir. Məişətdə istifadə üçün deyil, yalnız dəfn adətini həyata keçirmək məqsədilə hazırlanmış bu qabların üzərində “o dünya” üçün azuqəlik kimi düşünülmüş, fərqli hissələrə bölünərək bişirilmiş

ful work done by this outstanding politician in this direction is being successfully continued by President Ilham Aliyev. The President’s attention and care for historical and cultural monuments are also evident in his approach to the Keshikchidağ reserve. According to President Ilham Aliyev’s instructions, scientific research and archaeological excavation work have begun on the territory around the road believed to date back to the end of the 2nd millennium BC to the beginning of the 1st millennium BC, with the aim of saving archaeological monuments from destruction.

In 2021, scientific research and archaeological excavations were conducted in Keshikchidagh. Within the framework of the projects “Archaeological excavations, Summer School 1 and 2,” rich artifacts belonging to the Late Bronze and Early Iron Ages were discovered in Jeyranchukhur and Saryokhush valleys, particularly in Mounds 1 and 2.

During the scientific research and archaeological excavations in Keshichidagh, within an archaeological site, stones that were brought from outside the area and served as the prayer stones of the ancient population were found. Notably, a triangular-shaped reverence stone with a hollow center was placed at the center of the floor of this structure. It is presumed that these are the remnants of a place of worship within the area. The archaeological excavations mainly revealed various types of ceramic artifacts (pots and bowls) from the burial mounds, as well as bronze leaf-shaped poniard blades of various sizes and remains of food.

The necessary conservation work carried out in the protected area laid the groundwork for more extensive research, and in the years 2021-2022, projects such as “Scientific-Archaeological Excavations and Summer School in Keshikchidagh”

müxtəlif heyvan qalıqları aşkarlanmışdır. Dəfn kamerasının şərq tərəfində tayfa başçısının qəbri yerləşmişdir. Qəbir 4 tərəfdən ağac kəsmələrlə haşiyələnmiş, taxt üzərində tayfa başçısının skeleti, yanında isə obsidiandan və çaxmaqdaşından ox ucluqları qoyulmuşdur.

Ən maraqlı tapıntılardan biri Son Tunc dövrü üçün xarakterik olan tunc qılınç, digəri isə tayfa başçısına məxsus olduğu ehtimal edilən, üzəri xüsusi işarəli steatit daşından (sabun daşı) hazırlanmış möhürdür. İnanırıq ki, bu tapıntı Azərbaycan arxeologiyasına böyük zənginlik qatacaq. Keşikçidağda aşkarlanan bu unikal maddi mədəniyyət nümunəsinin üzərindəki işarələrin yazı və ya sadəcə, insanların dini dünyagörüşləri ilə bağlı olduğu mütəxəssislər tərəfindən müəyyən ediləcək. Digər kurqanda isə qəbilə başçısının yaxın silahdaşı olduğu və döyüşdə öldüyü ehtimal edilən insan skeletinə rast gəlinmişdir ki, bunu da onun başından daxil olub çənəsindən çıxan tuncdan ox ucluğu bir daha sübut edir. Son Tunc dövrünə aid edilən kromlex formalı kurqanlarda aparılmış tədqiqat işləri zamanı tuncdan xəncərlər, obsidian, çaxmaqdaşı və tuncdan ox ucluqları, geyim aksesuarları, saxsıdan, əqiqdən muncuq, qadın skeleti, fragmentləşmiş halda aşkar edilmiş saxsı küp hissələri, skiflərə məxsus tunc ox ucluğu, Aralıq dənizi hövzəsindən gətirildiyi ehtimal edilən balıqqulağı, fayans və pasta muncuqlar, üçbucaq şəkilli yonulmuş büt daşı və s. kimi artefaktlar aşkar edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, bu kurqan çox zəngin olmuş və öz dövründə yağmalanmışdır. Bunu kurqan qazılarkən ətrafa yayılan maddi mədəniyyət nümunələri bir daha təsdiq edir. Bu abidələrin Son Tunc – Erkən Dəmir dövründə Azərbaycanda və ümumilikdə Cənubi Qafqazda geniş yayılmış Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətinin son mərhələsinə aid

were implemented. Of particular interest in the region is the grave made from heavy, rugged galtan stones brought from nearby mountains, which were used in construction for centuries and carry a sacral significance. This grave provides insights into the religious worldview of the people of that era. It is highly likely that wooden carts were used to transport these stones. Within the burial chamber of the mound, 13 black-polished ceramic artifacts were discovered, suggesting that these vessels were intended for ritual burials. These containers were not used for everyday purposes but were specially prepared for the burial tradition. Various animal remains, divided into different parts and thought to serve as provisions for the afterlife, were found on these vessels. On the eastern side of the burial chamber lies the grave of a tribal leader. The grave is enclosed on all four sides with wooden panels. On the wooden platform, the skeleton of the tribal leader was found, along with obsidian and flint arrowheads placed beside them.

One of the most interesting findings is a bronze sword characteristic of the Late Bronze Age, and the other is a seal likely belonging to the tribal leader, made from steatite (soapstone) with special markings. It is believed that this discovery will greatly enrich Azerbaijani archaeology. The markings on this unique example of material culture found in Keshikchidagh will be deciphered by specialists, whether they are related to writing or simply reflect the religious beliefs of the people. In another mound, the skeleton of an individual who is believed to have been a close companion of the tribal leader and who likely died in battle was found. This is further supported by a bronze arrowhead found inside the person's skull. During the excavations of dolmens in the form of

olduğu ehtimal edilir. Aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində elmi dövriyyəyə “Keşikçidağ kurqanları” adlı termin daxil olmuşdur.

Sonda qeyd etmək istərdik ki, “Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu ərazisindəki qaranlıq mağaralarda zamanın səhifələrində gizlənmiş tarixi həqiqətləri araşdırmaq, öyrənmək üçün bu abidələr kompleksini yalnız görmək, müşahidə etmək azdır, onları hiss etmək, eşitmək, dinləmək lazımdır.

cromlechs attributed to the Late Bronze Age, various artifacts were discovered, including bronze poniards, obsidian, flint arrowheads, clothing accessories, pottery fragments, agate beads, a woman’s skeleton, fragments of pottery jars, bronze arrowheads typical of the Scythians, fish scales possibly from the Mediterranean Seaea basin, faience, and pasta beads, as well as a triangular-shaped carved idol stone and more. It’s worth noting that these mounds were quite rich and had been looted in their time, which is evident from the scattered artifacts found during the excavation. These monuments are believed to belong to the Late Bronze to Early Iron Age archaeological culture known as the Khojaly-Gadabay culture, which was widespread in Azerbaijan and the Southern Caucasus. As a result of these archaeological excavations, the term “Keshichidagh mounds” has been introduced into scientific discourse.

The Keshichidagh monuments are a priceless heritage left to our people by our great ancestors. They represent our historical legacy and cultural heritage. To truly understand and explore the hidden historical facts within the dark caves of the Keshichidagh State Historical and Cultural Reserve, it’s not enough to merely see and observe these monument complexes. One must also strive to feel them, to listen to their stories, and to connect with the past.

YEDDİ GÖZƏL

Seven Beauties

“YEDDİ GÖZƏL” QAYAÜSTÜ TƏSVİRİ

QOBUSTAN MİLLİ TARİX-BƏDİİ QORUĞU

Qobustanda aşkar olunan qadın təsvirləri adətən qolsuz, başı çıxıntı şəklində çəkilib, sinə, qarın və aşağı ətraflar xüsusilə qabarıq qeyd edilib. Bunu alimlər qadının-ananın bolluq rəmzi hesab edilib ilahiləşdirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Qobustanın ən maraqlı qadın rəsmlərindən biri də Böyükdaş dağının Yuxarı səki sahəsində, Yeddi gözəl düşərgəsində, 78 nömrəli qaya üzərində aşkar edilib. Buradakı qadın fiqurları abstrakt təsvirlərdir, güman olunur ki, bu petroqliflərdə təsvir olunan insanlar dini mərasimlərdə xüsusi nüfuza malik olan şəxslərdir. Təsvirlərdə qadınlar bədənləri nisbətən naxışlı – bellərində kəmər, boyunlarında isə bir neçə sıra boyunbağı ilə təsvir edilib. Çiyinlərindən asılmış sirli alət və ya həmayillər, güman ki, dini mərasimlərdə istifadə olunmuş hər hansı bir alətdir. Qayada ümumilikdə 9 rəsm var. Qadın təsvirləri öküz təsvirinin fonunda verilib.

Qayadakı qadın təsvirləri şərti olaraq “Yeddi gözəl” adlanır. Qeyd edək ki, jurnalımızın eyniadlı rubrikası məhz bu qayaüstü təsvirlə bağlı “Yeddi gözəl” adlandırılıb.

“SEVEN BEAUTIES” ROCK ART DESCRIPTION GOBUSTAN NATIONAL HISTORICAL AND ARTISTIC RESERVE

Female depictions found in Gobustan are usually armless, the head is drawn in the form of a protrusion, the chest, stomach and lower limbs are especially depicted vividly. Scientists associate this with the deification of mother-woman, who is considered a symbol of abundance. One of the most interesting paintings of women of Gobustan was discovered on Rock 78 in the Seven Beauties camp, in the area of the upper bridge of mountain Boyukdash. The female figures here are abstract images, and it is believed that the people depicted in these petroglyphs are persons of special authority in religious rituals.

In the images, women’s bodies are relatively patterned, with a belt around the waist and several rows of necklaces around the neck. The mysterious instrument, or shoulderbelts, hanging from her shoulders is probably any instrument used in religious rituals. There are a total of 9 paintings on the rock. Female figures are given against the background of an image of a bull.

The female figures on the rock are conventionally called the “Seven Beauties”. It should be noted that the column of our magazine of the same name is called “Seven Beauties” in relation to these rock depictions.

QAYAÜSTÜ TƏSVİR

“GƏMIQAYA” TARİX-BƏDİİ QORUĞU

Gəmiqaya qayaüstü rəsmləri içərisində insan fiqurları müstəsna yer tutsa da, rəsmlərin böyük bir qismini heyvan təsvirləri və qədim insanların gündəlik həyat təzlərini, inanclarını, mifik təfəkkürlərini, astral dünyagörüşlərini əks etdirən petroqliflər təşkil edir.

“Gəmiqaya” Tarix-Bədii Qoruğunun Qaranquş yaylağındakı “Qaranquş I” tədqiqat sahəsində aşkar olunmuş bu nümunə qoruğun qayaüstü təsvirlər kolleksiyasında özünəməxsus yer tutur.

Piramida formalı kələkötür, çıxıntılı qranit daşın üst və sol səthlərində qeydə alınan iki insan, bir spiral, bir quyruqlu oval, bir xətt və bir keçi təsvirinin yaradılmasında döymə texnikasından istifadə olunub.

ROCK ART DESCRIPTION

“GEMIGAYA” HISTORICAL-ARTISTIC RESERVE

While human figures hold a prominent place among the rock paintings at Gamigaya, a significant portion of the drawings consists of depictions of animals and ancient human lifestyles, beliefs, mythological ideas, and astral worldviews represented in petroglyphs.

This example, found within the research area of “Garangush 1” in Gamigaya Historical and Artistic Reserve, stands out within the collection of rock art of the reserve. Utilizing carving techniques, a pyramid-shaped boulder is adorned with two human figures, a spiral, a tailed oval, a line, and a depiction of a goat on the upper and left surfaces of the protruding granite stone.

KƏŞKÜL

QUBA TARİX-DİYARŞÜNASLIQ MUZEYİ

XIV əsrə aid edilən kəşkül Quba Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin ən diqqətçəkən eksponatları sırasındadır.

Yarımdairəvi formalı, çinidən hazırlanan kəşkülün üzərində ərəb əlifbası ilə yazılar var. 28x15 sm ölçüyə malik kəşkülün üzərində atlı, quş, şir və ceyran təsvir olunmuşdur. Hər iki tərəfində ördək başlı qulp yeri var. Lüləyi çıxıntı formalıdır.

KESHKUL

QUBA HISTORY AND ETHNOGRAPHY MUSEUM

Dating back to the 14th century, this keshkul is among the most notable exhibits at Quba History and Ethnography Museum.

Shaped like a semicircle, this keshkul is made from porcelain and features Arabic inscriptions on its surface. Measuring 28x15 cm, it is decorated with depictions of horseman, bird, lions, and gazelle. It has duck-head handles on both sides and the spout is of protrusion-shaped.

VAQIF MUSTAFAZADƏYƏ MƏXSUS RADIO

VAQIF MUSTAFAZADƏNİN EV-MUZƏYİ

Görkəmli bəstəkar-pianoçu, cazmen, Əməkdar artist Vaqif Mustafazadənin (1940-1979) ilk dəfə caz musiqisini dinlədiyi radio muzey ekspozisiyasının ən maraqlı doğuran eksponatlarından hesab olunur. Muzeyin divarında V.Mustafazadənin radio dinləyərkən çəkilmiş fotosəklini də görmək mümkündür. Musiqiçi sovet dövründə, çətinliklə də olsa, “Amerikanın səsi” radiosuna qulaq asırdı. Güclü yad-daşa malik bəstəkar sevimli musiqiçiləri olan Bill Evans, John Coltrane və başqalarının ifasını radioda dinləyir və pianonun arxasına keçərək dinlədiyi musiqiləri təkrar edirdi.

Bəstəkarın vaxtsız ölümündən sonra görkəmli musiqişünas, caz mütəxəssisi Villis Konover “Amerikanın səsi” radiosunda aparıcısı olduğu birsaatlıq “Caz vaxtı” verilişini V.Mustafazadənin əsərlərinə həsr etmişdi.

VAGIF MUSTAFAZADEH'S RADIO

VAGIF MUSTAFAZADEH'S HOUSE-MUSEUM

One of the most intriguing exhibits in the museum dedicated to the renowned composer-pianist, jazz musician, and Honored Artist Vagif Mustafazadeh (1940-1979) is the radio on which he first listened to jazz music. You can also see a photo of V. Mustafazadeh listening to the radio on the museum's wall. During the Soviet era, the musician would listen to the “Voice of America” radio station, even though it was challenging. With a strong memory, the composer, who admired musicians like Bill Evans, John Coltrane, and others, would listen to their performances on the radio and then sit down at the piano to recreate the music.

After the untimely death of the composer, the famous musicologist and jazz expert Willis Conover dedicated one hour of his “Jazz Time” broadcast on the “Voice of America” radio station to V. Mustafazadeh’s compositions.

AY MƏBƏDİNİN SİMVOLU

“XINALIQ VƏ KÖÇ YOLU” DÖVLƏT
TARİX-MƏDƏNİYYƏT VƏ ETNOQRAFIYA QORUĞU

E.ə. VI-III əsrlərə aid edilən ay məbədinin simvolu insan skeletinin alın hissəsinə qoyulmuş şəkildə tapılıb. Quba rayonunun Xınalıq kəndi ərazisindəki “Kıma Liqebiriş” adlı arxeoloji əhəmiyyətli qəbiristanlıqda aşkar olunmuş simvol Misir mədəniyyətinə bağlılığı əks etdirir. Tunc simvolun bir neçə halqası gümüşdən hazırlanıb.

SYMBOL OF MOON TEMPLE

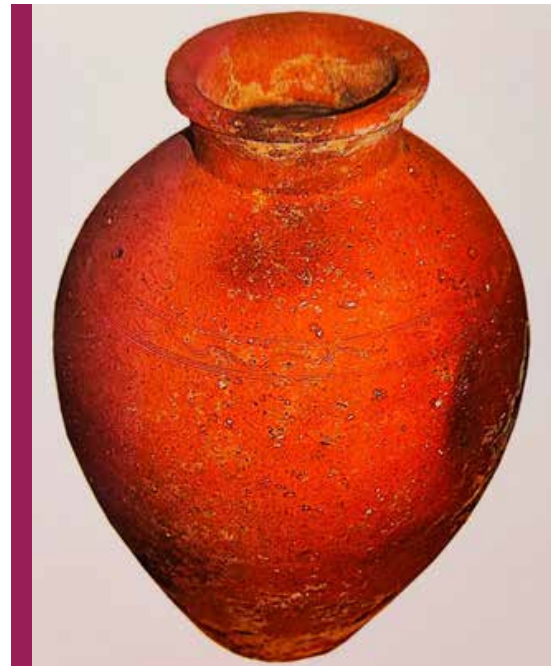
KHINALIG STATE HISTORY-ARCHITECTURE
AND ETHNOGRAPHY RESERVE

The symbol of the Moon Temple, dating back to the 3rd-6th centuries AD, was found in the image placed on the forehead of human skeleton. This symbol was discovered in an archaeologically significant cemetery called “Kyma Ligebirish” in the village of Khinalig in Guba region. This symbol indicates a connection with Egyptian culture. Several ring elements of bronze symbol were made of silver.

KİÇİK TUTUMLU KÜP

“QƏDİM ŞƏMKİR ŞƏHƏRİ” DÖVLƏT TARİX-MƏDƏNİYYƏT QORUĞU

Qədim Şəmkir şəhərinin ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində burada VIII-XIII əsrlərdə intensiv şəhər həyatını əks etdirən bina və tikili qalıqları, əmək alətləri, silahlar, təndirlər, şüşə əşyalar, sikkələr, bəzək, məişət və dini inanc əşyaları aşkar edilmişdir. Hazırda dünya əhəmiyyətli monumental abidə olan “Qədim Şəmkir şəhəri” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun muzeyində sərgilənən bir-birindən dəyərli bu eksponatlar sırasında XII əsrə aid yastı oturacağı, yumurtavarı gövdəsi, qısa, dar boğazı, kənarı yana qatlanmış ağzı olan kiçik tutumlu küp diqqəti cəlb edir. Küpün gövdədən çiyinə keçid hissəsi cızma xətlə naxışla bəzədilib. Gövdəsinin diametri 27,5 sm, hündürlüyü 40 sm-dir.

SMALL-VOLUME JAR

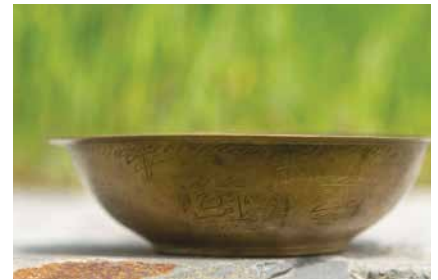
“ANCIENT SHAMKIR CITY” STATE HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE

As a result of archaeological excavations conducted within the territory of ancient Shamkir city, the remains of buildings and structures, labor tools, weapons, tandees, glassware, coins, ornaments, household items, and religious artifacts reflecting intensive urban life from the 8th to the 13th centuries were discovered. Currently, among the valuable exhibits displayed in the museum of the “Ancient Shamkir City” State Historical and Cultural Reserve, which is a globally significant monumental monument, there is a particular item that draws attention: a small-volume jar from the 12th century. This jar has a flat bottom, with an oval body, a short, narrow neck, and a mouth that folds to the side. The transition from the body to the neck of the jar is decorated with a scratched-lined pattern. The diameter of the jar’s body is 27.5 cm, and its height is 40 cm.

QIRXAÇAR CAMI

ŞƏKİ TARİX-DİYARŞÜNASLIQ MUZEYİ

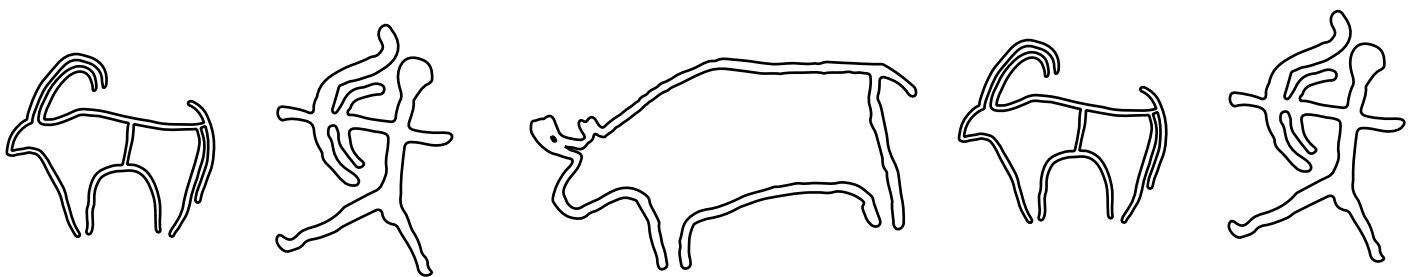
Cam əsasən hamamda həyata keçirilən xüsusi mərasim və ya dini ayinlər zamanı istifadə olunurdu. Bəzi yerlərdə adına “şəfadan” da deyilir. Misdən hazırlanan camın ağzının kənarında açar taxmaq üçün hissələr var. İçərisində və üzərində haşiyələr, ərəb qrafikası ilə yazılar olan cam XIX əsrə aiddir. Hündürlüyü 5,5 sm, oturacaq hissəsi 7,5 sm, gövdəsi 42 sm, ağız hissəsi isə 14,5 sm-dir.

“CHILJAM” OR “GIRH ACHAR” (FORTY KEYS) BASIN

SHEKI HISTORY AND ETHNOGRAPHY MUSEUM

The basin was primarily used during special ceremonies or religious rituals of ablu-tion held in hammam (bath). Or it was used when a newborn infant has attained 40 days of age, the water from this basin was poured over the baby. In some places, it is also referred to as “shefadan” (healing place). The keys with the names of Allah are fastened to the rim. This basin is made of copper and has parts on the edge to insert a key. It dates back to the 19th century and features Arabic inscriptions are engraved both inside and on the surface. Its height is 5.5 cm, the bottom part is 7.5 cm, the body is 42 cm, and the orifice is 14.5 cm.

Rüstəm Əfəndiyev
Azərbaycan Milli Xalça Muzeyinin
aparıcı elmi işçisi

Rustam Afandiyev
Leading Researcher, Azerbaijan National
Carpet Museum

XOVSUZ SUMAX XALÇASI VƏ ONUN BƏDİİ-TEXNİKİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

THE SUMAKH FLAT-WOVEN RUG, ITS SPECIFIC MOTIFS AND TECHNIQUE

Xülasə

Sumax ən mürəkkəb toxuma texnikasıdır. Onlar öz adlarını çox güman ki, qədim Şamaxı şəhərinin adından götürmüşlər. Amma bu texnikanın nə vaxt və harada yarandığını demək çox çətinidir. Sumaxlar naxışyaradan ipin ərişlərin ətrafına dolanması üsulu ilə toxunur. Əksər nümunələrdə daxilində xaçşəkilli naxış olan mərkəzi medalyonlar, dolanqaçlı haşiyə və səkkizbucaqlı nisbətən kiçik ölçülü elementlərə rast gəlinir. Bunlara daha çox Şirvan və Quba sumaxlarında təsadüf edilir. Rəng həlli baxımından da sumaxlar müxtəlifdir. Ölçü baxımından isə sumaxlar digər xovsuz xalçalara nisbətən daha böyük olur. Həmçinin müxtəlif xovlu xalça kompozisiyalı sumaxlar da toxunur.

Açar sözlər: sumax, ornament, kompozisiya, dolama, medalyon

Summary

Sumakh is the most complicated technique in carpet weaving tradition of Azerbaijan. Sumakhs most likely borrowed the name from the ancient town of Shemakha. But it is very difficult to say where and when the technique was invented. The carpets are woven by wrapping a patterning weft around warp threads.

Most of these carpets represent medallions with cross-shaped elements inside, a narrow border with wavy ornaments and octagonal medallions. Colors of sumakhs are also various, but dark red, dark blue and cream shades are more popular. The carpets from Kuba and Shirvan often demonstrate medallion designs. They are larger in size than other types of flatwoven textiles. In sumakhs, we can also see various designs borrowed from pile carpets.

Key words: sumakh, ornament, composition, wrapping, medalion

Резюме

Сумах является самой сложной ковровой техникой. Сумахи, скорее всего берут свое название от древнего города Шемаха. Но очень сложно сказать где и когда возникла эта техника. Они ткются путем обматывания узоробразующей нити вокруг нитей основы.

В большинстве встречаются медальоны, с крестообразными элементами внутри, малая кайма с волнистым орнаментом и восьмигранные медальоны. В плане цветового решения сумахи тоже разные. Они чаще встречаются на сумахах Губы и Ширвана. По размеру они больше чем другие образцы безворсовых ковров. Так же встречаются сумахи с разными композициями ворсовых ковров.

Ключевые слова: сумах, орнамент, композиция, обматывание, медальон

Azərbaycan ərazisində qədim dövrlərdən etibarən toxuculuq ənənəsi mövcud olmuşdur. Ən sadə toxuculuq nümunəsi həsirlərdir. Xovsuz və xovlu xalçalar əsrlər boyu davam etmiş inkişafın mərhələləridir. Xovsuz xalçaların palaz, cecim, kilim, şəddə, ladi, zili, vərni və sumax kimi növləri vardır. Bu nümunələr bir-birindən toxuma texnologiyalarına görə fərqlənir. Ən son meydana gəlmiş xovsuz toxuma texnikası sumaxdır.

Sumax məlum olan ən qədim texnikalardan biridir. "Ən qədim nümunəsi yanmış halda Anadoluda, Ankara yaxınlığında Gordionda qazıntılar zamanı aşkara çıxarılmışdır. Bu fraqment e.ə. 7-ci əsrə aiddir" (6).

"Hal-hazırda daha çox Qafqazda məşhur olan sumax İranın bəzi bölgələrində də toxunur. Burada naxış ipləri hər iki istiqamətdə əriş ətrafında kiçik bucaq altında dolanaraq sünbül formalı düzlüş əmələ gətirir. Dolanmış iplərin ucları xalçanın arxasında sərbəst sallanaraq ona yumşaqlıq verir.

Bir çox Qafqaz və fars yəhər xalçaları iri medalyonlu xalçalar kimi sumax texnikasında toxunur. Sumaxların həmin ərazilərdə toxunan xovlu xalçalara xas haşiyə zolaqları da olur. Məxsusi sumax

The tradition of weaving existed in Azerbaijan since ancient times. An earliest example of woven products is the bast mat. Pile carpets and flat-woven rugs as being the later stages of textile making have continued to develop over the centuries.

Flat-woven rugs include various types of items such as palas, jajim, kilim, shedde, ladi, zili, verni, and sumakh. These examples differ in terms of their production techniques. The most recent stage of flat-woven textile development is the technology of sumakh making.

Sumakh is one of the oldest known weaving techniques. The earliest example of it was found during excavations in Gordion, near Ankara in Anatolia. This fragment belongs to the 7th century BC (6).

Currently, sumakh, being popular in the Caucasus, is also woven in some regions of Iran. Here, patterning threads go around warp yarns in both the directions, forming a fish-bone structure of the rows. The ends of the wound threads hang over loosely at the back of the carpet, giving it softness.

Many weavings from the Caucasus and Iran are woven in the sumakh technique, similar to pile carpets with large

naxışları zili və vərni kimi xarakterizə olunur" (6).

Tədqiqatçılar "sumax" sözünü Şamaxı şəhərinin adıyla, bəzi mənbələrdə isə maldar türkdilli Kimak tayfasının adı ilə bağlı olduğunu hesab edir. Orta əsrlərin ərəb tarixcisi Əl-İstəxri kamakları türkdilli tayfalara aid edirdi. Həmçinin Şamaxı şəhəri ilə bağlılığı 13-cü əsrdə yaşamış fransız səyyah Rubrukun Azərbaycana səyahətindən söz açan yazılarında Samaq adlı şəhəri qeyd etməsi təsdiq edir. Şübhəsiz ki, bu Şamaxının adı olmuşdur (1). Qədimdə bura "Kamaxı", "Ksamaxı" adlanırdı. Xarici tədqiqatlarda sumaxın adı "qayıq" texnikasına aid edilir. Yəni "qayıq" texnikasının əvəzinə "sumax" texnikası terminindən istifadə olunur. Amma yerli xalça ustaları indiyədək "qayıq" sözünü toxunma texnikası kimi istifadə edir (2).

Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, istifadə edilən çox yayılmış ədviyyatlardan biri də sumaq adlanır ki, ondan da tünd-qırmızı rəng əldə olunurdu. Sumaxlar Şamaxıdan başqa Quba, Qusar, Cənubi Azərbaycan, Naxçıvan, Muğan və Qarabağda da toxunmuşdur. Cənubi Dağıstanda toxunan sumaxlar da texniki və bədii baxımdan Azərbaycan nümunələrinə yaxın olur. Əsasən yundan toxunan sumaxların əvvəllər ipəkdən toxunması barədə də məlumatlar vardır (3).

Xovsuz xalçaların və hətta deyərdim ki, ümumiyyətlə, xalçaçılığın ən mürəkkəb nümunələri sumax xovsuz xalçalarıdır. Onlar digər xovsuz xalçalardan həm ornamenti, həm də toxuma texnikasına görə mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. Bununla belə, bu texnikanın harada və nə zaman yarandığını dəqiq demək çətindir. Sumax naxışyaradan ipin əriş ətrafına mürəkkəb dolama üsulu ilə dolanmasıyla ərsəyə gətirilir. Naxışyaradan ip hər cüt ərişin ətrafında həm üfüqi, həm də diaqonal istiqamətdə dolanır. Əvvəl bir, sonra isə

medallions. In these regions, sumakh carpets often feature borders specific to the pile carpets. The distinctive sumakh patterns are characterized by elements such as seen in zili and vərni. (6).

Researchers believe that the term "sumakh" is related to the name of the city of Shamakhi or, in some sources, to the Kimak Turkic-speaking tribe. The Arab historian Al-Istakhri of the Middle Ages attributed the Kimak tribes to Turkic-speaking tribes. Furthermore, references to the city of Samaq, which corresponds to Shamakhi, in the writings by the 13th-century French traveler Rubruck during his journey to Azerbaijan confirm the connection between Shamakhi and the name "sumakh." Undoubtedly, this is where the name of Shamakhi originated (1).

In the foreign literature, the name "sumakh" is associated with the "qayıq" technique. In other words, the term "sumakh" is used instead of the "qayıq" technique. However, local carpet masters still use the word "qayıq" to refer to the flat-weaving technique (2). Furthermore, it should be noted that one of the commonly used natural dyes is also called sumac which produces a deep-red color.

Sumakh rugs have been woven not only in Shamakhi but also in Kuba, Qusar, Southern Azerbaijan, Nakhchivan, Mughan, and Karabagh. Sumakh rugs woven in Southern Dagestan also closely resemble Azerbaijani examples in terms of both technique and design.

Mostly, sumakh rugs are woven from wool, and there is information that silk was also used for sumakh weaving in the past (3).

Sumakhs are ones of the most complicated weavings among textiles, including knotted pile carpets, and they stand out from other flat-weaves due to their intricate patterns and weaving techniques. However, it is challenging to pinpoint

digər istiqamətdə aparılan dolama xalçanın səthində sünbüləbənzər cizgilər yaradır. Texnikasına görə zili xovsuz xalçalarına çox oxşasa da, burada iki əsas fərq bu xalçaları bir-birindən ayırır. Zililərdə naxışlar iki deyil, ancaq bir istiqamətdə ipin aparılması ilə yaradılır. Üstəlik bu naxışlar sadə toxunuşlu, tənzi fi xətriləndən fonla müşayiət edilir. Yəni zahirən qabarıq konturlar və naxışların spiralvarı kənarları aşkar hiss olunur. Sumaxlarda isə həm fon, həm də naxışlar sıx və mürəkkəb dolama üsulu ilə ərsəyə gətirilir. Hər bir xırda cizgi, xırda gül və ləçək təsviri belə bir-bir incə şəkildə ipin ərişə dolanması ilə uzun bir zəhmət sayəsində yaradılır. Zililərdən fərqli olaraq burada bütün xalçanın səthi eyni üsulla toxunduğundan qabarıq konturlar, spiralvarı kənarlar görünmür. Bu qədər xırda detalların olması, onların toxunuşundan sonra qalan iplərin xalçanın arxa tərəfində qalması, xalçaya, azca da olsa, yumşaq lıq verir. Bu da döşənəcək üçün sumaxları bir az da əlverişli edir.

Sumaxlarda istənilən rəng və kompozisiya həllinə rast gəlmək mümkündür. Ən çox təsadüf edilən tünd-qırmızı, sürməyi və şəkəri rənglərdir. Daha çox Quba və Şirvan regionundakı sumaxların kompozisiyasında medalyonlara tez-tez rast gəlinir.

Sumaxlar ölçülərinə görə digər xovsuz xalçalardan böyüklüyü və bütövlüyü ilə seçilirdi. Məsələn, vərni xalçası çox zaman iki hissədən ibarət olurdu. Baxmayaraq ki, o da sumax texnikası ilə toxuna bilirdi.

Medalyonların əksəriyyətinin içərisində xaçşəkilli element, dalğavarı kiçik haşiyə və 8 bucaqlı müxtəlifölçülü formalar ən çox təsadüf edilən cəhətlərdir. Haşiyələrində dalğavarı naxışdan əlavə "S" şəkilli suyun rəmzi olan naxışa, kiçik 8 bucaqlı formalar və içərisində ulduz kimi elementlərə də tez-tez rast gəlinir.

where and when this technique originated.

Sumakh is created by a specific wrapping technique, where the pattern weft threads are wrapped around warp yarns in both horizontal and diagonal directions. The initial weft thread is wrapped first in one direction and then in the other, creating fish-bone shaped rows on the surface of the carpet.

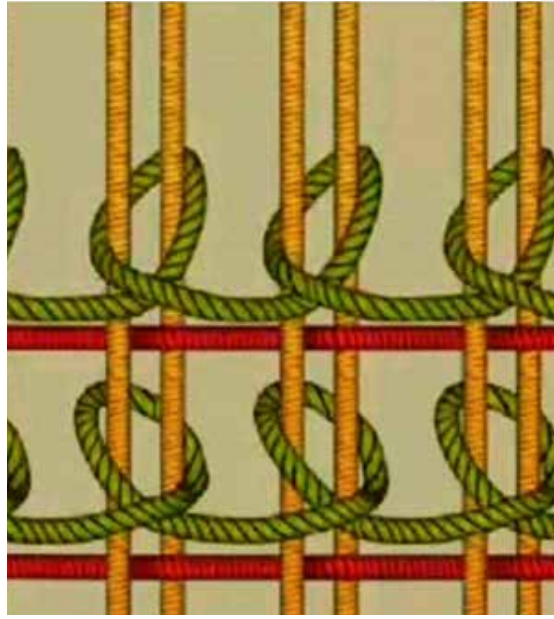
In terms of technique, sumakh rugs closely resemble zili weavings, but there are two main differences that set sumakhs apart. In zili, the pattern is created with threads wrapped only to one direction, and the resulting motifs are simple, resembling dashed lines against the contrasting background. In sumakhs, both the background and the patterns are created using a tight wrapping technique. Each small line, bud, and leaf is meticulously created by wrapping the weft thread around the warp. Unlike zili, there are no raised contours or spiral edges visible in sumakh. The abundance of these tiny details, combined with the fact that the yarns are left loose on the back of the carpet after weaving, adds a degree of softness to the carpet, making it more comfortable to walk on.

Sumakhs are known for their versatility in terms of color and composition. The most commonly encountered colors are deep red, deep blue, and creamery. In Kuba and Shirvan regions, sumakhs with medallion compositions are often woven.

Sumakhs are selected based on their size and overall integrity compared to other flatweaves. For example, vərni weavings often consist of two parts, even though they can also be woven with using the sumakh technique.

The majority of medallions typically feature a cross-like element, small indented edgings, and octagonal shapes of various sizes as the most common facets. In addition to indented edgings, the "S" wa-

Ümumilikdə medalyonlu, əjdahalı və xovlu xalça kompozisiyalı olmaqla sumaxları bir neçə qrupa ayırmaq da olar. 8 bucaqlı və müxtəlif ölçüdə olan medalyonlar həm haşiyədə (bəzən içərisində ulduz təsvirli), həm də ara sahədə təsadüf edilir. Medalyonlar əsasən romb və ya səkkizguşəli ulduz formasında olur.

ter-resembling pattern, small octagonal shapes and star-like elements are also common.

In general, sumakhs can be divided into several groups, with medallion, dragon and pile carpet compositions.

Medallions with 8 angles and different sizes are found both in the edge (sometimes with a star image inside) and in the middle area. Medallions are mostly met in

Ümumiyyətlə, səkkizguşəli ulduz formasında medalyonlara da sumaxlarda rast gəlinir. Azərbaycanın və eləcə də bir çox dünya xalqlarının dekorativ-tətbiqi sənətində geniş yayılmış və müxtəlif cür izah edilən bu element olduqca qədimdir. Səkkizguşəli ulduz qədim zamanlardan günəşi ifadə edirdi. Qədim Misirdə, Şumerdə, Babilə ilahi sayılan bu simvol Azərbaycan ərazisində yaşayan qədim tayfaların dünyagörüşünə keçərək ilahi hesab olunmuşdur. Bu simvol Şumer-Akkad mədəniyyətində həyat verən və əbədi həyatı təmin edən İştər ilahəsinin simvolu sayılmışdır. Azərbaycanda da bu simvol əbədi həyatı ifadə etmişdir.

Səkkizbucaqlı element Azərbaycan incəsənətində olduqca populyar formadır. Müxtəlif memarlıq abidələri (türbələr), bəzəklər məhz bu formada tərtib edilir. Müxtəlif versiyalar onun mənasını açıqlayır: bu həm cənnətin 8 qapısı, həm 4 ünsür və 4 cəhətin vəhdəti, həm də müdafiə, qoruma kimi mənalar verə bilər.

Rombşəkilli göllü sumaxlar adətən ara sahədə ardıcıl medalyonlar və onların içərisində yerləşdirilmiş xaçşəkilli elementdən ibarət olur.

Xaç və romb həm həndəsi quruluş, həm də ifadə etdiyi məna baxımından bir-birinə əks rəmzlərdir.

the shape of a rhombus or an eight-pointed star.

In general, medallions in the shape of an eight-pointed star are also found in sumakh carpets. This element, widely spread and interpreted in various ways in the decorative applied arts of Azerbaijan and many other cultures, has ancient origins.

In ancient times, the eight-pointed star symbolized the sun. This symbol, considered divine, found its place in the worldviews of ancient tribes living in the territory of Azerbaijan. It was considered as a divine symbol in ancient Egypt, Sumer, and Babylon. In the Sumerian-Akkadian civilization, it was considered a symbol of Ishtar, the goddess of life and eternal life. In Azerbaijan, this symbol has also represented eternal life.

The eight-pointed star element is quite popular in Azerbaijani fine art. Various architectural monuments (such as mausoleums) and decorations are often crafted in this shape. Different interpretations explain its meaning, including representing the 8 gates of Heaven, the unity of 4 elements and 4 directions, as well as conveying concepts of defense and protection.

Sumakhs typically consist of consec-

Xaç səma alovu və dünya ilə bağlı olub, onun sonsuzluğa hərəkətinə işarədir. Bu, ilahi enerji dünyasına açılan işarədir. Bərabərtərəfli xaç türklərdə Tenqri (tanrı), onların təkallahlıq rəmzi, dünya və mənəvi aləminin ifadəsidir.

Romb sərhədə qapanmanın, daxili hərəkətin və dayanıqlılığın rəmzidir. Romb-kvadrat torpaq elementi ilə bağlıdır. Amma adi kvadratdan fərqli olaraq onda yuxarı istiqamətlənmə var (2).

Bir çox qədim dekorativ-tətbiqi sənət nümunələrində, eləcə də Orta əsr xalçalarında rast gəlinən əjdaha təsviri qoruyucu rəmz kimi qəbul olunmuşdur. Bu inanc hələ XX əsrin ortalarında da bəzi bölgələrdə qalmağa idi. Çox dəqiq və incə əjdaha təsvirləri mərkəzi emalatxanalarda toxunmuş xovlu xalçalardan tədricən sadələşərək, şəkil dəyişərək üslublaşır və xovsuz xalçalardan vərnə və sumaxlara keçir. Əsrlər ötdükcə xovlu xalçalarda da bu təsvirlər dəyişərək xeyli üslublaşır və tədricən yox olmağa başlayır.

Digər tərəfdən sumax texnikası ilə istənilən xovlu xalçanın kompozisiyasını toxumaq mümkünlüyü nəzərə çarpır. "Zeyvə", "Sirt Çiçi" və s. bu kimi xovlu xalçaların sumax variantlarına rast gəlinmişdir. Sumax texnikası mürəkkəbliyi ilə yanaşı, bu tip kompozisiyaları dəqiqliklə yaratmağa da imkan verir. Ola bilsin ki, bu ötən əsrin əvvəllərində xalçaçılıqda eskizlərin tətbiqinin genişlənməsi ilə əlaqədar mümkün olmuşdur.

Xalçaçılığın XIX-XX əsrlərdə canlanması da, fikrimcə, buna təsir etmişdir. Belə ki, Rusiya İmperiyası Azərbaycanı işğal edəndən (1804-cü ildən başlayaraq) sonra bu ərazilərin iqtisadi potensialını öyrənməyə başladı. Ərazidəki bütün məntəqələrin sənədkarlıq, xüsusən də xalçaçılıq ənənələrinin öyrənilməsi və çeşnilərin toplanılması ilə məşğul olan ekspedisiyalar təşkil olundu. Bütün bu işin nəticəsi olaraq XIX əsrin sonlarında

utive diamond-shaped medallions in the central field, often featuring a cross-like element placed inside them.

The cross and rhombus are opposite symbols both in terms of geometric structure and meaning. "The cross is connected with the fire of heaven and the world, it is a sign of its movement to infinity. It is a sign of opening to the world of divine energy. The equilateral cross symbolized Tengri (god) among the Turkic peoples, a symbol of the monotheism, an expression of the world and spiritual world.

The rhombus symbolizes containment at the border, internal movement, and durability. It is related to the square element of the earth. However, unlike a regular square, it has an upward orientation.(2)

The depiction of dragons, often found in many ancient decorative arts and Middle Eastern carpets, has also been accepted as a protective symbol. This belief persisted in some regions until the mid-20th century.

Highly detailed and intricate dragon motifs gradually simplified and transformed from woven pile carpets to verni and sumakh. Over the centuries, these dragon motifs evolved and became less intricate, eventually fading away in flat-woven carpets as well.

On the other hand, the sumakh technique offers the possibility of creating the composition of any flatwoven carpet. Variations of sumakh can be found in pile carpets like "Zeyve," "Sirt Chichi," and so on. In addition to the complexity of the sumakh technique, it allows for the precision in creating such compositions. Perhaps this was made possible due to the expansion of the use of templates in carpet weaving in the early 20th century.

The revival of carpet weaving in the 19th-20th centuries also had, in my opinion, an impact on this. When the Russian Empire occupied Azerbaijan (starting in

Əjdahalı sumax. XIX əsr. 186x196sm

(Sumakh. Flat-woven carpets of the Caucasus.
Alberto Boralevi)

“Dragon” sumakh. 19th century. 186x196 cm.

(Sumakh. Flat-woven carpets of the Caucasus.
Alberto Boralevi)

Çiçi naxışlı sumax. Hicri 1239/1822. 124x266sm

(Sumakh. Flat-woven carpets of the Caucasus.
Alberto Boralevi)

Sumakh with flower embroidery.
Hijri 1239/1822. 124x266 cm.

(Sumakh. Flat-woven carpets of the Caucasus.
Alberto Boralevi)

mərkəzi Tiflisdə olan Qafqaz Kustar Komitəsi yaradıldı. Burada rəssamlar xalça çeşnilərini kağıza köçürür, əl ilə surətlərini çıxarır və toxuculuq məntəqələrinə göndərirdilər. Həmin dövrdə toxunmuş xovlu xalçalar Qərbdə böyük şöhrət tapmışdır. Ola bilsin ki, həmin çeşniləri toxucular özləri üçün xovsuz xalçalara-sumaxlara köçürmüşlər. Çünki komitə əsasən xovlu xalçaların toxunması və satışı ilə məşğul olurdu.

Bu tip sumaxların XIX-XX əsrlərdə xüsusilə yayılması bir tərəfdən də sual doğurur. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Qafqaz Kustar Komitəsinin xalça toxuculuğu sahəsini canlandırmasının

1804), they began to explore the economic potential of these territories. For this purpose, expeditions were organized to visit all the regions, learn the existing craftsmanship, especially weaving traditions, and collect old examples of pile carpets.

As a result of all these efforts, in the late 19th century, the Caucasian Handicraft Committee was established in Tiflis. Here, designers transferred carpet patterns onto paper, create hand-drawn templates, and gave them to weavers. During that time, handwoven woolen pile carpets from these regions gained significant popularity in the West. Because the Com-

Sumax. Quba qrupu. XX əsrin əvvəli
Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi. İnv. № 6787

Sumakh. Kuba group. Early 20th century.
Azerbaijan National Carpet Museum. Inv. No. 6787.

burada öz təsirini göstərdiyini güman etmək olar. Belə ki, əsasən bazarın tələb etdiyi xovlu xalçaların toxunduğu vaxt xovsuzlar, həmçinin sumaxlar bu baxımdan sanki maraqlı kəsb etmir. Əhali isə xovlu xalçalar üçün aldıkları eskizləri xovsuz variantlarda toxuyaraq bu tip nümunələri ərsəyə gətirir. Bunun bir səbəbi kimi onların daha ucuz başa gəlməsi göstərilir. Amma toxunmasının mürəkkəbliyi və əziyyətli olması da məlum faktdır. Xalçanın əsas məqsədinin soyuqdan qorumağa yönəldiyini nəzərə alsaq, sumaxların bu baxımdan az effektiv olduğunu demək olar. Xüsusən də sumaxların çox yayıldığı Azərbaycanın şimal-şərq bölgəsində.

Gəncə ornamentli sumax. XIX əsr. 119x180sm
(Sumakh. Flat-woven carpets of the Caucasus. Alberto Boralevi)

Sumakh with Ganja ornament. 19th century.
119x180 cm.

(Sumakh. Flat-woven carpets of the Caucasus. Alberto Boralevi)

mittee primarily focused on the production and sale of pile carpets, it is possible that the weavers themselves used these patterns in flat-woven sumakhs.

The widespread adoption of such sumakh rugs in the 19th-20th centuries also raises a question. It can be assumed that the revival of carpet weaving by the Caucasian Handicraft Committee in the late 19th century and early 20th century had its own influence in this regard. During the time when primarily pile carpets in high demand at the market were being woven, it seems that flat-woven sumakhs were somewhat less popular in this context.

Belə fərziyyə də irəli sürmək olar ki, sumaxlar qışda deyil, daha mülayim və həttə isti vaxtlarda döşənəcək kimi xidmət edə bilər.

Xalçalardan əlavə, xalça məmulatları da əhalinin məişətində həmişə əvəzsiz rol oynamışdır. Əsasən xovsuz texnikada toxunan bu məmulatlar arasında sumax toxunuşlu nümunələr də az olmamışdır.

Çox zaman xovlu xalçalar həm istifadə, həm də satış üçün maraqlı kəsb etdiyindən onlar daha çox toxunmuş və yayılmışdır. Hal-hazırda da belədir. Xovsuz xalçalar, o cümlədən sumaxlar o qədər də populyar deyil. Buna baxmayaraq toxuculuq texnikasına görə, xovsuz xalçalarda rəngarənglik, zəriflik daha çoxdur və bu sahənin daha dərinə öyrənilməsinə, qorunmasına ehtiyac var. Bu gün xalça sənətinə olan maraqlı və qayğı gələcəyə ümidlə baxmağa imkan verir, bu unikal sənətin qorunacağına əminlik yaradır.

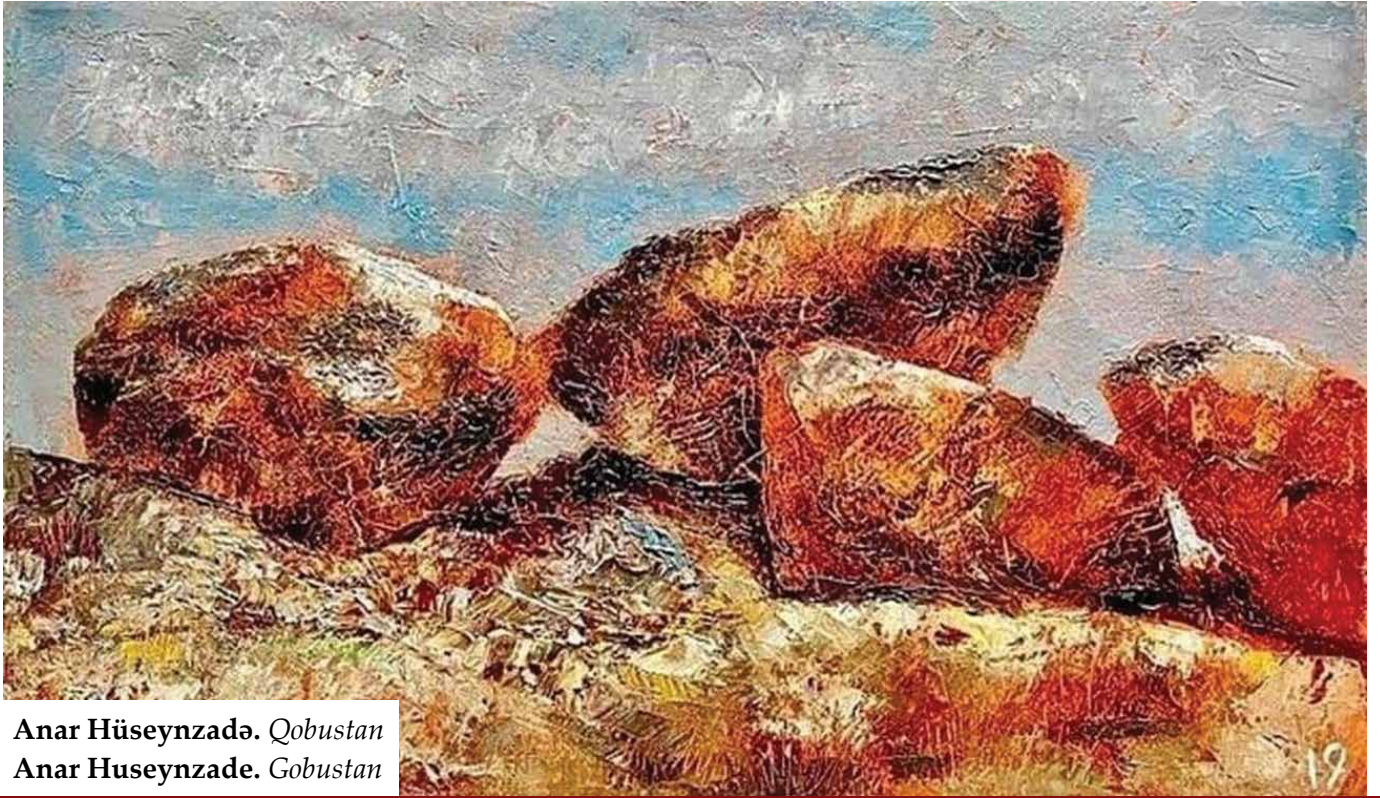
The local population would adapt the templates they obtained for pile carpets to create sumakh variants. One reason given for this is their lower cost, but it's also known that weaving flat-woven sumakhs were more complex and labor-intensive. Considering that the primary purpose of carpets was prevention against cold, it could be said that sumakhs were less effective in this regard, especially in the northern and eastern regions of Azerbaijan where they were prevalent. It might also be suggested that sumakhs could have served better during milder and even warmer seasons rather than in the winter.

In addition, textile products have always played an indispensable role in the households of the population. Among these products, there have also been numerous items using the sumakh weaving technique.

Often, pile carpets, both for personal use and for sale, gathered more attention, which led to their greater production and distribution. This remains true today. Flat-woven textiles, including those with sumakh designs, are not so widely popular. However, from a weaving technique perspective, flat-woven textiles, including sumakhs, demonstrate a greater diversity of colors and finesse, and there is a need for a deeper exploration and preservation of this tradition. Today, the interest and dedication to the art of carpet weaving provide hope for the future, ensuring the preservation of this unique craft.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Səbirə Dünyamalıyeva. Ornament. Bakı, «Nasir», 2014
2. Roya Taghiyeva. Traditions of the Azerbaijani Carpet. Ostrava, 2012
3. Кубра Алиева. Безворсовые ковры Азербайджана. Баку, «ЭЛМ», 1988
4. Alberto Boralevi. Sumakh. Flat –woven carpets of the Caucasus. «Karta», 1986
5. <https://www.britannica.com/technology/soumak>
6. <http://raretes.ru/biblioteka/piralov-kratkiy-ocherk-kustarnyh-promyslov-kavkaza/kavkazskiy-kustarnyy-komitet/>
7. <http://medeniyyet.az/page/news/44217/Naxislara-burunub-yatmis-ejdaha.html>
8. <https://science.academia.edu/TelmanIbrahimov>

Anar Hüseynzadə. Qobustan
Anar Huseynzade. Gobustan

Tarixin daş yaddaşı təsvirlərdə

Stone memory of history in the engravings

Dürdanə Qurbanova
Sənətşünas

Durdana Gurbanova
Fine art expert

Xülasə

Qədim qayaüstü təsvirlər ibtidai cəmiyyətdə insan əməyi və fəaliyyətini, onun həyatı və dünyagörüşünü rəngarəng və canlı şəkildə əks etdirən arxeoloji abidə - tarixi sənədlərdir. Təsviri sənətdə Qobustan qayaüstü motivlərinə Elmira Şaxtaxtinskaya, Lətif Feyzullayev, Mir Nadir Zeynalov, Sirius Mirzəzadə, Yusif Mirzə, Əmirulla İsrailov,

Anar Hüseynzadə və s. kimi rəssamların fərqli aspektlərdən yanaşması nəticəsində çoxsaylı sənət inciləri meydana gəlib. Rəssamlar adətən, Qobustana həsr olunmuş əsərlərində insan və tarix məfhumunu qarşılaşdırıb. Bəzi sənətkarların məkanın məişətinə, yaşayış tərzinə, adət-ənənələrinə xas səhnələri kətana köçürdükülərinin, digər bir qrup rəssamın isə qədim abidənin qayaüstü təsvirlərinə abstrakt yanaşmasının şahidi oluruq. Qobustan petroqlifləri sənətkarlarımızın ilham qaynağına çevrilib. Təsviri sənət ustaları ulu əcdadlarımızın yadigarı, tarixin bizə əmanət etdiyi bu möcüzəvi abidəni tərənnüm etməyə davam edirlər.

Açar sözlər: Qobustan, qayaüstü təsvirlər, petroqlif, təsviri sənət, rəngkarlıq

Summary

Ancient rock paintings are archaeological artifacts and historical documents that vividly depict human labor, activity, life, and worldview in ancient societies. In the realm of representational art, various artists like Elmira Shakhginskaya, Latif Feyzullayev, Mir Nadir Zeynalov, Sirius Mirzazade, Yusif Mirza, Amirulla Israfilov, Anar Huseynzade, and others have approached the Gobustan rock motifs from different perspectives, resulting in a plethora of artistic masterpieces. These artists often juxtapose the concepts of humanity and history in their works dedicated to Gobustan. Some depict scenes related to the region's livelihood, way of life, and customs on canvas, while others take an abstract approach to the ancient monument's rock drawings. Gobustan petroglyphs have become a source of inspiration for our artists, and they continue to celebrate this miraculous heritage bequeathed to us by our great ancestors in their works of representational art.

Keywords: Gobustan, rock paintings, petroglyphs, representational art, painting

Резюме

Древние петроглифы – это археологические памятники – исторические документы, красочно и ярко отражающие труд и деятельность человека, его жизнь и мировоззрение в первобытном обществе. В результате различного подхода художников как Эльмира Шахтагинская, Ляtif Фейзуллаев, Мир Надир Зейналов, Сирус Мирзазаде, Юсиф Мирза, Амирулла Исрафилов, Анар Гусейнзаде и др. к наскальным мотивам Гобустана, в изобразительном искусстве возникли многочисленные произведения. В своих произведениях, посвященных Гобустану, художники обычно объединяли понятия человека и истории. Мы наблюдаем, как одни художники переносят на холст сцены, характерные для местного быта, образа жизни и традиций, а другая группа абстрактно подходит к наскальным изображениям древнего памятника. Петроглифы Гобустана, живущие многовековой историей, всегда находились в центре внимания, а мастера изобразительного искусства продолжают прославлять этот чудесный памятник, доверенный нам историей.

Ключевые слова: наскальные рисунки, петроглифы, Гобустан, изобразительное искусство, живопись.

Qədim tarixi köklərə və mədəniyyətə malik çox qədim xalq olduğumuzu dünyaya bəyan edən Qobustan abidələri haqqında yazılanlarla bərabər, təsviri sənətdə tərənnümündən də ayrıca bəhs etmək olar. Bu tarixi abidənin ən maraqlı və sirli tərəflərindən biri də qayaüstü təsvirlərdir. Məlum olduğu kimi, bu qədim rəsmlər qayalar üzərində müxtəlif üsullarla (döymə, qazıma, sürtmə, eləcə də rənglə) çəkilməmişdir.

Rəssamların ilham mənbəyinə çevrilən abidələr içərisində Qobustanın yeri xüsusilə qeyd olunmalıdır. Qobustan qayaüstü motivlərinin təsviri sənətə inteqrasiyasında rolunu oynayan rəssamların bu mövzuya fərqli aspektlərdən yanaşması nəticəsində çoxsaylı sənət inciləri meydana gəlmişdir. Belə müəlliflərdən Elmira Şahtaxtinskaya, Lətif Feyzullayev, Mir Nadir Zeynalov, Sirius Mirzəzadə, Yusif Mirzə, Əmirulla İsrailov, Anar Hüseynzadə kimi rəssamların adlarını sadalaya bilərik.

Bu silsilədən Elmira Şahtaxtinskaya'nın "Qobustan" əsərini gözdən keçirəndə aydın olur ki, rəssam burada insan və tarix məfhumunu maraqlı şəkildə qarşılaşdırmışdır. Qobustan qayaları arasında maraqla dolaşan gənclərin səyahətindən "bəhs edən" əsərdə rəssamın qayaları olduqca nəhəng təqdim etməsi tamaşaçılarda heyranət doğurur. Rəssam bozuntul çalarlı tabloda tarixin səhifələrinin günümüze gəlib çatan dəyərli abidəsinə xas qədim ruhunu tamaşaçıya ötürməkdə məharət göstərmişdir.

Xalq rəssamı Lətif Feyzullayevin "Qobustan qayaları" əsərində də bənzər süjet xəttini izləyə bilərik. Sənətkar qayaların həcmi insanla müqayisədə yətinəcə böyük təsvir etməklə effektiv təsirə nail olmuşdur. Bu yerlərin təbiətinə, hər daşına, qayasına bələd ustad rəssamlar əsərlərində təsəvvürlərinə hakim olan qayaların rəng qammasında ustalıqla

■ Sirius Mirzəzadə. *Qobustan*

■ Sirius Mirzəzadə. *Gobustan*

The ancient petroglyphs of Gobustan, which proclaim our deep historical roots and civilization to the world, are not only a subject of discussion in terms of their content but also a source of inspiration for artistic expression. One of the most intriguing and mysterious aspects of these historical monuments is the rock engravings. As is well known, these ancient drawings were created on rocks using various techniques such as carving, etching, engraving, painting, and coloring.

In the realm of art, Gobustan holds a special place as it has inspired artists to approach this subject from various angles, resulting in a plethora of artistic interpretations. Prominent artists such as Elmira Shakhakhtinskaya, Latif Feyzullayev, Mir Nadir Zeynalov, Sirius Mirzəzadə, Yusif Mirza, and Amirulla Israilov have contributed to this rich artistic heritage.

Elmira Shakhakhtinskaya's work "Gobustan" demonstrates her unique perspective on the relationship between humanity and history. Her depiction of the Gobustan rocks in the context of young people exploring them is visually striking. In this painting, the artist skillfully conveys the ancient spirit of the rocks, which have survived through the pages of history, to the viewer.

tamaşaçı ilə bölüşür. Bütün Qobustan mənzərəli təsvirlərdə yeni ruh, yeni baxış və ideya sezilir.

Bir qrup rəssamın isə qədim abidənin qayaüstü təsvirlərinə abstrakt yanaşmasının şahidi oluruq. Xalq rəssamı Mir Nadir Zeynalov insan və heyvan fiqurları ilə yanaşı, qayaüstü təsvirlərə məxsus simvolik elementlərdən də istifadə yolu ilə qədim dövrün dini və ritual ənənələrini nümayiş etdirməyə çalışmışdır.

Bu səpkili müraciəti biz Adil Yusifovun mücərrəd kompozisiyalı eyniadlı əsərlərində də müşahidə edirik. Sarı və torpaq rənglərinin ritmik sintezi əsərə xüsusi ab-hava qatır. O, tarixi abidə ilə bağlı ideyasını abstrakt-ekspressionizm tərzində həll etmişdir. İfadəli formaların hər biri özündə bir sirr daşıyır. Müəmma doğuran fiqur, forma və başqa elementlərə hər hansı ad vermək çətinlik yaradır. Çünki bu, rəssamın qədim insanlartək düşünmək cəhdinin nəticəsi kimi ortaya çıxmışdır. Mücərrəd formalar hər zaman insanı düşünməyə vadar edir. Məhz vaxtilə Qobustan qayalarına həkk olunmuş qeyri-real, naməlum təsvirlərin analizi zamanı tədqiqatçıları düşündürdüyü kimi...

Adil Yusif. *Qobustan*

Adil Yusif. *Gobustan*

Similarly, Latif Feyzullayev's "Gobustan Rocks" follows a similar thematic line. The artist effectively portrays the magnitude of the rocks, making them appear larger than life when compared to humans. He shares the natural beauty of these places with the viewer, and his mastery in capturing the subtle color variations on the rocks is evident. In these works, a new perspective and idea can be sensed within the landscapes of Gobustan.

Another group of artists takes an abstract approach to these ancient monuments. People's artist Mir Nadir Zeynalov, in addition to depicting human and animal figures, employs symbolic elements specific to the rock engravings. Through this approach, he aims to showcase the religious and ritual traditions of ancient times.

Adil Yusifov's unique compositions also reflect this abstract style. The rhythmic synthesis of yellow and earthy tones adds a special atmosphere to his works. He has resolved his artistic ideas related to historical monuments in the style of abstract expressionism. Each expressive form carries its own secret, making it challenging to assign names to figures, forms, and other elements. This is the result of the artist's attempt to think like the ancient people who once created enigmatic and non-real, unknown depictions on the Gobustan rocks. These unique forms always encourage contemplation and provoke thought. Just as the analysis of these non-real, unidentified engravings on Gobustan rocks has intrigued researchers over time...

It is interesting that the authors of the rock paintings were talented individuals who lived among the ancient inhabitants of that time. We can conclude that the contemporary artist, when turning to the rock paintings of Gobustan, seems to be

Maraqlısı odur ki, qayaüstü təsvirlərin müəllifləri də qədim zamanlarda məşkunlaşmış insanların arasından çıxan istedadlı şəxslər olmuşlar. Belə nəticə çıxara bilərik ki, müasir dövrün rəssamı Qobustanın qayaüstü təsvirlərinə müraciət edərkən sanki öz əcdadlarını təkrarlayır. Sadə üsullarla cızılmış bu simvolik səhnələrə günümüzün rəssamı yenidən həyat bağışlamaq arzusuna nədən düşür? Bunun bir anlamı daha ağılabatandır. Rəssam tarixin ən qədim səhifələrini öz gözü ilə müşahidə edib kətana köçürə bilmədiyini üçün Qobustan təsvirləri onu həyəcanlandırır, sərvət kimi nəsillərdən-nəsillərə ötürülən tarixin bir parçasını əsərlərində tərənnüm edir.

Qobustan qayaüstü təsvirləri müxtəlif dövrlərə aid edilir. Buradakı qayalarda qədim sakinlərin yaratdıqları təsvirlərin məqsədi, çox güman ki, başqa xalqlarda olduğu kimi ovsunçuluq və totemizm-lə bağlı idi. Qobustan qayalarındakı hər qadın təsviri anaya pərəstişin, hörmətin təzahürü, onun adını əbədiləşdirmə simvoludur (1; 45).

Abidə üçün hündür qamətli, möhkəm bədənli kişi təsvirləri də səciyyəvidir. Onların dizdən aşağı qıçlarının əzələləri qabarıq verilmişdir. Əllərində ox, çiyinlərində kaman göstərilmiş, bellərindən kəmərçin sallanır. Başları çıxıntı şəklində, qolları nazik xətlə göstərilmişdir. Sirius Mirzəzadənin "Qobustan" adlı əsərində qeyd edilən xüsusiyyətlərlə yanaşı, insan fiqurlarının "Yallı" rəqsi zamanı təsviri maraqlı tərzdə həll edilmişdir. Bu rəqs ibtidai insanların gücünü, dözümlüliyünü, çevikliyini, ahəngdar hərəkətini təmin etmək üçün məşq rəqsi, ibtidai idman oyunu kimi meydana gəlmişdir. Bu cür məşqlə onlar qəbilə üzvlərinin ov zamanı bir adam kimi hərəkət etməsi, güclü vəhşi heyvana ovda iştirak edən ovçuların bir anda zərbə endirməsi, heyvan sürüsünü lazımı istiqamətə – tələyə, əlverişli ov

repeating the footsteps of their ancestors. These simple scenes, drawn with basic techniques, seem to reflect the artist's desire to breathe life into them once again. This has a profound meaning. The artist, unable to witness the pages of history firsthand, finds excitement in the rock paintings of Gobustan, as if they are a treasure passed down through generations, echoing the history of their people in their works.

The rock paintings in Gobustan belong to various periods. The purpose of the paintings created by the ancient inhabitants on these rocks was most likely related to sorcery and totemism, similar to other cultures. Each depiction of a woman on the Gobustan rocks is a symbol of reverence and respect for mother, an embodiment of eternal honor (1; 45).

The depictions of tall and strong male figures in the rock art are also noteworthy. Their leg muscles are portrayed bulging below the knees. They are depicted holding bows and arrows, with quivers on their backs, and belts hanging from their waists. Their heads are shown with prominent features, and their arms are depicted with delicate lines. In Sirius Mirzəzadə's work "Gobustan," these features are highlighted, and the depictions of humans during the "Yalli" dance are particularly interesting. This dance, which evolved as a form of exercise and early sports, aimed to ensure the strength, agility, and coordinated movements of ancient people. Through such exercises, they could mimic the movements of a man during a hunt, the sudden strike of hunters against a powerful wild animal in the field, the redirection of the herd to the desired direction – the trap, and how to move when a wounded wild animal without an escape route would attack the hunters. Without these skills, they would be helpless against the harsh laws of nature and the powerful wild animals (4; 114).

sahəsinə yönəltməsi, qaçmağa yol tapmayan yaralı vəhşi heyvanın ovçulara hücum edəcəyi təqdirdə necə hərəkət etməsi, yoldaşına kömək göstərməsi və s. kimi vərdişlərə yiyələnirdilər. Belə olmasaydı, onlar təbiətin sərt qanunlarına və güclü vəhşi heyvanlara qarşı aciz qalardılar (4; 114).

Əmirulla İsrafilovun "Qobustan müdrikləri" əsəri maraqlı süjet xətti ilə nəzəri cəlb edir. Fiqurativ kompozisiyadakı şərti insan obrazları rəssamın təxəyyülünün

Əmirulla İsrafilov. *Qobustan müdrikləri*

Amirulla Israfilov. *Gobustan sages*

məhsulu olan qədim dövrün müdrikləridir. Bu dəfə oturacaqda əyləşmiş qədim filosofların yığıncaq və müzakirə anlarına ornamental bir rakursdan baxılmışdır.

Qobustanın tərənnüm olunduğu əsərlərdə rəssamların rəng çalarlarına müraciəti monotonluğu ilə seçilir. Buna səbəb kimi isə Qobustanın təbiətinə xas qayalardakı bozuntul və qəhvəyi rəngin üstünlüyünü göstərmək olar.

Burada maraq doğuran abidələrdən biri qədim musiqi aləti qavaldaşdır. Sənətkarlar əsərlərində bu ritmik daşın təsvirinə geniş yer veriblər. Rəssam Elşən Karaca da "Qavalçı" əsərində emosional tərzdə qavaldaşda ifa edən musiqiçini dinamik pozada təsvir etmişdir. Əsəri daha canlı və inandırıcı vəziyyətə gətirmək üçün istedadlı rəssam qamış bitkisindən ibarət kollaj yaratmışdır.

Amirulla Israfilov's work "Gobustan Sages" captivates with its intriguing subject matter. The figurative composition features imaginary depictions of ancient sages, a product of the artist's imagination, engaged in discussions and gatherings while seated.

In artworks that pay homage to Gobustan, artists choose to apply a monotonous color palette to emphasize the dominance of the earthy and brown tones inherent to the rocks of Gobustan.

One of the captivating elements in these artworks is the representation of the ancient musical instrument, the qavaldaş. Artists generously incorporate the rhythmic essence of this instrument into their depictions. In Elshan Karaca's painting "Qaval player," he portrays the musician playing the qaval in a dynamic pose, creating an emotional and lively scene. To enhance the vibrancy and realism of the artwork, the talented artist has also incorporated a collage featuring reeds and other elements.

Rauf Canibeyov's work on the Gobustan subject is particularly intriguing. Unlike many other artists, he has chosen to depict the miniature forms of the rock paintings not on canvas but directly on large marine stone slabs. These two stone slabs feature drawings of the "Yalli" dance, scenes of ancient people during rituals, and ceremonies.

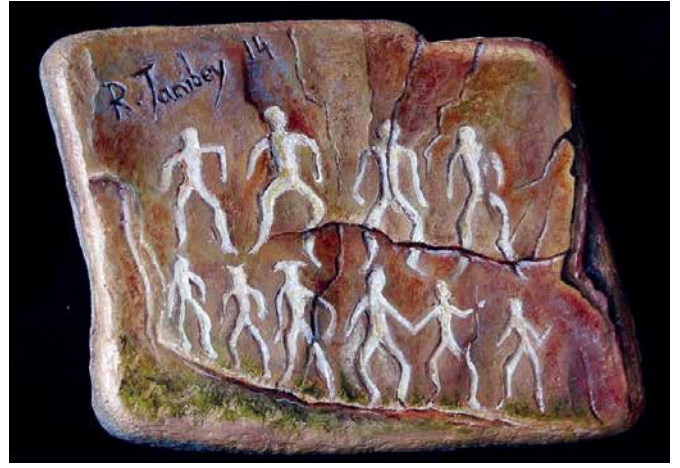
The depictions of boats in Gobustan were created using the carving technique on the rocks. These boats come in three different forms: linear, silhouette, and relief. The linearly carved boats are the oldest, with their history dating back to the Middle Stone Age (Mesolithic) in Gobustan. The earliest boats were typically small, made from tree trunks, trough-shaped, designed for carrying 1-2 people and cargo, mainly for crossing rivers. These

Elşən Karaca. *Qavalçı*Elshan Karaca. *Gaval player*

Rəssam Rauf Canıbəyovun Qobustan mövzusunda əsəri də maraqlı doğurur. O, bir çox rəssamlardan fərqli olaraq, kətan üzərində deyil, qayaüstü təsvirlərin mini formasını məhz iri dəniz daşı üzərində cızmışdır. İki daş lövhə üzərində cızılmış təsvirlərdə "Yallı" rəqsi, ibtidai insanların ov səhnələri və ayinləri yer alır.

Qobustanda qayıq təsvirləri qayalar üzərində qazıma üsulu ilə çəkilmişdir. Qayıqlar formalarına görə üç cürdür: xətti, siluet və hörmə görünüşlü. Xətlə çəkilmiş qayıqlar ən qədimdir. Qayıqların tarixi Qobustanda Orta Daş (Mezolit) dövründən başlayır. İlk qayıqlar əsasən ağac gövdəsindən düzəldilmiş, kiçiköçülü, təknəvarı olmuş, 1-2 adam və yük götürmüş, əsasən çayları keçmək üçün işlədilmişlər. Bu tip qayıq təsvirləri Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının ətəklərindəki daşlarda çoxdur. Belə qayıqlar kiçiköçülüdürlər. Üçüncü tip qayıq təsvirində hər iki qayıq xətlə çəkilmiş, forması qövs tərəfi aşağı olmaqla segment şəkillidir. Bu cür qayıqlar bir növ səbətvarıdır. Qobustanda 1 və 2-ci tip qayıq təsvirlərinin içərisində dikinə, lakin qısa çəkilmiş xətdən ibarət simvolik adam verilmişdir.

İkinci tip gəmilərin bəzilərində bu cür dənizçiləri çəpinə xətt kəsir. Bəzi qayıq təsvirlərinin burnunda günəş təsviri çəkilmişdir. Başqa regionlarda və tarixin

Rauf Canıbəyov. *Qobustan*Rauf Canibeyov. *Gobustan*

boat depictions are quite common in the rocks at the foot of Boyukdash and Kichikdash mountains. These boats are relatively small in size. In the third type of boat depiction, both boats are depicted with linear outlines but have a segmented shape with the bow facing downwards. These boat depictions resemble a kind of basket boat. Within the depictions of boats in types 1 and 2, a symbolic figure of a human is carved, positioned upright but with a short vertical line.

In some of the representations of the second type of ships, such sailors are depicted with a line extending from their waist. In some boat depictions, the sun is drawn at the bow. In other regions and in later historical periods, symbols in the

Etibar Məmiyev. *Qobustan*

sonrakı dövrlərində gəminin başında quş, ilan, heyvan başı formalı simvollar, quyruq hissəsinin quş quyruğu kimi düzəldiyi məlumdur.

Rəssam Yusif Mirzənin "Qobustan" adlı əsərində qayıqlar da məhz eyni bənzərliklə təsvir edilmişdir. Çəhrayı fonlu bu əsərdə bütün elementlər nazik kontur xətlər vasitəsilə təsvir olunmuş və minimalistik səciyyə daşıyır.

Zərnişan Yusifin Qobustan motivlərinin əks olunduğu poliptixi haqqında da danışmaq yerinə düşər. Rəssam bir-birini tamamlayan dörd tablosunda Qobustanın məişətinə, yaşayış tərzinə, adət-ənənələrinə xas səhnələri kətana köçürmüşdür. O, kollaj texnikasından istifadə edərək fonun təsvirində üstünlüyü ağ və oxra rənglərə verib, üzərində müxtəlif insan, heyvan və gəmi siluətləri çizmişdir. Bu, əsərin ab-havasına canlılıq və özünəməxsusluq gətirmişdir.

Etibar Mamiyev. *Gobustan*

form of birds, snakes, animal heads, and the tail section arranged like a bird's tail feathers were known to be present at the front of the ship.

The artist Yusif Mirza's work "Gobustan" also portrays boats in a similar manner. In this artwork with a crimson background, all the elements are depicted with delicate contour lines and carry a minimalist style.

Zərnişan Yusif's polyptych, which reflects the motifs of Gobustan, is worth discussing. In her four complementary paintings, the artist has captured scenes related to Gobustan's daily life, lifestyle, customs, and traditions. She has used collage technique, giving prominence to white and sienna tones in the background, and drawn various silhouettes of humans, animals, and boats on it. This has brought liveliness and uniqueness to the atmosphere of the artwork.

Qobustan qayalarında müxtəlif silahlarla (yay-ox, nizə, qılınc, gürz, sapand və s.) silahlanmış piyada və süvari ovçu, döyüşçü, cəngavər, yallı gedən və tək-tək rəqs edən, qayıqlarda mahir dənizçi-balıqçı, karvanbaşı və s. kimi kişi təsvirləri də qeydə alınmışdır (2; 46). Etibar Məmiyevin “Qobustan” adlı əlvan rənglərin bərq vurduğu əsərində kompozisiyanın əsasını ibtidai təsvirlər – piktoqrafik işarələr təşkil edir. İlk baxışda zamanın axıb getdiyi kimi, burada fiqurların da kətdən süzülüb gedəcəyi təsəvvürü canlanır. Nəzər saldıığımız digər əsərlərdən fərqli olaraq, Etibar Məmiyev bol çalırli əsərində rənglərin ritmik oyununa diqqət yetirmişdir.

Anar Hüseynzadə Qobustanla bağlı əsərlərində həm həcmli daş parçalarının fakturalı təsvirinə, həm də abstrakt və piktoqrafik təsvir üslublarına müraciət etmişdir.

Ulu əcdadlarımızın yadigarı olan Qobustan abidələri tarixin izlərini özündə ehtiva etdiyindən rəssamlar da mövzuya çox həssas yanaşırlar.

Qobustan tariximizin, kimliyimizin güzgüsü, mədəni irsimizin başlanğıcı, tarixən qədim və mədəni xalq olduğumuzu göstərən, fəxrimiz, iftixarımız, ulu babalarımızın minillər ərzində açıq səma altında yaratdığı muzeydir. Qədim qayaüstü təsvirlərin hər biri ibtidai dövrün rəssamının sənət incisi, dünyada təsviri sənətin kökündən söhbət açan möhtəşəm abidədir. Onu qoruyub gələcək nəsillərə ötürmək hər kəsin borcudur.

Gobustan's rock formations depict various figures, including foot soldiers and cavalry hunters, fighter, knight armed with different weapons (bows and arrows, spears, swords, maces, slingshots, and more), yalli dancers, one by one dancers and skilled mariners and fishermen in boats and other male depictions (2; 46). At first glance, it seems as though time has passed, and here the figures are as if suspended in mid-air by straining through canvas. Unlike other works, in his vividly colored piece “Gobustan,” Etibar Mamiyev has paid attention to the rhythmic interplay of colors.

Anar Huseynzade has employed both voluminous stone textures and abstract and pictographic styles in his works related to Gobustan.

As the heritage of our great ancestors, Gobustan monuments contain traces of history, making artists highly sensitive to the subject.

Gobustan is the treasury of our history, the cornerstone of our identity, the origin of our cultural heritage, and evidence of our status as one of the oldest and most civilized nations in history. It is our pride, our honor, the legacy of our great forefathers displayed under the open sky for millennia. Each ancient rock drawing is a masterpiece of the ancient era's artists, a magnificent monument that speaks volumes about the roots of representational art worldwide. Preserving it and passing it on to future generations is everyone's duty.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Cəfərzadə İ.M. Qobustan qayaüstü rəsmləri. Bakı, YNE “XXI”, 1999, 321 s.
2. Rüstəmov C.N. Qobustan dünyası. Bakı, “Azərnəşr”, 1994, 173 s.
3. Rüstəmov C.N. Qobustan petroqlifləri. Bakı, “Kooperasiya”, 2003, 118 s.
4. Джафарзаде И.М. Гобустан-наскальные изображения. Баку, “Элм”, 1973, 346 стр.

Səma Alməmmədova

Sənətşünas-kurator, Biləsuvar

Gənclər Evinin mədəni tədbirlər üzrə metodisti

Sema Alammadova

Fine arts expert-curator, Cultural Events

Methodologist at Bilasovar Youth House

MÜASİR AZƏRBAYCAN HEYKƏLTARAŞLIĞI

Contemporary Azerbaijani Sculpture

Xülasə

Azərbaycan heykəltaraşlığının dəzğah və dekorativ əsərləri öz düşündürücü-fəlsəfi keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Müasir Azərbaycan heykəltaraşlarının yaradıcılığında diqqətçəkən əsas özəlliklər onların əsərlərində rast gəlinən klassik və müasir ənənələrin novatorcasına bədii sintezidir ki, bu da Azərbaycanın heykəltaraşlıq tarixində diqqətçəkən nüanslardan biridir. Heykəltaraşların əsərlərində mövcud olan məna-məzmun və süjet rəngarəngliyi onların istedadını sübut edən amillər arasındadır. İdeya və məna-məzmun daşıyıcılığı ilə yanaşı, forma-biçim tutumuna görə sünilikdən uzaq olmasını müasir Azərbaycan heykəltaraşlığının əsas xüsusiyyətlərindən hesab etmək olar. Bu isə bədii əhəmiyyətini heç zaman itirməyəcək heykəltaraşlıq nümunələrinin yaradılması deməkdir.

Açar sözlər: müasir dövr incəsənəti, heykəltaraşlıq, heykəltaraş, mədəniyyət

Summary

The easel and decorative works of Azerbaijani sculpture attract attention with their thought-provoking and philosophical qualities. One of the key distinguishing features of contemporary Azerbaijani sculptors is their innovative artistic synthesis that blends classical and modern traditions, which is a noteworthy aspect in the history of Azerbaijani sculpture. The diversity of meaning, content, and subject matter in the works of these sculptors is among the factors that demonstrate their talent. Alongside conveying ideas and content, their approach to form and shape is far from artificiality, which is one of the fundamental characteristics of contemporary Azerbaijani sculpture. This underscores the enduring artistic significance of the sculptures they create.

Key words: Contemporary art, monument, sculpture, sculptor, culture

Резюме

Станковые и декоративные произведения азербайджанской скульптуры привлекают внимание своим размышлением и философскими качествами. Главной чертой современных азербайджанских скульпторов является новаторский художественный синтез классических и современных традиций, проявленный в их произведениях, что является одним из замечательных нюансов в истории азербайджанской скульптуры. Многообразие смысла, содержания и сюжета в произведениях скульпторов является одним из факторов, подтверждающих их талант. Помимо несущей идеи и смыслового содержания, одной из основных характеристик современной азербайджанской скульптуры можно считать то, что она далека от искусственности благодаря своей способности к форме и форме. Это означает создание образцов скульптуры, которые никогда не потеряют своего художественного значения.

Ключевые слова: современное искусство, скульптура, скульптор, культура.

Dünya heykəltaraşlıq sənətinin bir hissəsini təşkil edən Azərbaycan heykəltaraşlığı qədim köklərə malikdir. Azərbaycan ərazisində heykəl sənətinə aid ən ibtidai formalar daş fiqurlardır. Şamaxı və Ağdam şəhərləri ətrafında tapılmış daş insan fiqurları heykəltaraşlıq sənətimizin Orta əsrlərə aid dəyərli nümunələri hesab olunur. Bayıl qaləsindəki daş oyma nümunələri, məzar daşlarındakı at və qoç fiqurları da bu kateqoriyaya aid edilə bilər.

Orta əsrlərdə bir çox səbəblərə görə inkişaf edə bilməyən heykəltaraşlıq sənəti

Azerbaijani sculpture, which is part of the global art of sculpture, has ancient roots. The most primitive forms of sculpture related to the art of monument in the Azerbaijani territory are stone figures. Stone human figures found around the cities of Shamakhi and Agdam are considered valuable examples of our sculpture art dating back to the Middle Ages. Stone carving examples in Bayil Castle, as well as horse and ram figures on tombstones, can also be included in this category.

Sculpture art, for various reasons, did not develop significantly during the Mid-

XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlamış və Cəlal Qaryağdı, Fuad Əbdürrəhmanov, Tokay Məmmədov, Ömər Eldarov kimi heykəltaraşlarımızın yaradıcılığı ilə peşəkar səviyyədə inkişaf etmişdir. Milli heykəltaraşlığımızın inkişafında öz əsərləri və gələcək heykəltaraş nəslinin yetişməsində böyük xidmətləri ilə milli plastika məktəbimizin qurucularından olan Fuad Bakıxanovun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan heykəltaraşlığının inkişafında və kadrların hazırlanmasında yerli sənətkarlarla yanaşı xarici heykəltaraşların əməyi danılmazdır. 1926-cı ildə Bakıya gələn heykəltaraşlardan biri də Pyotr Vladimiroviç Sabsay olmuşdur. O, Bakıda milli plastik sənətin inkişafına və bu sahə üzrə kadrların hazırlanması işinə böyük fayda vermişdir. Onun təşəbbüsü ilə rəssamlıq məktəbində heykəltaraşlıq kadrlarının yetişdirilməsinə diqqət artır. P. Sabsay 1930-cu illərdə yaratdığı əsərlər içərisində portret janrına daha çox üstünlük verir. Bu dövrdə heykəltaraşın yaratdığı əsərlər içərisində satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabirin (1933, Şamaxı şəhəri), leytenant P.L.Şmidtin abidə-büstləri, M.F.Axundovun (1934) büstü xüsusilə seçilmişdir (1; 10).

Azərbaycan heykəltaraşlığı keçən əsrin böyük bir hissəsini milli incəsənətimizə və məişət həyatımıza təsir edən sovet ideologiyası çərçivəsində formalaşması ilə xarakterizə olunur. Bu ideologiyanın incəsənətdə əsas təzahürü isə monumental xarakterli əsərlərin yaranması idi. Lakin XX əsrin 90-cı illərində ölkəmiz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra heykəltaraşlıqda həm milli ənənələrə qayıtmaq, həm də müasir dünya incəsənətini öyrənmək meyilləri gücləndi. Bu dövrdə yaşayan sənətkarların yaradıcılığına bu tarixi amil öz böyük təsirini göstərdi.

Sahib Quliyev. *Safiəddin Urməvi*

Sahib Guliyev. *Safiəddin Urməvi*

dle Ages, but it began to take shape in the early 20th century and flourished at a professional level with the creative works of Azerbaijani sculptors such as Jalal Garyaghdi, Fuad Abdurrahmanov, Tokay Mammadov, and Omar Eldarov. It is worth noting the significant contribution of Fuad Bakikhanov, one of the founders of our national plastic school, to the development of our national sculpture and the training of future generations of sculptors with his works and activities. Alongside local artists, foreign sculptors have also played a role in the development of Azerbaijani sculpture. One of the sculptors who came to Baku in 1926 was Pyotr Vladimirovich Sabsay. In Baku, he contributed significantly to the development of national plastic art and the training of personnel in this field. His initiative

Vüqar Quliyev. Dekorativ dəvə

Vugar Guliyev. Decorative camel

Vüqar Quliyev. Qobustan maralı

Vugar Guliyev. Gobustan deer

Dünya incəsənət tarixində özünəməxsusluğu ilə seçilən müasir dövr müxtəlif sənət sahələrində fərqli cür təzahür etmişdir. Heykəltaraşlıq sahəsi də çağımızda əldə etdiyi yeniliklərlə diqqət mərkəzindədir. Müasir heykəltaraşlığı ənənəvi heykəltaraşlıqdan fərqləndirən ən vacib xüsusiyyətlər isə mövzuların daha sərbəst seçilməsi və texnologiyanın inkişafı sayəsində imkanlarının daha çox olmasıdır. Heykəltaraşlıq sənətində bilinən təbii formalar sərbəst işlənmiş və sənətkarın daxili dünyasını əks etdirməyə yönəldilmişdir. Ənənəvi heykəltaraşlıq anlayışından kənara çıxan formalar, demək olar ki, təsvir edilə bilməz hala gəlmiş və tamamilə yeni mahiyyət və formalar ortaya çıxmışdır. Əvvəlcə gözlənilməz obrazlarla qarşılaşan tamaşaçılar, qərribə olsa da, sənət əsərlərini düşünmək məcburiyyətində qaldılar. Bədii yığım və təcrübə artdıqca sənət əsərləri öz auditoriyasını tapdı. Heykəltaraşlar daş, mərmər, taxta və bürünc kimi ənənəvi əsas materiallara dəmir barmaqlıqlar, metal lövhələr, pleksiqlar və şüşə kimi nümunələri əlavə

focused on training sculpture professionals at the Art School. In the 1930s, P. Sabşay prioritized the portrait genre among his works. During this period, his works, including the statue of our satirical poet Mirza Alakbar Sabir (1933, Shamakhi city), Lieutenant P.L. Schmidt's monuments, and M.F. Akhundov's (1934) bust, were particularly distinguished (1; 10).

Azerbaijani sculpture in the 20th century was characterized by its formation within the framework of Soviet ideology, which had a significant influence on our national art and daily life. The primary manifestation of this ideology in art was the creation of monumental works. However, in the 1990s, after gaining independence, Azerbaijan began to embrace both a return to national traditions and an inclination to learn from contemporary global art trends in sculpture. This historical factor had a profound impact on the creativity of the artists of this period.

The modern era in world art history has expressed its uniqueness in various forms across different art fields. Also

etməklə hətta ənənəvi materialları əvəzlədilər.

Çağdaş heykəltaraşlığın öyrənilməsinə rəssamlıq sənətindəki kimi impressionist rəssamların yaradıcılığının araşdırılması ilə başlamaq olar. Müasir heykəltaraşlıqda bəlkə də ən böyük yenilik hərəkət elementinin heykəltaraşlığa daxil edilməsidir. Əvvəlki dövrlərdə hərəkət hissi yaratmaq istənilməsi isə XX əsrdə kinetik sənətin ortaya çıxmasına geniş yol açdı. XX əsrdən etibarən dünya incəsənətində baş verən ardı-arası kəsilməyən yeniliklərin Azərbaycan sənətkarlarına olan güclü təsiri əsrin 90-cı illərindən başlanılmışdır. Sovet imperiyasının çökməsi və dünya ölkələri ilə beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinin təsiri incəsənətdən də yan keçə bilməzdi. XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sənətkarların əksər hissəsi, əsasən də gənc nəsil öz yaradıcılığında müasir sənətin xüsusiyyətlərini tətbiq etməyə başlayırlar. Milli incəsənətimizdə, xüsusilə də heykəltaraşlıqda XX əsrin sonlarından etibarən baş verən özünəməxsus təkamül və tərəqqi dünyada mövcud olan qlobal hadisələrin təsiri ilə dəyişən ictimai-siyasi proseslərin sənət sahələrində öz əksini tapması ilə əlaqədar idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra öz milli heykəltaraşlıq ənənələrini daha geniş şəkildə tədqiq etməyə başlayır. Bu araşdırmalardan məlum olur ki, Azərbaycan heykəltaraşlığının özünəməxsus tarixi kökləri mövcuddur. Monumental daş heykəllərin yaradılması ənənələri Azərbaycanın öz kökləri ilə qədim dövrlərə gedib çıxır və belə heykəl nümunələri ən erkən Qobustanda və Abşeronda (Türkan kəndi) daha çox aşkar edilmişdir. Faktlara görə, heykəllərin əsasən Tunc dövrünə (e.ə. II-III minilliklər) aid olduqları qeyd

sculpture stands at the center of attention with the innovations it has achieved in our age. Modern sculpture distinguishes itself from traditional sculpture through its more freely chosen subjects and the development of technology, providing more possibilities for artists. Recognizable natural forms in sculpture have been reworked and aimed at reflecting the artist's inner world. Forms that deviate from traditional sculpture norms have become almost indecipherable and emerged entirely new essences and shapes. Audiences, initially confronted with unexpected images, found themselves compelled to contemplate these works of art, even though they may have seemed strange. As artistic collections and experience grew, art pieces found their own audiences. Sculptors have even replaced the traditional materials by adding samples such as iron rods, metal plates, plexiglass and glass to traditional base materials such as stone, marble, wood and bronze.

The study of contemporary sculpture can begin by investigating the impressionist painters as in the field of painting. Perhaps the greatest innovation in contemporary sculpture is the introduction of the element of movement to sculpture. While the desire to create a sense of movement was not common in earlier periods, it paved the way for the emergence of kinetic art in the 20th century. Starting from the 1990s, the strong influence of the continuous global innovations in the world of art had an impact on Azerbaijani artists. Many artists, especially the younger generation, began to incorporate the characteristics of contemporary art into their creative work. In our national art, particularly in sculpture, the unique development and progress that began in the late 20th century were related to the changing socio-political processes influ-

edilir və heykəl nümunələri adətən məzarlıqların olduğu yerlərdə, həmçinin bir neçə kompleksin mərkəzində aşkar edilmişdir (4; 21).

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa edəndə bir çox tişə ustası öz bədii fəaliyyətlərində dünya incəsənətindən təsirlənərək genişmiqyaslı həm məzmun, həm də forma və süjet axtarışına başladılar. Bu isə dövrün əsas tələblərindən biri idi. Həmin dövr sənətkarları sırasında Tokay Məmmədov, Arif Qaziyev, Əsgər Kərimov, Fuad Salayev, Sahib Quliyev, Akif Əsgərov, Aslan Rüstəmov, Namiq Dadaşov, Zeynalabdin İsgəndərov, Görüş Babayev kimi yaradıcılığında sovet ənənələrini formalaşdıran sənətkarlarla yanaşı, nisbətən orta və gənc nəsə aid Natiq Əliyev, Hüseyn Haqverdiyev, Teyyub Yusifov, Zakir Əhmədov, Əlisəfa Əsgərov, Nəriman Məmmədov, Azad Zeynalov, Emin Quliyev, Fəxrəddin Əliyev, Teymur Rüstəmov, Mahmud Rüstəmov, Nurəli Şahbazov, Tural Rzaquliyev, Vüqar Quliyev, Məmməd Rəşidov, Fərəc Rəhmanov, Nurlan Məmmədov, Fərman Qasimov, Rəşad Əkbərov, Çingiz Babayev və Orxan Hüseynov kimi heykəltaraşların adlarını qeyd etmək olar. Onların hər birinin müstəqillik illərində ərsəyə gətirdiyi heykəl nümunələrində olan incə plastika və forma müxtəlifliyinin heykəltaraşlıq sənətimizin zənginləşməsinə böyük qatqısı olmuşdu. Müstəqillik dövrünün memorial abidələri çoxcəhətliliyi, kompozisiyanın mürəkkəb bədii xüsusiyyətlərə malik olması ilə fərqlənir. Əgər indiki durumu sovet dönəmi ilə müqayisə etsək, onda əvvəllər daha çox akademik – realist ənənələrə tapınan memorial heykəltaraşlığın, sonralar daha müstəqil və çoxqatlı plastikaya və müasir bədii xüsusiyyətlərə meyil göstərdiyini deməliyik (5; 15).

İncəsənət hər zaman dövrün tarixi və siyasi ruhunu özündə yaşatmışdır.

enced by global events. The collapse of the Soviet Empire and the increase in international relations with other countries had a profound impact on the world of fine arts. Starting from the 1990s in Azerbaijan, most of the artists, particularly the younger generation, began to incorporate the characteristics of contemporary art into their creative works. In our national fine arts, especially in sculpture, the unique development and progress that began in the late 20th century were related to the influence of global events and the changing socio-political processes in the world.

It should be noted that after gaining independence, our republic began to explore its national sculptural traditions more extensively. Research indicates that Azerbaijani sculpture has deep historical roots. The traditions of creating monumental stone sculptures can be traced back to ancient times in Azerbaijan, and such examples of sculpture have been predominantly discovered in the earliest periods in regions such as Gobustan and Absheron (Turkan village). According to the evidence, these sculptures are mainly attributed to the Bronze Age (2nd-3rd millennium BCE), and they are typically found in places with burial sites and at the centers of several complexes (4; 21).

When Azerbaijan regained its independence, many pick artists embarked on extensive explorations of both content and form, as well as subject matter, influenced by the world of fine arts. This was one of the primary demands of the era. Among the artists of that period, alongside those who adhered to Soviet traditions in their work, such as Tokay Mammadov, Arif Gaziyeve, Asgar Karimov, Fuad Salayev, Sahib Guliyev, Akif Asgarov, Aslan Rustamov, Namiq Dadaşov, Zeynalabdin Isgandarov, and Gorush

Vüqar Quliyev. *Qobustan gəmisi*

Vugar Guliyev. *Gobustan ship*

Bir çox hallarda isə mövcud vəziyyətə görə incəsənətin təsir gücündən istifadə olunmuşdur. İncəsənət tarixində belə hadisələrlə çox tez-tez rastlaşmaq olar. Məsələn üçün, sovet ideologiyasının daha geniş sürətdə yayılması üçün Leninin istifadə etdiyi təbliğat və təşviqat planının adını çəkmək olar. Belə proseslər daha çox müharibələr və inqilablar dövründə özünü büruzə verir. Müstəqilliyimizin ilk illərində baş verən Birinci Qarabağ müharibəsində də imkanlar daxilində incəsənətin təsir gücündən istifadə olunmağa başlanılmışdı. Ruh yüksəkliyi yaratmaq və xalqı Vətən uğrunda mübarizəyə səsləmək üçün sənətkarların yaradıcılığında türkçülük və özünəqayıdış ideyalarına meyil güclənmiş, milli mənlik şüuru təzahür etmişdi. Heykəltaraşlar İkinci Qarabağ müharibəsində də tarixi Zəfərin əbədiləşdirilməsinə öz töhfəsini vermiş, şanlı Qələbəni əks etdirən qürur, məğrurluq və qalibiyyət ruhlu əsərlər yaratmışlar.

Ölkəmizdə heykəltaraşlıq incəsənət sahəsi kimi tarixi inkişaf yolu keçmiş, yeni forma və çalarlar qazanaraq xalqı-

Babayev, there were relatively younger and middle-generation artists who contributed to the diversification of Azerbaijani sculptural art. Notable names from this period include Natiq Aliyev, Hüseyn Həgverdiyev, Teyyub Yusifov, Zakir Ahmadov, Alisafa Asgarov, Nariman Məmmədov, Azad Zeynalov, Emin Guliyev, Fəxrəddin Aliyev, Teymur Rüstamov, Məhmud Rüstamov, Nureli Şahbəzov, Tural Rzaquliyev, Vuqar Guliyev, Məmməd Rəşidov, Fəraj Rəhmanov, Nurlan Məmmədov, Fərman Qasimov, Rəşad Akbarov, Çingiz Babayev, and Orxan Hüseynov. The intricate plasticity and diverse forms evident in the sculpture examples brought forth by each of them during the years of independence made significant contributions to the enrichment of our sculpture art. Memorial monuments of the independence era distinguish themselves with their multi-faceted nature and the complex artistic characteristics of composition. If we compare the current situation with the Soviet era, it becomes evident that earlier, memori-

mızın zəngin mədəniyyətinin bir parçasına çevrilmişdir. Bu inkişafın əsasında həm də sənətə və sənətkara göstərilən dövlət qayğısı dayanır. İnanırıq ki, milli mədəniyyətimizə, incəsənətimizə göstərilən diqqət və qayğı sayəsində heykəltaraşlıq sahəsi yüksək səviyyədə inkişaf edəcək, ölkəmiz dünya mədəni irs xəzinəsinə yeni-yeni töhfələr verəcək.

al sculpture was more inclined towards academic-realistic traditions, while later, it leaned towards more independent and diversified plasticity and contemporary artistic features (5;15).

Fine art has always encapsulated the historical and political spirit of its time. In many cases, art has been used to harness the power of its contemporary context. Such occurrences are quite common throughout the history of art. For example, one can mention the propaganda and promotion campaign employed by Lenin to spread Soviet ideology more rapidly. These processes are more pronounced during times of wars and revolutions. In the early years of our independence, during the First Garabagh War, art was also utilized as a means to exert influence. Artists began to embrace nationalism and self-determination ideals within their creative works to create a sense of morale and rally the people for the cause of the homeland. This strengthened the national identity and manifested the spirit of patriotism. Sculptors also contributed their own gifts to immortalize the historical Victory of the Second Garabagh War, creating works that resonate with pride, honor, and the spirit of triumph.

In our country, sculpture has followed a historical path as a form of fine art, evolving over time and acquiring new forms and nuances, thus becoming an integral part of our rich culture. At the heart of this development lies the state's commitment and support for art and artists. We believe that the field of sculpture will develop at a high level due to the care and attention paid to our national culture and art, and our country will make new contributions to the treasure of world cultural heritage.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Eminbəyli N.A. Azərbaycan heykəltaraşlığında portret janrının inkişaf mərhələləri. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfi doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2018, 28 s.
2. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 282 s.
3. <http://agsunews.az/index.php?lang=az§ionid=news&id=52>
4. Məhərrəmov A.M. Azərbaycanda heykəltaraşlıq sənətinin tarixi aspektlərinin analizi. Buraxılış işi. Bakı, 2018, 49 s.
5. Seyidəhmədli G.T. Azərbaycan memorial heykəltaraşlığının bədii xüsusiyyətləri (Fəxri xiyaban abidələri əsasında). Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfi doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2017, 28 s.

Sədaqət Kərimova

Əməkdar mədəniyyət işçisi, yazıçı-jurnalist

Sadagat Kerimova

Honored Culture Worker, Writer-Journalist

Qafqazın qədim xalqlarından olan ləzgilər yığcam halda Azərbaycanda və Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikasında yaşayırlar. Azərbaycanda iri etnik birliklərdən biri kimi ləzgilər respublikanın şimal-şərqində, Samur və Qudyal çayları hövzəsində – Quba, Qusar, Xaçmaz rayonlarında, həmçinin Oğuz, Qəbələ, İsmayilli və bir sıra başqa rayonlarda məskunlaşıblar. Etnos özünü “lezgiyar” adlandırır.

Ləzgi dili İber-Qafqaz dillərinin Nax-Dağıstan qrupuna aiddir. Bu dilin üç böyük ləhcəsi mövcuddur – Küre, Samur və Quba. Azərbaycan ərazisində yaşayan ləzgilər Quba dialektində danışırlar.

LƏZGİLƏR

THE LEZGIANS

The Lezgians, one of the ancient peoples of the Caucasus, live in a concentrated manner in both Azerbaijan and the Republic of Dagestan in the Russian Federation. In Azerbaijan, they are one of the major ethnic groups and are predominantly settled in the northeastern part of the republic, in the valleys of the Samur and Kudyal rivers, including the districts of Guba, Gusar, Khachmaz, as well as Oghuz, Gabala, Ismayilli, and several other regions. The Lezgians refer to themselves as “lezgiyar.”

The Lezgian language belongs to the Iberian-Caucasian branch of the Nakh-Dagestani group of languages. This language has three major dialects: Kure, Samur, and Quba. The Lezgians living in the Azerbaijani territory speak the Quba dialect. The modern literary Lezgian language is primarily based on the southern dialect of the Kure variant.

Historically, the Lezgians have been represented in the same state as Azerbaijani Turks, and there have been friendly relations and mutual trade connections between the Lezgians and Azerbaijanis.

Traditionally, the Lezgians have been engaged in agriculture, animal husbandry, handicrafts, and carpet weaving. Their preference for animal husbandry in rural economy is mainly due to the presence of rich pastures in their inhabited areas. In animal husbandry, Lezgians, especially those living in mountainous areas, prefer sheep-breeding, spend their summers in

Müasir ləzgi ədəbi dili Küre ləhcəsinin güney dialekti əsasında formalaşmışdır.

Tarixən ləzgilər Azərbaycan türkləri ilə eyni dövlətdə təmsil olunub, ləzgilərlə azərbaycanlılar arasında dostluq və qarşılıqlı ticarət əlaqələri qurulub.

Ləzgilər ənənəvi olaraq əkinçilik, maldarlıq, mahud istehsalı və xalçaçılıqla məşğul olublar. Onların kənd təsərrüfatında daha çox maldarlığa üstünlük vermələrinin əsas səbəbi məskunlaşdıqları ərazilərdə zəngin yaylaqların olması ilə bağlıdır. Maldarlıqda əsasən qoyunçuluğa üstünlük verən ləzgilər yayı yaylaqlarda keçirər, payızın son aylarından yazın əvvəllərinədək isə qışlaqlara köçərdilər.

Düzənliklərdə, qismən dağətəyi ərazilərdə məskunlaşan ləzgilərin həyatında əkinçilik və bağçılıq təsərrüfatı da mühüm yer tutur.

Ləzgilər tarixən müxtəlif sənətkarlıq sahələri ilə məşğul olublar. Bu sahələrdən ağacoyma xüsusilə seçilir. Mahir sənətkarların istehsal etdiyi ağacoyma nümunələri daim öz keyfiyyəti ilə məşhur olub. Ləzgilər arasında geniş yayılmış sənətkarlıq növlərindən biri də xalçaçılıqdır. Ləzgi xalçaçıları əsasən xovsuz xalça növü olan sumaxların toxunması ilə məşğul olurdular. Quba rayonunun Qımıl və Küsnət kəndlərində toxunan xalçalar isə Azərbaycan xalçaçılıq sənətində özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Ləzgilər qədim və zəngin mənəvi mədəniyyətə malikdirlər. Bu xalqın mədəniyyətində xalq bayramları xüsusi yer tutur. Bütün müsəlmanlar kimi, ləzgilər də Qurban və Ramazan bayramlarını

highland pastures, and from the late months of autumn to early summer, they migrate to winter pastures.

In the lowlands and partially in mountainous areas, Lezgians are also involved in farming and horticulture. These agricultural and gardening activities are significant aspects of their lives.

Throughout their history, the Lezgians have been involved in various forms of art and craftsmanship. Woodcarving, in particu-

lar, stands out as one of their traditional crafts. The wooden carvings created by skilled craftsmen are renowned for their quality. Among the Lezgians, carpet weaving is also widely practiced. Lezgian carpet weavers are especially known for their production of flat-woven Sumakh carpets. The Sumakh carpets produced in the Qumil and Qusnet villages of the Quba district are distinct in Azerbaijani carpet weaving with their unique features.

The Lezgians have a rich and ancient cultural heritage, and their culture is marked by unique customs and traditions. Traditional folk festivals hold a special place in their culture. Like all Muslims, the Lezgians also celebrate the Qurban and Ramadan festivals with great joy and enthusiasm.

The traces of ancient religious beliefs before Islam, reverence for natural elements, and celestial bodies such as the Sun, Moon, stars, and lightning are still preserved among the Lezgians. One of the ancient rituals is known as "Ay Gunleri" in Lezgian, which translates to "Moon Days." The ceremony begins with the appearance of the New Moon. During this

*Ləzgi ailəsi. XIX əsr
Lezgian family. XIX century*

böyük sevinc və coşqu ilə qeyd edirlər.

İslamaqədərki qədim dini etiqadların izləri, təbiət ünsürlərinə və göy cisimlərinə – Günəşə, Aya, ulduzlara, şimşəyə sitayiş etmə ənənəsi ləzgilər arasında bu gün də qorunur. Qədim mərasimlərdən biri Ay günləri (ləzgiyə - “vatsrakar”) adlanır. Mərasim yeni Ayın çıxması ilə başlayır. Bu zaman iştirakçılar çubuqdan hörülmüş aypara formasında əşyanı ay işığına şaquli vəziyyətdə çəmənliyin ortasına quraşdıraraq onu güllərlə, kiçikölçülü parlaq parçalarla bəzəyirlər. Ay tam çıxana qədər gənclər bu aypara ətrafında şənlənirlər.

Ləzgilərin xalq bayramlarından biri də Yaran suvardır. Bahar bayramına ləzgilər “Yaran suvar” deyirlər. “Yar” ləzgilərin qədim kənd təsərrüfatı təqviminin bir ayıdır və o, martın 21-dən aprelin 4-dək davam edir. Yar ayı yaz-tarla işlərinin başlanğıcına təsadüf etdiyindən, xalq mərasimləri tarlalarda, bağlarda, əkin yerlərində keçirilir. Bayramdan əvvəl ev-eşik təmizlənir, yorğan-döşək günə sərilir, xalça-palaz çırpılır, evlərin divarları ağardılır, bağ-bağat, tarlalar çör-çöp-dən, alaqdan təmizlənir. “Yar” sözünün ikinci mənası “qırmızı” deməkdir. Qədim vaxtlarda ləzgilərin bayram süfrəsi qırmızı rəngdə olardı. Adətən toyları yar ayına salardılar. Bəyə “yaran çam”, yəni bahar bəyi, gəlinə “yaran svas”, yəni bahar gəlini deyərdilər. Gəlin “yar xalçası” (bahar xalçası) toxuyardı. Toy günü gəlinin üzünü “dügür”lə, yəni qırmızı duvaqla örtərdilər.

Yaran suvar kəndlərdə xüsusi təntənə ilə keçirilərdi. Ləzgilər arasında son vaxtlara kimi bəzədilmiş keçi oynatmaq mərasimi geniş yayılmışdı. Bu, ləzgi mifologiyası ilə əlaqədardır. Qədim zamanlarda bir neçə gıtsa, yəni Allaha sitayiş edən ləzgilər dağ keçisini (turu) totemləşdirmişdilər. Tur cəsarət rəmzi sayılırdı.

time, participants place objects, usually in the form of moon symbols made from sticks, in the center of a well-lit courtyard. These objects are adorned with flowers and small shiny items. Young people celebrate around this moon symbol until the moon is fully visible.

One of the significant folk festivals among the Lezgians is the “Yaran Suvar,” also known as the Spring Festival. The Lezgians refer to the Spring Festival as “Yar,” and it lasts from March 21st to April 4th, coinciding with the beginning of agricultural activities in the spring. Before the festival, houses are cleaned, carpets and mattresses are spread out in the sun, wool is carded, and walls are white-washed. The word “Yar” also means “red” in the Lezgian language, and in ancient times, the Lezgians used to set up their festive tables in red. Traditionally, weddings were also held during the Yar festival. The groom was referred to as “Yaran Cham,” meaning the Spring Groom, and the bride as “Yaran Svas,” meaning the Spring Bride. The bride would wear a “Yar xalcha” (spring dress). On the wedding day, the bride’s face was covered with a red veil called “dugur.”

The Yaran Suvar festival was celebrated with special enthusiasm in the villages among the Lezgians. Until recent times, a custom of performing a goat dance, which is related to Lezgian mythology, was widely practiced. In ancient times, several “gıtsa” or religious leaders among the Lezgians had totemized the mountain goat (tur). The mountain goat symbolized courage and bravery. During the Spring festival, a goat adorned to resemble the mountain goat was danced through the streets to symbolize bravery. This ceremony was accompanied by music and dances.

On the night of March 21st to 22nd, everyone would come out of their hous-

Bahar bayramında dağ turunun bənzəri olan keçini bəzəyib küçələrdə oynadardılar ki, o öz cəsarətindən hamıya pay versin. Mərasim mahnı və rəqslərlə müşayiət olunardı.

Martın 21-dən 22-nə keçən gecə hamı bayram şamları ilə evlərinin qarşısına çıxardı. Şamlar il boyu yığılmış köhnə paltarlardan hazırlanar, onları od sönmə qurtarana kimi əllərdə saxlayardılar. Hər küçədə, hər məhəllədə tonqallar qalanar, alov səngiyəndə böyükü-kiçikli hamı odun üstündən tullanardı.

Xalq arasında belə bir inanc var ki, yeni ildə ailənin güzəranı bayram süfrəsindən asılıdır. Ona görə də çalışarlar ki, süfrə zəngin olsun. Ləzgilərin bahar süfrəsində bir neçə yeməyin olması vacibdir. Onlardan biri semenadır (səməni). O, cücərdilmiş buğdadan bişirilir. 7 nemətdən – buğda, qarğıdalı, noxud, mərcimək, lərgə, lobya və maşdan hazırlanmış hədik bərəkət rəmzi kimi süfrəni bəzəyir. Uşaqlar üçün qovurğa hazırlanır. Bunun üçün buğdanı duzlu suda bişirib qovurur, ona çətənə və xırda doğranmış qoz ləpəsi əlavə edirlər. Uşaqların və böyükələrin xoşladığı nemətlərdən biri də savdır. Bunun üçün buğdanı qovurub əl dəyirmanında üyüdür, ona şəkər tozu qarışdırırlar. Savı həm quru halda, həm də suda isladib yeyirlər.

Ənənəvi olaraq, hər ailə əvvəlcədən böyük bir qabda qoz, fındıq, boyanmış yumurta və konfet hazırlayıb qoyur ki, bayramlığa gələnlər əliboş qayıtmassınlar. İnanca görə, bayram günü evdən nə qədər çox ruzi çıxsar, evə bir o qədər çox bərəkət gələr.

Bayram süfrəsini açmazdan əvvəl bayram payı ilə küsülülərin evinə getmək adətdir. Bayram süfrəsi plovuz olmur. Plov qazanından çəkilməmiş ilk nimçəni isə mütləq qonşuluqda xəstə yatan və ya kimsəsiz, köməksiz adama göndərirlər.

es with festive candles. The candles were made from old clothes collected throughout the year and were held in hands until they burned down. Torches would be placed in every street and neighborhood, creating a vibrant atmosphere with people of all ages jumping over the bonfires.

There is a belief among the people that the family's well-being for the new year depends on the abundance of the festive table. Therefore, they strive to make the table as rich as possible. During the Lezgian Spring feast, it is important to have several different dishes. One of them is "semena" (semeni). Hedik- a dish made from sprouted wheat is decorated with seven kinds of blessings, including wheat, hazelnuts, lentils, barley, beans, chickpeas, and peas, symbolizing prosperity and abundance. For children, "qovurqa" is prepared, made by roasting and then soaking wheat in saltwater, with the addition of hemp and chopped nuts. Both children and adults enjoy another treat called "sav." It is made by roasting wheat and then grinding it into a fine powder, which is mixed with sugar to create a delicious snack.

Traditionally, every family prepares a large container filled with nuts, hazelnuts, colored eggs, and candies before the holiday. This container is placed on the table so that guests do not leave empty-handed. According to the belief, for every container of food taken from the house, an equal amount of blessings will come to the household.

Before opening the holiday table, it is customary to visit the homes of relatives who have reconciled after a quarrel. The holiday table is never complete without pilaf. The first serving taken from the pilaf pot is sent to a sick or lonely person in the neighborhood.

Another significant Lezgian festival is the Flower Festival, often celebrated by

Ləzgilərin bayramlarından biri də Çiçək bayramıdır. Bu qədim bayram əsasən kənd əhalisi tərəfindən qeyd edilir. Böyük şadyanılıqla keçirilən bayramın vətəni Dağıstan Respublikasının Axtı rayonunun Cəbə kəndi sayılır. Bu kənd dəniz səviyyəsindən 2 min metr hündürlükdə, Şal buz dağının ətəyində yerləşir. Buradakı alp çəmənlikləri yazda çiçək açanda ərazi gözəlliklərə qərq olur. Çiçək bayramı da məhz həmin çəmənliklərdə keçirilir. Dağların qarı əriyib, yaylaqlar cana gələndə bütün el əvvəlcədən elan olunmuş vaxtda buraya axışır. Küre və Quba bölgələrindən, başqa yerlərdən atlı və piyadalar gəlirlər. Cavanlar bəslədikləri yüyrək atlarla cıdırı çıxır, pəhləvanlar qurşaq tutur, qızlar çiçəklərdən çələng hörürlər. Bayramın ən maraqlı yeri mahnı və rəqs yarışmasıdır. Qızlarla oğlanlar bir yerdə mərasim mahnıları ifa edir, rəqs yarışına qoşulurlar. Bu həm də gənclərin bir-birini bəyənilib seçməsi üçün əlverişli yer və vaxtdır. Hamı çəmənlikdə salınmış süfrənin ətrafına yığışanda, mahnı

rural communities. The village of Jaba in the Axti region of the Republic of Dagestan is considered the homeland of this ancient festival. This village is situated at an altitude of 2,000 meters, at the foot of the Shal buz mountain. The alpine meadows in this area burst into bloom in the summer, creating stunning natural beauty. The Flower Festival takes place in these meadows. People from different regions, including the Kure and Quba regions, as well as others, come on horseback and on foot to join the festivities. Young men ride on swift-footed horses, wrestlers demonstrate their strength, and girls create flower wreaths. One of the highlights of the festival is a competition of songs and dances. Boys and girls come together to perform ceremonial songs and compete in dancing. This event serves as an opportunity for young people to get to know each other and choose potential partners. When everyone gathers around the picnic area, a ceremony begins with songs and dances. When night falls, torches are lit, and those returning from the mountains carry bouquets of flowers, which are not ordinary flowers but believed to have healing properties. Women dry these flowers on their house roofs and use them throughout the year for various medicinal purposes.

This people's festival holds an interesting cultural significance in terms of fostering community bonds, kindness, and preserving the traditions of the people.

The "Sifte Rqal" (First Furrow) festival is observed in early spring. When it's time to prepare the soil for planting, the village community comes together, and especially the experienced plowmen, known as "plougher" play a central role in this ceremony. One of them takes the plowshare to the field, while others set up oxen at the field's edge. The plowman,

və rəqslərdən ibarət məclisə start verilir. Qaş qaralanda dağlardan evə dönənlərin əllərində çiçək dəstələri olur. Bunlar adi çiçəklər deyil, hər biri bir dərddin dərmanıdır. Qadınlar onları evlərin damlarında səliqə ilə qurudur, ilboyu müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə edirlər.

Bu el bayramı ünsiyyət, mehribanlıq yaratmaq, xalqın adət-ənənələrini yaşatmaq baxımından maraqlı olub, tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır.

“Sifte rqał” (İlk şırım) bayramı ilk baharda qeyd olunur. Torpağın şumlanıb əkin üçün hazırlanması vaxtı yetişəndə kənd əhalisi elliklə yığışb ilk şırımın açılması mərasimində iştirak edir. Kəndin təcrübəli rəncbərlərindən (əkinçi) biri xışını əraziyə çıxarır, digərləri isə sahənin kənarında tonqal qalayırlar. Həmin rəncbər hamının gözü qarşısında xış qoşulmuş öküzləri əkinə istiqamətləndirib deyir: “Hiş! Xeyirli, bərəkətli olsun!”

Sahənin bu başından o başına gedib qayıtmağa “rqał” (şırım) deyirlər. Əkinçilər ilk şırıma böyük əhəmiyyət verir. Onların düşüncəsinə görə, gələcək məhsulun taleyi ilk şırımdan asılıdır. Elə ona görə də bu məsul vəzifə nüfuzlu, əli yüngül rəncbərə etibar olunur. İlk şırım açıldıqdan sonra o, öküzləri gənclərə həvalə edir.

in front of everyone, directs the oxen towards the field and says, “Hish! May it be prosperous and abundant!”

The term “rqał” (furrow) refers to going from one end of the field to the other after the plowing is complete. Plowmen attach great importance to the first furrow, believing that the future harvest’s success depends on it. Therefore, this responsibility is entrusted to a respected and skilled farm-hand. After the first furrow is opened, he hands over the oxen to the young men.

On the following day, the entire community plows the fields together. As they plow, they sing the “havar” (plowing song). “Hav” means “four furrows.” According to a customary rule, plowmen take a break after every four furrows. This practice is widespread and accompanied by music, with one person typically leading the “havar” songs, showcasing Lezgian folkloric traditions.

Men gather at the field’s edge to prepare a communal meal. They slaughter sheep, prepare dishes, and bake bread. Then, everyone assembles around the festive table, and the sound of music fills the air. It is customary for the oldest person and a woman in the gathering to start singing the songs. Middle-aged plowmen follow the couplet, and then the young adults join in. Finally, everyone participates together. After seven songs are sung, the dancing begins, culminating in a lively and coordinated dance.

As the time for grain mowing approaches, spike harvesting is celebrated. Another significant ceremony known as “First spike” “First sheaf” or “Pechkhour festival” is celebrated. Gathering the first sheaves symbolizes the arrival of spring. These sheaves are collected, and songs are sung as they are presented and they sit at the festive table.

Ertəsi gün bütün el şuma çıxır. Yer şumlaya-şumlaya hamı “havar” (əkinçi mahnısı) oxuyur. Hav “dörd şırım” deməkdir. Bir qayda olaraq, hər dörd şırımdan sonra əkinçi dincini alır. Ləzgi folklor nümunəsi olan, kənd yerlərində geniş yayılmış havarları xorun müşayiəti ilə bir nəfər ifa edir.

Sahənin kənarına yığılmış adamlar yemək süfrəsi açmaq üçün hazırlıq görürlər. Onlar qoyun kəsir, xörək hazırlayır, çörək bişirirlər. Sonra hamı bayram süfrəsinin ətrafına toplaşır. Mahnı sədası uzaqlara yayılır. Adətən mahnını ifa etməyə məclisdəki ən yaşlı kişi və qadın başlayır. İkinci bəndi ortayaşlı əkinçilər, üçüncü bəndi isə cavanlar oxuyurlar. Sonra hamı bir yerdə ifa edir. Bu qayda ilə yeddi mahnı oxunandan sonra rəqslər başlanır. Şənliyə bir qayda olaraq, iti rəqslə yekun vurulur.

Taxıl biçini vaxtı yaxınlaşanda adətən ilk sünbülün yığılması da bayram edilir. Bu bayrama “İlk sünbül”, “İlk dərz” və ya “Peçxür bayramı” da deyirlər. İlk dərzləri yığıb onları zəminin kənarında düzür, sünbülləri oxşaya-oxşaya mahnı oxuyur və süfrə arxasına keçirlər.

Zurna ilə nağaranın şux səslərini eşidən uşaqlar rəqsə girişirlər. Qadınlar təzə buğdadan bişirdikləri çörəkdən qonşulara, kənddəki imkansız ailələrə pay göndərirlər. İnanca görə, belə bəxşislər paylanmayanda yağış və ya dolu yağır.

Ləzgilərin adət-ənənələrini, mədəniyyətini, incəsənətini özündə birləşdirən mərasimlərdən biri də Meldir. “Mel” sözünün mənası “könüllü iməcilik” deməkdir. Bu, ləzgilərin zəhmətlə bağlı ən geniş qeyd olunan maraqlı əmək bayramlarından biridir. Bir ləzgi xalq məsəlində deyilir: “Melli kənd – elli kənd”. Kollektivçilik, dostluq, qardaşlıq münasibətləri üzərində formalaşan, insanları yaxınlaşdıran,

Upon hearing the sounds of zurna and naghara, children join in the dancing. Women prepare fresh wheat bread to send to neighbors and needy families. According to belief, if these gifts are not shared, it may lead to rainfall or hail as a form of punishment.

One of the ceremonies that unites the customs, culture, and art of the Lezgians is Meldir. The word “Mel” translates to “voluntary labor” in English. This is one of the most widely celebrated and intriguing labor festivals among the Lezgian people. There is a saying among the Lezgians: “Melli kend - elli kend,” which means “Voluntary labor village - fifty villages.” This festival, rooted in collective effort, friendship, and brotherhood, brings people together and strengthens their bonds. It is celebrated in various seasons throughout the year. From ancient times, when building houses, Lezgian communities have aimed to ease the burdens of families. This includes tasks such as moulding bricks, roofing houses, and plastering walls. Additionally, Mel also involves the arduous tasks like constructing bridges, building roads, cleaning the cornfields from weeds, shearing sheep, combing wool and planting gardens. When it comes to wedding ceremonies, Mel is conducted with even more enthusiasm, making the festivities livelier and more joyful.

The Lezgians hold the tradition of “Mel” in high esteem, considering it significant for collective engagement in challenging tasks. One of the essential conditions for Mel is the participation of musicians. In the early morning, the melody “Ekunar” (“Morning”) played on zurna (a musical instrument) conveys the news of the day’s labor. Messengers then go from house to house, informing people about the event.

Women who go to Mel carry taratars (flags) in their hands. A long piece of,

doğmalaşdıran bu bayram ilin müxtəlif fəsillərində keçirilir. Qədim zamanlardan ev tikən ailənin zəhmətini yüngülləşdirmək məqsədilə çətin işləri, ələlxüsus kərpic kəsməyi, evin damını örtməyi və divarları suvamağı kənd camaatı öz öhdəsinə götürür. Mel həmçinin körpü tikmək, yol çəkmək, zəmini alaqdan təmizləmək, qoyun qırmaq, yun daramaq, bağ salmaq kimi çətin və ağır zəhmət tələb olunan işlərdə də keçirilir. Toy mərasimi ilə bağlı keçirilən mel daha təntənəli və şən olur.

Mahiyyəti çətin işlərin kollektiv şəklində, bir yerdə görülməsi olan mel adətində ləzgilər böyük hörmətlə yanaşırlar. Melin vacib şərtlərindən biri burada musiqiçilərin iştirakıdır. Səhər tezdən zurnada çalınan "Ekünar" ("Səhər") havası bu xəbəri elə çatdırır. Sonra isə müjdəçilər ev-ev gəzib bu barədə adamlara xəbər verirlər.

Melə gedən qadınların əllərində tatar (bayraq) olur. Uzun çubuqlara bağlanmış şal, kəlağayı və parça onların mel sahibinə hədiyyəsidir. İrəlində qırmızı rəngli bayraq tutmuş qadın gedir. Bu da təsadüfi deyil, çünki qırmızı rəng melin rəmzi sayılır. Qadınlar xorla mahnı oxuya-oxuya məhəllələrdən keçir, kəndə bayram əhval-ruhiyyəsi yayırlar. Adətən onlar qədim mərasim mahnısı olan "Perizada"-ya üstünlük verirlər. İki qadın növbə ilə bəndlər oxuyur, qalanlar xorla nəqəratı təkrar edirlər. İki-üç kişi buynuzlarına qırmızı parça bağlanmış qoç və ya dana ilə həyəətə girirlər. Ev sahibi qadınlardan bayraqları alıb uca bir yerə bərkidir və melin sonuna kimi orada saxlayır. Melə kənd oğlanları və qızları da mahnı oxuya-oxuya, dəstə-dəstə qoşulurlar.

Çiyin-çiyinə çalışıb yorulan adamlar nahar vaxtı bir yerdə süfrə arxasına keçirlər. Mərasim münasibətilə kəsilmiş heyvanların ətindən hazırlanan xörəklərlə

headscarf, kelaghayi (silky head dress) and a piece of cloth, all attached to sticks, are their gifts to the host of the Mel. Leading the procession is a woman holding a red flag, which is symbolic because red is considered the emblematic color of Mel. These women sing songs in chorus and pass through neighborhoods, creating a festive atmosphere in the village. They typically favor the ancient ceremonial song "Perizada." Two women take turns singing verses, while the others repeat refrain in chorus. Two or three people, with red cloths tied to their horns, lead a cow or bull-calf into the courtyard. The hostess takes the flags from the women and places them in a prominent location, where they are kept until the end of the Mel. Young boys and girls also join in singing songs and participating in dances during the Mel.

After working hard and becoming tired, the men gather around a table when it's time to eat. The meal consists of dishes prepared from the meat of the sacrificial animals, and the gathering begins with a ceremonial meal. After a break, the work resumes.

In the evening, after the work is done, a festive gathering begins. The celebration continues late into the night with songs, dances, performances by ashigs (bards), folk games, and delightful entertainment. Later on, the traditional "dem" is introduced, known as the "Melin demi." The festivities continue as long as the zurna players perform the "Yol havası" melody.

Kim (place of village assemblage/gathering) is the face of Lezgi village, its beauty. A Lezgi folk proverb says: "A village without kim is like a house without a chimney." Kim proves the uniqueness of the people and acts as a bridge between ancient history and modern life. In a village where there is a kim, the elders and young people are known, there are bless-

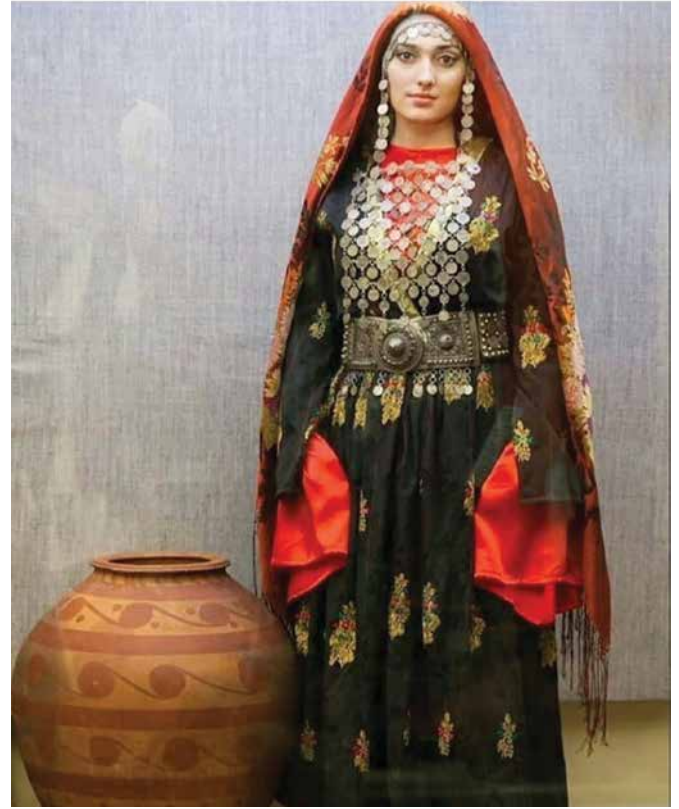
məclis başlanır. Fasilədən sonra yenidən iş qızıdır.

Axşam işlər görüldü qurtaranda şənlik məclisi başlanır. Mahnılar, rəqslər, aşuqların çıxışları, xalq oyunları, şirin zarafatlar gecəyarısına kimi davam edir. Sonra növbə ənənəvi “dem”ə verilir. Buna “Melin demi” də deyirlər. Zurnaçıların ifa etdiyi “Yol havası” çalınana kimi məclis davam edir.

Kim ləzgi kəndinin siması, onun yaşığıdır. Bir ləzgi xalq məsəlində deyilir: “Kimsiz kənd bacasız evə bənzəyir”. Kim xalqın özünəməxsusluğunu sübut edir, qədim tarixlə müasir həyat arasında körpü rolunu oynayır. Kimi olan kənddə böyük-kiçik bilinər, xeyir-bərəkət olar, ağsaqqal sözüne qiymət qoyular. “Kimsiz kənd bünövrəsiz ev kimi tez dağılar, ona görə də kimi qoruyub saxlamaq lazımdır”, – deyər ağsaqqallar gənclərə öyüd-nəsihət verirlər. Kim gənclərə səbirli, mərd və cəsarətli olmağı öyrədən müdriklik məktəbidir.

Adətən kim, başqa sözlə desək, ağsaqqalların toplaşdığı yer kəndin mərkəzində, el yolunun üstündə olur. Kəndə və onun sakinlərinə aid bütün məsələlər burada həll olunur, mühüm qərarlar burada qəbul edilir. El şənlikləri, bayramlar, toylar, yas mərasimləri və başqa tədbirlərlə əlaqədar məsləhətləşmələr burada aparılır. Ailə narazılıqlarından tutmuş nəsillər arasındakı münaqişələrə kimi bütün vəcib məsələlər burada müzakirə olunur.

Kimə kəndin ən hörmətli və nüfuzlu adamı rəhbərlik edir. Onu ağsaqqallar öz aralarından seçirlər. Bu şəxsə kimdə toplaşanların sözlərinə səbirlə qulaq asıb son söz demək ixtiyarı olur. Bir zamanlar kimin qərarı hamı üçün hökm idi və onu pozmağa heç kəsin ixtiyarı yox idi. Kim hətta qazıların və hakimlərin qərarlarını dəyişmək gücünə malik idi.

ings, and the word of the elder is appreciated. “A village without kim collapses quickly like a house without a foundation, so someone needs to be protected,” the elders warn young people. Kim is a school of wisdom that teaches young people to be patient, brave and courageous.

Usually, the place where elders, or in other words, the respected elders, gather is located in the center of the village and on the main road. All matters related to the village and its residents are resolved here, important decisions are made here. Meetings related to community celebrations, festivals, weddings, mourning ceremonies, and other events are held here. Family disputes, right down to disputes between generations, are discussed here.

The most respected and influential person in the village typically leads these gatherings. The elders among them choose this person from among themselves. This person has the authority to listen patiently to the words of those who gather around them and has the discretion to make the final decision. There was

*Ləzgilər döyüşə gedir. Seyfəddin Seyfəddinovun çəkdiyi rəsm
Lezgins are going into battle. Painting by Seyfəddin Seyfəddinov*

Qədim zamanlarda kimin bir qərarı ilə qanlı müharibələrin qarşısı alınardı. Kəndin rəhbərləri – Sovet hökuməti qurulana kimi kavxalar (kəndxudalar), sonralar kolxoz sədrləri və ya sovxoz direktorları kəndin məişəti, tikintisi, abadlığı, torpaqların paylanması kimi mühüm məsələləri kimdə ağsaqqalların müzakirəsinə çıxarardı. Kim kənd əhalisinin əxlaq, tərbiyə məktəbi idi. Hazırda ləzgi kimləri əvvəlki hökmə malik olmasa da, hələ də ləzgi kəndlərini onsuz təsəvvür etmək çətindir.

Xalqın zəngin mənəvi irsindən xəbər verən dem ləzgi musiqisinin və xoreoqrafiyasının mühüm elementlərini sistem şəkildə qoruyub saxlaması ilə diqqət çəkir. Burada ləzgi folklorunun, onun ayrılmaz hissəsi olan rəqslərinin, mahnılarının, xalq oyunlarının ən gözəl elementləri vahid süjet kimi birləşir. İnsanları

a time when this person's decision was binding for everyone, and no one had the authority to challenge it. This person even had the power to change the decisions of gazis and judges.

In ancient times, by means of kim's one decision bloody wars were prevented. The leaders of the village, known as "kavxas" (kəndkhuda) or later as collective farm (kolkhoz) leaders or state farm (sovkhoz) directors, would bring important issues related to the village's livelihood, construction, prosperity, and the distribution of land to the discussions of the elders. This person served as the school of ethics and upbringing for the village residents. Currently, while Lezgian elders may no longer hold the same authority as before, Lezgian villages are still unimaginable without them.

Lezgian music and choreography also attract attention by preserving important elements of the rich spiritual heritage of the people in a systematic way. In these traditions, various elements of Lezgian folklore, including its inseparable components such as dances, songs, and folk games, come together as a unified narrative. These events have the power to bring people together and revitalize cultural traditions. The exact history of how the "dem" drums that inform about the rich spiritual heritage of the people emerged is unknown. However, the presence of traces of ancient rituals in this ceremony indicates the depth of its roots.

The "dem" ceremony is also the final stage of the Lezgian wedding. Typically, the village receives news of the wedding early in the morning when the "Seher" (Morning) melody is played from a high place or the rooftop. The wedding lasts for three days and is often held in the spring and autumn months. One of the most interesting parts of it is the dance competition that can continue from

yaxınlaşdırmaq, doğmalaşdırmaq gücünə malik olan demlərin yaranmasının dəqiq tarixini bilən yoxdur. Lakin bu mərasimdə qədim ayınlərin izlərinin olması onun köklərinin dərinliyindən xəbər verir.

Demə çoxmərhələli ləzgi toyunun son mərhələsi də demək olar. Adətən kəndə toy xəbərini səhər tezdən uca yerdən və ya damdan çalınan "Səhər" havası çatdırır. Toy 3 gün davam edir və çox vaxt yay və payız aylarında keçirilir. Onun ən maraqlı hissəsi hava qaralandan gecə yarısına, bəzən isə səhərə kimi davam edən rəqs yarışıdır. Əvvəlcədən hazırlanmış geniş meydançaya kəndin qocalı-cavanlı, kişili-qadınli bütün camaatı toplaşır. Yaşlılar adətən dövrə vurub oturur, cavanlar isə onların arxasında ayaq üstə məclisə tamaşa edirlər. Bu, gənclərin özlərinə adaxlı seçməsi üçün ən münasib yer sayılır.

Ləzgi rəqslərinin əsrlər boyu yaranmış öz qayda-qanunları, özünəməxsus gözəlliyi vardır. Bunu oğlan və qızların, kişi və qadınların qoşa rəqslərində daha qabarıq hiss etmək olar. Ümumiyyətlə, cüt rəqslər üçhissəli olur. Birinci hissədə oğlan meydana çıxıb sakit ritmə uyğun dövrə vurur. Bu həm məclis əhli ilə salamlamaq, həm də qız gözəlti etmək üçündür. Oğlan bəyəndiyi qızı hərəkətləri, işarələri ilə rəqs meydanına dəvət edə bilər. Amma o, bunu elə ustalıqla etməlidir ki, başqaları hiss etməsin. Qızın ondan xoşu gəlsə, bu dəvəti qəbul edib rəqsə qoşulur. Bu, rəqsin ikinci hissəsidir.

Rəqs zamanı gənclər öz hiss və həyəcanlarını müxtəlif elementlərin köməyi ilə bir-birinə çatdırırlar. Əgər oğlanın bəyəndiyi qız dəvəti qəbul edib rəqs meydanına çıxmasa, onda toy evinin qız-gəlinlərindən biri oğlanla rəqsə qoşulur. Cütlüyün oyunu necə gəldi olmalı, hərəkətlər bir-birini tamamlamalıdır. Rəqs zamanı qızın və oğlanın əllərinin bir-birinə toxunması yolverilməzdir. Qız

the evening until midnight or even morning. Young and old members of the village, men and women, gather in a large open area that has been prepared in advance. The elderly usually form a circle and sit, while the young people stand behind them to watch the performance. This place is considered the most suitable for young people to choose their betrotheds and fiancées.

Lezgian dances have their own unique rules and beauty that have evolved over the centuries. In the case of paired dances, male and female couples often have more elaborate movements. In general, couple dances are divided into three parts. In the first part, the young man comes forward and moves in a calm rhythm. This serves both as a greeting to the audience and an invitation for the beloved girl. The young man can invite the girl to the dance floor with his movements and signals. However, he must do it so skillfully that others do not notice. If the girl is interested in him, she can accept the invitation and join the dance. This marks the second part of the dance.

During the dance, the young people express their feelings and excitement to each other using various elements. If the girl the young man is interested in does not accept the invitation and join the dance, one of the girls from the bride's side in the wedding house will dance with the young man. The couple's dance should be harmonious, with their movements complementing each other. During the dance, it is essential that the hands of the girl and the boy do not touch each other. After the girl has performed her part, the third part of the dance begins. This is a separate and energetic dance performed by the young man. Afterward, he makes a bow and leaves the wedding feast. These three parts should complement each other and create a cohesive narrative.

öz partiyasını ifa edəndən sonra rəqsin üçüncü hissəsi başlanır. Bu, oğlan tərəfindən ayrıca ifa olunan cəld və iti rəqsdir. Sonra o, təzim edib məclisdən çıxır. Bu üç hissə bir-birini tamamlamalı, vahid süjet xətti yaratmalıdır.

Ləzgi demlərinin aparıcısı “araçı” adlanır. O, məclisdə qayda-qanun yaradır, rəqs etmək üçün növbəyə düzülmüş cavanlara nəzarət edir. Araçı mərasim başlanıb sona çatana kimi demi idarə edir, onun bütün məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Araçı düzgün rəqs etməyən, cızığından çıxan rəqqasların ayaqlarını çubuqla vurmaq ixtiyarına malikdir. Bir zamanlar dem üçün gözəgörünməz senzura mövcud idi. Necə gəldi rəqs etmək olmazdı. Ən yaxşı rəqslər camaat tərəfindən alqışlanardı.

Əyləncə, bayram şənliyi, rəqs yarışması elementlərinin qovuşmasından yaranan demlər ləzgi toylarının vacib hissəsi sayılır. Zaman keçdikcə bir çox adətlər dəyişsə də, bu, ləzgi toy mərasimlərinin mahiyyətinə bir o qədər təsir göstərməyib.

Ləzgi mədəniyyətinin qorunmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsində xalq yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Zəngin ləzgi folklorunun ən məşhur əsəri xalq qəhrəmanı Şarvili haqqında dastandır. Bir çox əsərlərini ləzgi dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də yazan ləzgi ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Yetim Emin və Süleyman Stalskinin yaradıcılıqları isə Azərbaycan və ləzgi xalqlarının dostluğunun bariz nümunəsi hesab olunur.

Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar kimi, ləzgilərin də etnik mədəniyyətinin, ana dilinin qorunmasına və inkişafına daim dövlət qayğısı göstərilir. Ümummilli lider Heydər Əliyev 1995-ci il fevralın 20-də respublikamızın ləzgi ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü

The leader of the Lezgian dems is called the “arachi.” The arachi establishes rules and order in the wedding feast, overseeing the young dancers waiting their turn. The arachi manages the dem from beginning to end, taking full responsibility for it. The arachi has the authority to use a stick to strike the feet of dancers who are not complying with dancing correctly. In the past, there was an invisible censorship for the dem, and it was not possible to dance just any way. The best dancers received applause and recognition from the community.

The combination of entertainment, festival celebrations, and dance competitions gives rise to the dem dances, which are considered an integral part of Lezgian weddings. Despite changing traditions over time, these dem dances have remained an essential element of Lezgian wedding ceremonies.

The preservation of Lezgian culture and its transmission to future generations are greatly influenced by the folk creativity of the people. The most famous work in the rich Lezgian folklore is the epic about the national hero Sharvili. Many works by Lezgian literary figures, such as Yetim Emin and Suleyman Stalski, are written not only in Lezgian but also in the Azerbaijani language, serving as clear examples of friendship between the Azerbaijani and Lezgian peoples.

Like all the peoples living in Azerbaijan, the Lezgins receive constant state care and support for the preservation and development of their ethnic culture and language. The National Leader Heydar Aliyev, during his meeting with representatives of the Lezgin community in Azerbaijan on February 20, 1995, stated: “One of the positive features of Azerbaijan is that our republic is a multi-ethnic, multinational state. I have repeatedly emphasized in my official statements and

zamanı demişdir: “Bizim Azərbaycanın müsbət xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, respublikamız çoxmillətli, beynəlmiləl dövlətdir. Mən öz rəsmi bəyanatlarımda, nitqlərimdə dəfələrlə qeyd etmişəm ki, bu, respublikamızın üstünlüyüdür, milli sərvətidir, ümumi sərvətidir. Biz bununla fəxr edirik və bu tərkibi qoruyub saxlamalıyıq. Azərbaycan ləzgilər üçün doğma Vətəndir, doğma torpaqdır və onlar heç bir yerdə özlərini bu qədər rahat hiss etmirlər”.

1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda ləzgi dilində dərslilər çap edilir. Hazırda 94 məktəbdə ləzgi dilində dərslər keçirilir. Əsası Ümummilli lider tərəfindən qoyulmuş multikulturalizm siyasəti müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrının fəaliyyəti, teatrın 2015-ci ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin “Arşın mal alan” əsərini ilk dəfə Qusar şəhər Mədəniyyət Evinin səhnəsində ləzgi dilində səhnələşdirməsi də bu dövlət qayğısının bariz nümunələridir. Ləzgilərin adət-ənənələrinin, milli rəqs və mahnılarının təbliği məqsədilə “Trillo”, “Şahnabat”, “Mel”, “Qayıbulaq”, “Şahdağ”, “Dustaval” və “Melodiya” adlı bədi özfəaliyyət kollektivləri və “Samur” Ləzgi Mərkəzi fəaliyyət göstərir, ləzgi dilində radioverilişlər yayımlanır, qəzetlər nəşr olunur.

Ləzgi gəncləri bu gün Azərbaycan əsgəri adını ləyaqətlə daşıyır, ölkəmizdə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri ilə birlikdə Vətəni qəhrəmancasına müdafiə edirlər. Azərbaycan xalqlarının birliyi sarsılmazdır. Yüz illərin sınağından çıxmış bu birliyi və həmrəyliyi heç bir təxribatla sarsıtmaq mümkün deyil.

speeches that this is the advantage of our republic, national wealth, and general wealth. We take pride in this, and we must preserve this composition. Azerbaijan is the native homeland for the Lezgins, their native land, and they do not feel as comfortable anywhere else.”

Since 1993, textbooks in the Lezgin language have been published in Azerbaijan. Currently, Lezgin language classes are held in 94 schools. The multiculturalism policy laid down by the National Leader has been successfully continued in the modern period by the President of the Republic of Azerbaijan, İlham Aliyev. The activity of the Qusar State Lezgin Drama Theater, financed from the state budget, is a clear example of this attention. Various amateur artistic groups such as “Trillo,” “Shahnabat,” “Mel,” “Gayibulag,” “Shahdag,” “Dustaval,” and “Melodiya” and “Samur” Lezgin Center are actively engaged in preserving and promoting Lezgin traditions, culture, and language. Radio broadcasts in Lezgin language are aired, and newspapers are published.

Azerbaijan is the homeland of all nations and peoples living within its borders, including the Lezgins. The state policy of multiculturalism has turned the historically formed traditional friendship and brotherhood relations among the peoples living here into the guarantee of unity among the country’s nations. Preserving and developing this unity and solidarity, which has been passed down to us by our ancestors, contributes to Azerbaijan’s recognition as a center of multiculturalism and tolerance, enriching our culture further.

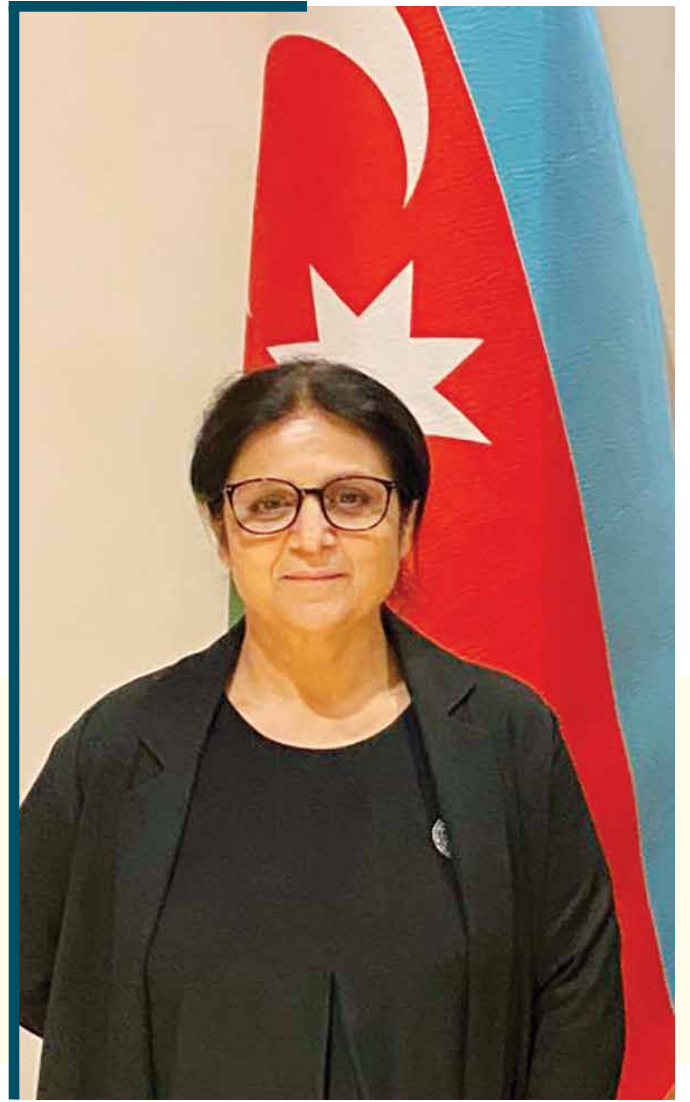

"Müasir qəbul etdiyimiz hər hansı əşya gələcəkdə muzey eksponatı ola bilər"

"Any object that we perceive as contemporary one, can become a museum exhibit in the future."

"Mütəxəssis məsləhəti" rubrikasının qonağı Azərbaycan İstiqlal Muzeyinin fond işləri üzrə direktor müavini Aida Aхundovadır.

The guest in the "Expert Advice" column is Aida Akhundova, Deputy Director for Collection Affairs at the Azerbaijan Independence Museum.

- Aida xanım, maddi məsul şəxs olaraq minlərlə eksponatı qorumaq, gələcək nəsillərə çatdırmaq böyük məsuliyyət tələb edir. Sizcə, yaxşı muzeyşünas, peşəkar fond mühafizi olmaq üçün başqa hansı özəlliklərə sahib olmaq lazımdır?

- Muzeylər bəşəriyyətin keçmişini özündə yaşadıb gələcəyə daşıyan əvəzolunmaz xəzinədir. Yaxşı muzeyşünas olmaq üçün ilk növbədə muzeyi xəzinə kimi qiymətləndirməli, buna inanmalı və belə bir məkanda çalışmaqdan qürur duymalı, vətənpərvər olmalısən. Məsələn, mən Azərbaycan İstiqlal Muzeyində fond işləri üzrə direktor müavini vəzifəsində

-Aida, as someone responsible for material objects, preserving thousands of exhibits and passing them on to future generations is a tremendous responsibility. In your opinion, what other qualities are needed to be a good museum professional, a dedicated custodian of collections?

-Museums are invaluable treasures that preserve the history of humanity and pass it on to future generations. To be a good museum professional, you must first and foremost value the museum as a treasure, believe in its mission, take pride in working in such a place, and have a deep sense of patriotism. For ex-

çalışıram və ölkəmin şanlı tarixini, qədim dövlətçilik ənənələrini əks etdirən əşyaları qorumaqdan, təbliğ etməkdən qürur duyuram.

- Muzey fondlarının tərkibini hansı növ eksponatlar formalaşdırır?

- Muzey kolleksiyaları əsas fondan və elmi-köməkçi fondan ibarət olur. Əsas fonda təbiyyat tarixi muzeylərində və ya şöbələrində təbiətin və təbiətşünaslığın inkişaf tarixini əks etdirən muzey əşyaları, tarix profilli muzeylərdə və ya şöbələrdə insan cəmiyyətinin inkişafını əks etdirən muzey əşyaları, texnika muzeylərində texnikanın inkişaf tarixini əks etdirən muzey əşyaları, xatirə (memorial) muzeylərində xatirə muzeyi açılmış şəxsə və ya onun yaxın adamlarına mənsub olan xatirə əşyaları daxildir. Bədii muzeylərdə isə hər bir muzeyin profilinə uyğun olaraq, təsviri, dekorativ-təbii və monumental sənətin bütün növlərinə aid sənət əsərləri, arxeologiya və numizmatika kolleksiyaları və s. ədəbiyyat, teatr, musiqi profilli muzeylərdə ədəbiyyatın, teatr sənətinin, musiqi mədəniyyətinin inkişafını əks etdirən əşyalar saxlanılır. Qeyd edirəm ki, təbiyyat tarixi muzeylərində bunlardan başqa "Xammal materialları" fondu da olur. Bu fonda qeyri-üzvi və üzvi təbiət obyektləri aid edilir. Bunlara heyvan dəriləri, ekspedisiya toplantıları, uzunmüddətli istifadə üçün hazırlanmış materiallar və s. daxildir. Muzeyə daimi aktlarla qəbul olan, baş inventar kitabına daxil edilmiş əşyalar muzey – yəni fond əşyası hesab olunur. Ekspozisiyada nümayiş olunan əşyalar isə eksponat adlanır. Hazırda muzeyşünaslıqda müasirlik təmayülləri artmaqdadır. Əvvəllər daha çox qədim tarixi olan əşyaların toplanmasına meyil var idisə, indi artıq eyni dərəcədə müasir dövrü özündə əks etdirən əşyalara da maraq çoxdur. Ümumilikdə, muzeylər əşya toplamağa meyilli

ample, I work as a curator of collections at the Azerbaijan Independence Museum, and I take great pride in preserving and presenting objects that reflect the glorious history of my country and its ancient state traditions.

-What types of exhibits make up the museum collections?

-Museum collections consist of the main collection and the scientific-assistant collection. The main collection includes objects related to the development of nature and natural history in natural history museums or departments, objects reflecting the development of human society in history-focused museums or departments, objects reflecting the history of technology in technology museums, and items related to individuals or their close associates in memorial museums. In artistic museums, there are art pieces corresponding to the profile of each museum, including descriptive, decorative-applied, and monumental artworks, as well as collections of archaeology and numismatics and other literature, theater, and music-focused museums, house items that reflect the development of literature, theater arts, and musical culture. It should be noted that natural history museums also have a "Paleontological Materials" collection, which includes both non-organic and organic nature objects such as animal skins, expedition materials, and items prepared for long-term use. Items received by the museum through permanent records and entered into the main inventory book are considered part of the museum's collection. The items on display in the exhibition are referred to as exhibits. Currently, there is a growing trend in museum studies towards modernization. While there used to be a greater focus on collecting ancient historical items, there is now equal interest in col-

olmalıdır. Əşyalara gələcəyi düşünüb dəyər vermək lazımdır. Çünki bu gün bizim müasir qəbul etdiyimiz hər hansı əşya gələcəkdə muzey əhəmiyyəti daşıya bilər.

- Mədəni sərvətlərin muzey fondlarına daxil edilməsi necə həyata keçirilir?

- Muzeyə daxil olan bütün əşyalar sənədləşdirilib dürüst uçota alınmalıdır. Muzey fondlarının uçotu iki mərhələdə aparılır. Birinci mərhələdə muzeyə daxil olan əşyaların sənədləşdirilmiş mühafizəsi məqsədilə onların ilkin qeydiyyatı və atributiv xassəsinin yazılışı həyata keçirilir. İkinci mərhələdə isə əşyalar inventarlaşdırılır, yəni elmi qeydiyyatdan keçirilir. Əşyaların qəbulu və təhvilinin rəsmiləşdirilməsi onların daxil olduğu və ya verildiyi anda, müvafiq akt üzrə həyata keçirilir. Qəbul və təhvil aktları muzey fondlarının dövlət uçotunun ilkin hüquqi sənədləridir. Qəbul aktı ilə rəsmiləşdirilməmiş əşyaların muzeylərdə mühafizəsi qəti qadağandır. Qəbuletmə aktları, təhvilvermə aktları, daxilolma və elmi inventar kitabları muzey fondlarının dövlət uçotunun əsas hüquqi sənədləridir. Əşyalar fonda "Azərbaycan Respublikası Muzey sərvətlərinin və muzey kolleksiyalarının uçotu və mühafizəsinə dair Təlimat" a uyğun olaraq qəbul edilir.

- Muzeyə şəxsi əşyaların bağışlanması və fond satınalması prosesindən danışardınız. Bağışlanan əşyalar və kolleksiyalar muzey fondlarına daxil edildikdən sonra çıxarılması mümkündürmü?

- Hər bir muzeydə fond satınalma komissiyaları fəaliyyət göstərir. Əşyaların bağışlanma yolu ilə qəbulu zamanı daimi akt yazılır. Akt üç nüsxədə tərtib olunur. İki nüsxə muzeydə saxlanılır, biri isə əşyanı bağışlayan şəxsə təqdim olunur. Əşyalar satınalma yolu ilə qəbul edildikdə isə əvvəlcə müvəqqəti akt yazılır. Əşyanı

lecting items that represent the modern era. In general, museums should have a penchant for collecting items and should value them with an eye to the future because any object we accept in the contemporary era can carry museum significance in the future.

-How are cultural assets added to museum collections?

-All items entering the museum must be properly documented and securely stored. The documentation of museum collections is carried out in two stages. In the first stage, the items entering the museum are initially registered and their attribute characteristics are recorded for the purpose of documented preservation. In the second stage, the items are inventoried, meaning they undergo scientific registration. The formalization of the acceptance and transfer of items is done at the moment they are received or given through the respective documentation. Acceptance and transfer documents are the initial legal documents of state custody of museum collections. Items that have not been formalized through acceptance documents are strictly prohibited from being stored in museums. Acceptance documents, transfer documents, entry and scientific inventory books are the essential legal documents for the state custody of museum collections. Items are accepted into the fund in accordance with the "Regulations for the accounting and preservation of museum valuables and museum collections of the Republic of Azerbaijan."

-Could you explain the process of donating personal items to the museum and the procurement of items for the collection? Is it possible to remove items from museum collections once they have been added?

-In each museum, there are procurement commissions that operate. When

satmaq üçün müraciət etmiş şəxsə əşyasını qeyd etdiyi qiymətə muzeyə satmaq istəyi ilə bağlı mədəniyyət nazirinin adına ərizə yazması izah olunur. Ərizəyə müvəqqəti aktın bir nüsxəsi, əşyanın iki ədəd fotosəkli, şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinin surəti və şəxsə aid bank hesabının nömrəsi əlavə edilir. Sonra əşya və tərtib olunmuş sənədlər fond satılma komissiyasına təqdim edilir, komissiyada müzakirəyə çıxarılır və üzvlər əşya haqqında öz rəylərini bildirirlər. Sonra qərar qəbul edilir. Əgər əşya satınalmaya yararlı hesab olunursa, sənədlər toplanır, fond satılma komissiyasının protokolu ilə birlikdə Mədəniyyət Nazirliyinin müvafiq şöbəsinə göndərilir. Vəsait şəxsin hesabına köçürüldükdən sonra əşyanı satan şəxslə daimi akt bağlanır. Akt da şəxsin aldığı məbləğlə razılığı öz əksini tapır. Muzey tərtib olunmuş daimi akta əsasən əşyanı təhvil alır. Bundan başqa, qeyd edim ki, əşyalar satınalma və yaxud bağışlanma yolu ilə qəbul edildikdə alış-satış və ya bağışlanma müqaviləsi notarial qaydada sənədləşdirilməlidir. Tərtib olunmuş sənədlər əsasında daimi aktla muzey fonduna daxil olmuş əşyalar heç bir halda geri qaytarılmır. Şəxs əşyasını geri almaq üçün yalnız məhkəməyə müraciət edərək iddia qaldıra bilər. Məhkəmə iddiaçının xeyrinə qərar qəbul edərsə, məhkəmənin qərarı icra olunması üçün Mədəniyyət Nazirliyinə göndərilir.

- Dünya muzeylərinin inkişaf tendensiyaları ilə tanışsınız. Xarici muzeylərlə yerli muzeylərimiz arasında əlaqələrin hazırkı vəziyyəti, beynəlxalq təcrübənin tətbiq səviyyəsi sizi qane edirmi?

- Bəzi xarici ölkələrin muzeylərində olmuşam. Düşünürəm ki, bizim muzeylərimiz onlardan geri qalır. Bu gün ölkəmizi dünyada layiqincə təmsil edən muzeylərimiz var. Onlardan Azərbaycan

items are donated, a permanent record is made. The record is prepared in triplicate. Two copies are kept in the museum, and one is given to the person donating the item. When items are acquired through purchase, a temporary record is initially created. To sell an item, the person applying to the museum must submit a written application to the Ministry of Culture explaining their intention to sell the item to the museum at the specified price. The application includes one copy of the temporary record, two photographs of the item, a copy of the person's identification card, and their bank account number. The item and the prepared documents are then submitted to the procurement commission, discussed, and commission members express their opinions. A decision is then made. If the item is considered useful for procurement, the documents, along with the protocol of the collection procurement commission, are sent to the relevant department of the Ministry of Culture. After the funds are transferred to the person's account, a permanent record is drawn up with the person selling the item. The permanent record confirms the amount received by the person, and their agreement is reflected in the document. The museum accepts the item based on the prepared permanent record. Additionally, it should be noted that when items are acquired through purchase or donation, a purchase and sale or donation agreement must be notarized. Items that have been added to the museum collection based on the prepared documents are never returned. The person can only reclaim their item by filing a lawsuit in court. If the court decides in favor of the claimant, the court's decision is sent to the Ministry of Culture for execution.

-You are familiarized yourself with the development trends of world museums. Does the current state of relations

Milli Xalça Muzeyini, Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğunu, Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyini misal çəkmək olar. Lakin muzey işi sahəsi də daim inkişaf edir. Buna görə də biz dünya muzeyləri ilə mədəni əməkdaşlığı daim diqqətdə saxlamalı, dünya təcrübəsini izləyib, innovasiyaları tətbiq etməliyik. Bir çox muzeylərimizin dünya muzeyləri ilə əməkdaşlığı var. Bu əməkdaşlıq daha da genişləndirilməli, rayon tarix-diyarşünaslıq muzeylərini də əhatə etməlidir. Sevindirici haldır ki, hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə yeni muzeylərin əsası qoyulur və əlbəttə, bu muzeylər dünya standartlarına cavab verəcək, zəngin mədəni irsimizin qorunduğu, nümayiş olunduğu məkanlar sırasına daxil olacaq.

- Muzey əşyalarının bərpası necə həyata keçirilir?

- Bildiyiniz kimi, respublikamızda muzeyşünaslığın inkişafı Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Dahi şəxsiyyətin rəhbərliyi ilə ötən əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda yeni muzeylər yaradılmış, muzeylərin bazasının möhkəmləndirilməsi, fondların zənginləşdirilməsi və ekspozisiyaların müasir şəkildə qurulması üçün mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Həmin dövrdə respublikamızda muzeyşünaslıq sahəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə yaradılan qurumlardan biri də Mədəniyyət Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Muzey Sərvətlərinin və Xatirə Əşyalarının Elmi-Bərpa Mərkəzidir. Mərkəz ixtisaslaşmış elmi müəssisələrdəndir və burada mədəni sərvətlərin bərpası zamanı son elmi nailiyyətlərdən, beynəlxalq təcrübədən istifadə edilir. Muzeylər hər il bərpaya ehtiyacı olan və bərpa olunmuş muzey əşyaları barədə Mədəniyyət Nazirliyinə hesabat təqdim edir. Hər bir muzeydən əşyalar bərpa üçün seçilir və bərpa mərkəzinə göndərilməsi üçün siyahı hazırlanır, təs-

between foreign museums and our local museums, as well as the level of application of international experience satisfy you?

-I have visited some foreign countries' museums, but I don't think our museums lag behind them. Today, we have museums in our country that represent us well on the world stage. Examples include Azerbaijan National Carpet Museum, Gobustan National Historical and Artistic Preserve, and Azerbaijan National Art Museum. However, the field of museum work is constantly evolving. Therefore, we need to maintain ongoing cultural cooperation with world museums, follow international experience, and implement innovations. Many of our museums collaborate with international museums, and this collaboration should be expanded further to include regional history and regional ethnography museums. It's heartening that new museums are being established in our liberated territories, and undoubtedly, these museums will meet world standards and become places that preserve and showcase our rich cultural heritage.

-How is the restoration of museum items carried out?

-As you know, the development of museum studies in our republic is associated with the name of the Great Leader Heydar Aliyev. In the 1970s and 1980s of the last century, new museums were established in Azerbaijan, and important measures were taken to strengthen the museum base, enrich the collections, and modernize exhibitions under the leadership of this outstanding personality. During that period, one of the institutions created for the development of museum studies in our country was the Scientific-Restoration Center for Museum Wealth and Memory Items, which operates un-

diq üçün Mədəniyyət Nazirliyinə göndərilir. Nazirliyin icazəsi ilə muzey əşyaları elmi bərpa mərkəzinə verilir.

- Mədəniyyət Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən "Muzeyi peşəkardan öyrənək" adlı region muzeylərinin inkişafını nəzərdə tutan layihədə də aparıcı mütəxəssis kimi iştirak etmişiniz. Layihədən gözləntilər və nəticələr barədə nə deyərdiniz?

- Mən həmin layihə ilə respublikamızın, demək olar ki, bütün muzeylərini gəzmişəm. Təkcə öyrətməmişəm, eyni zamanda mən də öyrənmişəm. Məncə, belə layihələr tez-tez təşkil olunmalıdır. Bu layihələrin üstünlüyü ondadır ki, iştirakçılar muzey işini professional səviyyədə öyrənirlər. Bu da onların peşəkarlığına xidmət edir.

- Və son olaraq, peşəkar muzey işçisi kimi muzeyşünaslara tövsiyə nədir?

- Mən ömrüm boyu muzeydə işləmişəm. Muzey çox cazibədar bir yerdir. Muzeyşünaslara ilk növbədə tövsiyə edərdim ki, bu sahəni sevsinlər, muzeylərimizi sevsinlər. Əgər sən işini ürəkdən sevdinsə, bağlandınsa, muzey də sanki sənə qarşılıq verəcək, bu işdə uğurların bol olacaq.

Müsahibəni apardı:
Vəfa Hüseynova

der the Ministry of Culture. The Center is a specialized scientific institution that utilizes the latest scientific achievements and international experience during the restoration of cultural riches. Museums submit annual reports to the Ministry of Culture about the items in need of restoration and restored museum items. Items for restoration are selected in each museum, a list is prepared, and it is sent to the Ministry of Culture for approval. With the Ministry's permission, museum items are handed over to the Scientific-Restoration Center.

-You've also participated as a leading specialist in the project "Let's Learn from Professionals," organized by the Ministry of Culture to promote the development of regional museums. What would you say about expectations and outcomes from this project?

-I have been involved in that project, and I have visited almost all of our country's museums. Not only have I taught, but I have also learned. I believe that such projects should be organized more frequently. The advantage of these projects is that the participants learn museum work at a professional level, which ultimately serves their expertise.

-Finally, as a professional museum worker, what recommendation would you give to museum professionals?

I have worked in museums throughout my life. Museums are very captivating places. My advice to museum professionals would be to first and foremost love this field, love our museums. If you truly love your work, have a passion for it, the museum will reciprocate, and you will find success in this field.

Interviewed by:
Vafa Huseynova

*“Nağara məni düşünməyə,
ritmi dərk etməyə vadar elədi”*

Mü sahibimiz Azərbaycanda ritmin ilk bəstəkarı, nağara tarixinə dair ilk dərsliyin müəllifi, “Natiq ritm” qrupunun yaradıcısı və rəhbəri, Xalq artisti Natiq Şirinovdur.

*“The naghara (drum) made me not only
think, but also perceive the rhythm.”*

Our interviewee is Natiq Shirinov, who is the first composer of rhythm in Azerbaijan, the author of the first lesson on the history of naghara (drum), the founder and leader of the "Natiq Rhythm" group, and People's Artist.

- Ritm dedikdə təsəvvürümə ilk olaraq həyat, bir də qulaqlarımda cingildəyən qavaldaşın ecazkar ahəngi gəlir. Sizdə necə? Natiq Şirinov və ritm...

- İnsan ritmin nə olduğunu anlayanda, demək ki, o artıq həyatı, dünyanı dərk edib. Anlayır ki, dünyaya gəlişimiz

-“When we speak of rhythm, the first thing that comes to my imagination is life, and the harmonious melodies ringing in my ears. How about you? Natiq Shirinov and rhythm...”

-“Rhythm,” when understood, means that one has already grasped life and the

də, dünyadan gedişimiz də bir ritmdir. Yaşamla ölüm arasındakı var oluşumuz həyat ritmidir. Qaldı ki mənim ritm aləmində var olmağıma, bu, oğlum Ümid dünyaya gələndən sonra baş verdi. İlk yazdığım kompozisiya Ümidin oyuncaqları ilə oldu. O, oyuncaqlarla oynayanda onlardan çıxan səslər marağıma səbəb olurdu. Zamanla bu səslər musiqiyə çevrilməyə başladı. Bir də onda ayıldım ki, mən böyük bir ritm dünyasının içinə girmişəm. Mən onda bir ritmçi olaraq başladım ritmin fəlsəfəsini araşdırmağa və ritmlə yaşamağa. İlk qənaətim bu oldu: hər şey təkdən yaranır, sonra cüt olur.

Həyatda hər şey əks ikilidir – yuxarının aşağısı, istinin soyuğu, sağın solu var. Bu siyahını uzatmaq olar. Bu düşüncələr əsnasında belə bir fikir yarandı məndə: Allah ilk ritmi ürəyimizdə yaradıb, bu bizim ürək döyüntümüzdür. Yer üzünün ən saf ritmi. Həqiqətən də, mənim üçün bundan ötəsi yoxdur. Bax, ritmlə mənim vəhdətim budur. Bir sözlə, ritm həyatdır, ritm hər şeydir. Danışmaqla bitməz, ömrümüz yetməz. Mənim bir xoşbəxtliyim var – mən nağara çalan olmadım, nağaranı yaşadan oldum. Nağara məni düşünməyə, ritmi dərk etməyə vadar elədi.

- Natiq müəllim, istərdim ki, nağara alətinin ibtidai variantından, müasir

world. It means that one comprehends that our birth and departure from this world are part of a rhythm. Our existence between life and death is the rhythm of life. As for my own existence in the world of rhythm, it began after my son Umid was born. The first composition I wrote was with Umid's toys. When he played with his toys, the sounds they produced captured my interest. Over time, these sounds began to transform into music. I also realized that I had entered a vast world of rhythm. I started my journey as a rhythmist, exploring the philosophy of rhythm and living with rhythm. My initial realization was this: everything is created in pairs, first singular, then dual.

In life, everything is a reflection of duality - up and down, hot and cold, right and left, and so on. This list could go on. During these thoughts, I came up with an idea: God created the first rhythm in our hearts, it's our heartbeat. The purest rhythm on Earth. Indeed, for me, there is nothing beyond this. You see, rhythm is my unity. In short, rhythm is life, rhythm is everything. It cannot be expressed in words, our lifetime is not enough. I am fortunate - I did not become a naghara player. I became someone who immortalized the naghara. Rhythm has made me think about it and perceive it."

nağaraların necə formalaşmasından və müəllifi olduğunuz nağaralardan danışaq.

- Mən 15 ilə yaxındır ki, nağaranın tarixini araşdırıb bu haqda kitab, dərslik yazıram. Bu barədə Çingiz Mehdiyevdən o tərəfə tutarlı bir məlumat əldə edə bilmədim. Axı bu belə deyil. Bizim qavaldaş kimi ibtidai ritm alətimiz var. Düz il yarım Qobustana – qavaldaşın yanına gedib qeydlərimi aparmışam. Bəlkə də mənim qədər qavaldaşla söhbət edən olmayıb. Daşların ruhu olmaz deyirlər. Amma qavaldaşla ünsiyyət qurduqca mənə elə gəlirdi ki, daşların nəinki ruhu, hətta yaddaşı belə var. Qobustan qayalarını, qavaldaşın yaranmasını, formalaşmasını araşdıranda bu cür unikal səsin necə, haradan gəldiyini anlamağa başlayırsan. Çox fərqli, dünyada analoqu olmayan bir daşdır. Buna baxmayaraq, dünyanın ayrı-ayrı yerlərində də musiqi aləti kimi istifadə olunan müxtəlif tərkibli, müxtəlif səslə daşlar mövcuddur. Mən dünyanı gəzəndə anladım ki, ritm alətlərimiz və ritmlərin adları ayrı olsa da, bəzi cüzi fərqlənmə ilə ritmlər, demək olar hər yerdə eynidir. Hər yerin öz ritmi var. Bizdə yallı olduğu kimi, Afrikanın da özünəməxsus yallı

-Natiq, I would like to hear about the early version of the naghara (drum) instrument, how modern nagharas have evolved, and about the nagharas that you have created as their author.

-I have been researching the history of naghara for nearly 15 years, and I have written books and textbooks on this topic. I couldn't find much information about it beyond Chingiz Mehdiyev. It's not like that at all. We have an ancient rhythm instrument as gavaldash. About one and a half years, I went to Gobustan, to gavaldash, and took my notes there. Perhaps not many people have had the opportunity to talk to gavaldash like I have. They say stones have no soul, but when you establish a connection with the gavaldash, it feels like even the stones have memory. When you start exploring the Gobustan rocks, the formation and evolution of gavaldash, you begin to understand how this unique sound came into existence and where it originated from. It's a very different kind of stone, unique in the world. Despite that, there are various stones with different compositions and different sounds used

ritmi var. Onların adı başqadır, amma biz onları yallı kimi eşidirik. Görkəmli etnoqraf alim, akademik Teymur Bünyadov yazırdı ki, ilk nağaralar saxsıdan olub. Bu fikrə əsasən, biz saxsı nağara nümunələri hazırladıq. Hal-hazırda onlardan biri Heydər Əliyev Mərkəzində qorunur. Bir başqa mənbədən oxuduğuma görə, ilk zərb aləti yerdə qazılmış quyuların üzərinə heyvan dərisi çəkilərək hazırlanmış. Həmin alət ayaqla ifa edilirmiş. Çox güman ki, "Step" rəqsinin yaranmasının da kökü ora gedib çıxır. Mənbələrə görə, Azərbaycanda saxsı nağaralardan sonra dəf yaranıb. Xanəndələr, sazəndələr dəflə ritm tutarmışlar. Dəfdən sonra çomaq nağara yaranıb. Rəhmətlik atam həmişə deyirdi ki, əvvəllər nağaranı çomaqla çaldılar. Sonradan çomaqdan ələ kim keçirib, bilinmir. Çomaq nağaralardan sonra cürə nağara gəlir. Cürə nağaranı ən çox Şəkiddə ifa edirlər. Bu nağaranı əyri çubuqlarla çalırlar və yanında bir də böyük kos nağara olur. Bundan sonra gəlir toy nağarası. O vaxt deyirdilər ki, toyçu gəlsin, toyu başlayaq. Çünki nağaraya "toy" deyirdilər. "Nağara" sözü sonradan ortaya çıxıb. Ərəb mənşəli bu söz "vurğu" deməkdir. Hətta mən düşünürəm ki, "toy" adını nağaraya geri qaytarım. Yəni milli musiqi alətimiz ərəb mənşəli adla yox, babalarımızın dediyi kimi öz dilimizdə "toy" adlansın. Nağaranın tarixini, dərsliyini yazan, onu solo ifa kimi dünyaya çıxaran bir ölkə olaraq qınağa çevrilməyimizi istəmərim. Yeganə insanam ki, nağara ilə dünyada konsert verirəm. Məhz bu işlərin, bu inkişafın qarşısında nağaranın tarixi adı özünə qaytarılmalıdır. Azərbaycan nağarası böyük inkişaf yolu keçib: qavaldaş, saxsı nağara, çomaq nağara, cürə nağara, kos nağara, rəqs nağarası və toy nağarası. Bunlardan sonra bizim yaratdığımız müəllif nağaraları gəlir: bas nağara, yarım bas nağara, qoşa bas nağara, şəbəkə nağara, üçlük nağara, bir metrlik, iki metrlik, iki tonluq və

as musical instruments in different parts of the world. I've realized that while our rhythm instruments and the names of rhythms may differ, some rhythms are the same, or let's say, similar everywhere. Each place has its own rhythm. Just as we have the "Yalli" rhythm, Africa has its unique yalli rhythm. Their names may be different, but we recognize them as yalli. The renowned ethno-graphic scholar, academic Teymur Bunyadov, wrote that the first naghara were made from faience. Based on this idea, we created faience naghara samples. One of them is currently preserved at Heydar Aliyev Center. According to another source I read, the first percussion instrument was made by stretching animal skin over holes dug in the ground. This instrument was played with the feet. Most likely, the roots of the creation of the "Step" dance can be traced back to this. My late father always used to say that in the past, they used to play the drum with sticks. It is not known when someone switched from sticks to their hands. After the stick drums, the frame drum (jure naghara) comes next. The frame dram is most commonly played in Sheki. They play it with curved sticks, and there is also a large kos naghara alongside it. After that, the wedding naghara (toy naghara) comes into play. At that time, they used to say, "Let the naghara player come, and let's start the wedding feast. Because they called the naghara "toy" The word "naghara" came later. It is of Arabic origin and means "knock."

I even think that we should bring back the name "toy" for naghara. In other words, our national musical instrument should be called "toy" in our own language, just as our fathers used to say. I don't want our country, which has written the history and lessons of the drum and introduced it to the world as a solo

başqa nağaraların adlarını çəkmək olar. İki tonluq nağaranı da cənab Prezidentin göstərişi ilə hazırlamışdıq. Bu nağaranın özəlliyi o idi ki, təsəvvür edin, iki tonluq nağara açılırdı, bütün effektləri ilə olurdu bir səhnə və içərisindən iyirmi beş nəfər nağaraçı çıxırdı. Sonra küpə nağara zərb alətini düzəltdim. Ümumiyyətlə, mən on üç cür əlavə yeni zərb aləti yaratmışam. Deməli, səkkiz növ zərb alətimiz var idi, biz bunu elədik iyirmi bir növ. Bu gün Hindistandan sonra ən çox zərb aləti olan ölkəyik. Başqa Qafqaz xalqlarında milli zərb aləti olaraq bildiyimiz bir cür nağara var, bizdə isə iyirmi bir növdür.

Mən nağara üçün yüzdən çox kompozisiya, min beş yüzə yaxın ritm bəstələmişəm. Azərbaycan milli musiqisinin səkkiz ritmi var və mən araşdırıb ritmin tarixini yazmışam. Hal-hazırda bizim yetəri qədər zərb alətimiz, yetəri qədər ritmlərimiz və dünyada sözüümüzü ritmlə deyə bilmək potensialımız var. Bunlardan əlavə, ölkəmizdə beynəlxalq ritm mərkəzi yaratmaq istəyirik. Arzulayıram ki, gələcək nəsillər nağara sənətini qorusun, inkişaf etdirməsin, çünki musiqimizi dünyada professional şəkildə təmsil etmək üçün ritmimizi, ritm alətlərimizi yaxşı bilmək lazımdır. Bir xalqın ritmi varsa, demək ki, o xalqın qədim musiqi tarixi var və daim var olacaq. Əbəs yerə deyilməyib – ritm varsa, həyat var.

- “Döyülənlərin xoşbəxti” deyib şair Şahmar Əkbərzadə. Nağaranı nəzərdə tutub. Bəs Natiq Şirinov nağaranı “döydüyünə” görə xoşbəxtdirmi?

*- Qoşa şapalağa dözəcək dərin,
Nalən musiqiyə dönəcək hökmən,
Qəm yemə, nağara, döyülənlərin
Bütün yer üzündə xoşbəxti sənsən.*

İnanın, bu şeir hər dəfə səslənəndə kövrəlirəm. 2006-cı ildə konsertimdə bu şeiri deyəndə Alim Qasimov ağlamışdı. Nağaranı “döydüyümə” görə inan-

performance, to be a reproach. I am the only person who plays the naghara and gives concerts worldwide. In front of the development of these instruments and this art, the historical name of naghara should be restored. Azerbaijani naghara has come a long way: gavaldash, faience naghara, stick naghara, jure naghara, kos naghara, dance naghara, and wedding naghara. After these, we created our own author naghara: bass naghara, semi-bass naghara, pair bass naghara, network naghara, triple naghara, one-meter naghara, two-meter naghara, two-toned naghara, and other naghara. We also prepared the two-toned naghara with the President’s instruction. What was special about this naghara is that, imagine, it opened up like a two-toned naghara, with all its effects creating a stage, and twenty-five naghara player would emerge from inside it. Then, I created the jug naghara percussion instrument. In total, I have created thirteen additional new percussion instruments. So, we had eight types of percussion instruments, and we expanded it to twenty-one types. Today, we have the most percussion instruments of any country after India. While other Caucasian peoples have a kind of national percussion instrument that we know, we have twenty-one types.

I have composed more than a hundred compositions for naghara and written about a thousand rhythms. Azerbaijan has eight rhythms in its national music, and I have researched and written about the history of these rhythms. Currently, we have enough percussion instruments and rhythms, and we have the potential to represent our music to the world. Besides that, we want to establish an international rhythm center in our country. I hope that future generations will preserve and develop the art of the naghara-

mıram nağara xoşbəxt ola. Ancaq mən xoşbəxtəm. Çünki bir adamı bu qədər vursaydım, yəqin indi aqibətim başqa cür olardı. Mənə hər dəfə deyirlər ki, nağaranı niyə bu qədər çox istəyirsən? Mən də hər dəfə deyirəm ki, çox istəyərdəm də, onu gör neçə illərdir şillələyirəm, hələ bir dəfə də üzümə qayıtmayıb...

- Qobustandan, qavaldan başla-yır yurdumuzun ritmi. Bir növ Qobustandan "estafet" yeni nəsillərə ötürülür. Bu gün estafetin layiqli əllərdə – Natiq Şirinovda olmağı qürurvericidir. Bu fikirləri reallıq kimi qəbul edirsinizmi?

- Haqqımda xoş sözlərinizə görə təşəkkür edirəm. Allahıma şükür edirəm ki, bu sevgini, bu düşüncələri bizlərə və sizlərə bəxş edib. Bu yükü mənə qismət etdiyinə görə, Rəbbimizə şükürlər olsun.

**Müsahibəni apardı:
Səidə Musayeva**

ra because understanding our rhythms and rhythm instruments well is essential for representing our music professionally worldwide. If a nation has rhythm, it means they have an ancient music history, and it will always exist. It's not an exaggeration - if there's rhythm, there's life.

-In his poem, Shahmar Akberzadeh says, "The happy of the beaten." He referred to naghara. What about Natiq Shirinov, is he "happy" while beating the naghara?

*-Your skin will stand to double slap,
Your wail will surely turn to music,
Don't be sad, naghara, you are the happiest
On earth of beaten ones.*

Believe me, every time this poem is recited, it brings tears to my eyes. In 2006, when I recited this poem at a concert, Alim Qasimov cried. I don't believe the naghara is happy because it's "beaten." But I am happy. Because if I had hit someone so much, my fate would probably be different now. People often ask me why I want the naghara so much? I always say, I really want it, I've been giving slap for it for years, but it hasn't been insolent to me once...

-Our country's rhythm begins with Gobustan and is passed on to the new generations like a relay. Today, to have the relay in decent hands like Natiq Shirinov is truly an honor. Do you accept these thoughts as a reality?

-I thank you for your kind words about me. I am grateful to God for bestowing this love and these thoughts upon us and you. I thank the God for giving me fate for bearing responsibility.

**Interviewed by:
Saida Musayeva**

ŞƏRƏFLİ ÖMRÜN YADİGARLARI

The memories of honorable life

İnsanın unudulmazlığı öz ömür payını necə yaşamasından asılıdır. Xeyirxahlığı, Vətənə ləyaqətlə xidməti həyat amalına çevirənlər yaddaşlarda əbədi yaşamaq haqqı qazanırlar. Mühəndis, bərpaçı, kolleksiyaçı, xeyriyyəçi, Qarabağ müharibəsi əlili, “Azərbaycan Bayrağı” ordenli Şahid Həbibulla (1952-2012) da belə insanlardandır.

Şahid Həbibulla 14 noyabr 1952-ci ildə Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Oğuz rayonunun Muxas kəndində dünyaya göz açıb. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Politexnik İnstitutuna (indiki Azərbaycan Texniki Universiteti) qəbul olunub. Böyük zəhməti, təşkilatçılığı, təşəbbüskarlığı sayəsində fəhləlikdən, Şəhərlərarası Sərnişindaşıma Avtokombinatının baş direktoru vəzifəsində dək yüksəlib.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsi başlayanda Şahid Həbibulla da minlərlə vətənpərvər insan kimi könüllü olaraq Qarabağa – cəbhəyə yollanıb. Döyüş əməliyyatlarına yüksək peşəkarlıqla rəhbərlik etdiyinə və şəxsi şücaət göstərdiyinə görə kapitan Şahid Həbibulla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 9 oktyabr 1994-cü il tarixli fərmanı ilə “Azərbaycan Bayrağı” ordeni ilə təltif olunub.

The unforgettability of a person's memory depends on how they live their life. Those who dedicate themselves to goodness, service to the homeland, and show selflessness earn the right to eternal remembrance. Such is the case with Şahid Həbibulla (1952-2012), an engineer,

II qrup Qarabağ əlili kimi ordudan tərxis edilən Şahid Həbibulla yenidən öz vəzifəsinin icrasına başlasa da, eyni zamanda misgərlik incilərini toplayaraq zəngin kolleksiya yaradıb. Onun əlvan metalların təkrar emalının ilkin mərhələsindən xilas edərək ikinci həyat verdiyi tətbiqi incəsənət nümunələri qiymətli tarixi-mədəni sərvətdir. Əldə edib qoruduğu eksponatlar İCESCO-nun iqamətgahında (Rabat, Mərakeş), Tacikistan, Misir, Özbəkistan, İngiltərə, Almaniya, Fransa, ABŞ və digər ölkələrdə sərgilənib, böyük maraqla qarşılıb.

Bu qiymətli kolleksiyanın vətənimizdə layiqincə qorunması və nümayiş etdirilməsi məqsədilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Bakı şəhərinin Qala qəsəbəsindəki "Qala" Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğunun ərazisində Əntiq Əşyalar Muzeyi tikilərək 2011-ci ilin sentyabr ayında ziyarətçilərin istifadəsinə verilib. Muzeyin açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva iştirak ediblər. Muzeyin fonduna xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı müxtəlif dekorativ-tətbiqi sənət inciləri və digər ölkələrdə istehsal edilmiş, qədim zamanlardan xalqımızın məişətinə daxil olmuş 4000 ədəd əşya daxildir.

Şahid Həbibullanın vətən, xalq qarşısında xidmətləri bununla bitmir. Onun eyni zamanda ədəbiyyat sahəsində kitabların çap edilməsində xidmətləri olub,

restorer, collector, philanthropist, a veteran of Garabagh war, and a conferee of "Azerbaijani Flag" Order.

Shahid Habibulla was born on November 14, 1952, in the picturesque mountain village of Muxas in the Oghuz district of Azerbaijan. After completing his secondary education, he was admitted to the Azerbaijan

Polytechnic Institute (now the Azerbaijan Technical University). Through hard work, organizational skills, and intitiativity, he was promoted to the rank of the head director of the Intercity Passenger Transportation Motor Pool. When the Armenian occupation war against Azerbaijan began, Shahid Habibulla, like thousands of patriotic individuals, voluntarily went to the front lines in Garabagh. Due to his high professionalism in leading combat operations and his personal bravery, Captain Shahid Habibulla was awarded the "Azerbaijani Flag" Order by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, on October 9, 1994.

After being discharged from the army as a Group II Garabagh war invalid, Shahid Habibulla returned to his civilian duties but also dedicated himself to meticulously collecting rare copper smithy treasures and created a rich collection. The applied art specimens that he revived and breathed new life into in the initial stages of the reprocessing of these vibrant metals are valuable historical and cultural treasures. The exhibits he acquired and preserved have been exhibited with great interest in various countries, including at ICESCO headquarters (Rabat, Marrakech), Tajikistan, Egypt, Uzbekistan, England, Germany, France, the USA.

bir çox kitabların nəşr olunmasına maddi dəstək göstərib.

Şahid müəllim şərəfli bir ömür yolu keçib. Onun mədəniyyət xeyriyyəçisi kimi qoyduğu iz əbədidir. Nə qədər ki, qədirbilən xalqımız var, xalqını, vətəninə sevən, onun yolunda hər bir fədakarlığa hazır olan Şahid Həbibullanın xatirəsi daim hörmət və ehtiramla anılacaq, onu tanıyanların qəlbində həmişə yaşayacaq.

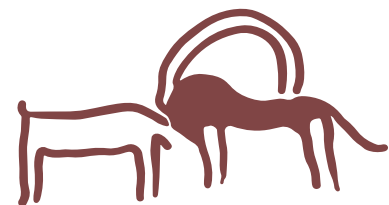

Reyhan Həbibullayeva
Qala Əntiq Əşyalar Muzeyinin
ekspozisiya rəhbəri, sənətşünaslıq üzrə
fəlsəfə doktoru

In order to ensure the proper preservation and display of this valuable collection within our country, the Heydar Aliyev Foundation established the Museum of Antique Items, located in the Gala settlement of Baku within the territory of the Gala State History and Ethnography Reserve, and opened it to visitors in September 2011. The museum's opening ceremony was attended by President Ilham Aliyev and First Vice-President Mehriban Aliyeva. The museum's collection includes various decorative and applied art items created by our people throughout the ages and items produced in other countries, totaling 4,000 items that have been a part of our nation's heritage for centuries.

Shahid Habibulla's service to the homeland and the people extended beyond collecting rare artifacts. He also played a role in the publication of books in the field of literature and provided financial support for publication of many books.

Shahid Habibulla led an honorable life as a dedicated cultural philanthropist. The mark he left as a cultural philanthropist will be remembered with deep respect and admiration. As long as our appreciative nation exists, Shahid Habibulla, who loved his people and his homeland, and was ready to make any self-sacrifice for it, will always be remembered with respect and held dear in the hearts of those who knew him.

Reyhan Habibullayeva
Exposition Curator at Gala Museum
of Antique Items, Doctor of Philosophy
in Art Studies

“Arzularınıza doğru gedin, uğur mütləq gələcək...”

“Follow your dreams,
success will definitely come...”

Rubrikamızın qonağı sənətsünas-rəssam, UASB Beynəlxalq Aktivist Sənətçilər Birliyi, Azərbaycan Müəlliflər Birliyi və Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü, Azərbaycan və Strasburq Əlil Qadınlar Cəmiyyətində İctimaiyyətlə əlaqələr departamentinin rəhbəri Könül İsmayılova. O, eyni zamanda BMT-nin İnkişaf proqramının Azərbaycan üzrə əməkdaşı və İnküziv incəsənət məktəbinin direktoru olub.

Our guest for this column is an art expert, a member of the UASB International Activist Artists Union, the Azerbaijan Authors' Union, and the Azerbaijan Painters' Union, as well as the Head of the Public Relations Department of Azerbaijan and Strasbourg Disabled Women's Society, Könül İsmayılova. She also served as the Azerbaijani counterpart for the UN Development Program and is the Director of the Inclusive Fine Arts School.

- Könül xanım, bir qədər özünüzdən, yaradıcılığınızdan, sizi tətbiqi sənətdən təsviri sənətə aparan yoldan danışın.

- İlk olaraq qeyd edim ki, mən serebral iflic diaqnozlu I qrup əliləm. Buna baxmayaraq, mən həmişə düşünmüşəm ki, insan səhhətinin vəziyyəti onun nor-

-Konul, please tell us a bit about yourself, your creativity, and the path that led you from applied arts to visual arts.

-First and foremost, I must mention that I have been diagnosed with cerebral palsy, classified as 1st Group disabled person. Nevertheless, I have always believed that one's state of health is not an

mal sosial adaptasiyası üçün maneə deyil. Ancaq ətrafındakı insanlar onun cəmiyyətlə təhlükəsiz şəkildə uyğunlaşma istəyini dəstəkləməlidir. Axı biz bu gün iqtisadi, texnoloji cəhətdən uğurla inkişaf etmiş və tolerant ölkəmizdən fəxrlə danışırıq. Belə bir cəmiyyətdə əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud insanlar öz-lərini rahat hiss etməli və sosial müdafiə olunmalıdırlar.

Qeyd edirəm ki, ixtisasca sənətşünasam, lakin uşaqlıqdan arzum rəssam olmaq idi. Mən rəssamlığa dərhal gəlməmişəm. Yadımdadır, televiziyada mədəniyyət və incəsənətlə bağlı verilişlərə diqqət və həyəcanla baxır, incəsənət xadimləri haqqında çoxsaylı müsahibələr, məqalələr, kitablar oxuyurdum. Ümumiyyətlə, incəsənət ruhuma hakim olmuşdu. Gənclik illərimdə inklüziv təhsil o qədər də inkişaf etməmişdi. Bu yolda göstərilən bir çox səylərə baxmayaraq, biz hələ də sosial inteqrasiya uğrunda mübarizə aparırdıq. Bütün bunlara rəğmən, nəyin bahasına olursa-olsun, rəssam olmaq xəyalımı

obstacle to their normal social adaptation. However, it is crucial that the people around them support their desire to adapt comfortably into society. After all, we take pride in our country's economic and technological advancements, as well as our tolerant society. In such a society, individuals with disabilities or limited health should feel comfortable and receive social protection.

Let me note that, professionally, I am an art expert, but my childhood dream was to become a painter. I didn't immediately pursue a career in painting. I remember watching cultural and arts programs on television with great attention and excitement. I used to read numerous interviews, articles, and books about art personalities. In general, art had a profound influence on my soul. In my youth, inclusive education was not as developed. Despite various efforts made in that direction, we were still fighting for social integration. Nevertheless, regardless of the obstacles, I decided firmly to realize my dream of becoming a painter. After completing school, I engaged in artistic embroidery and immediately got involved in public activities. At the same time, I became a member of the Disabled Women's Society and started participating in international exhibitions, festivals, conferences, training sessions, and seminars in line with the society's goals. In 2010, I received an invitation to study at the Russian Academy of Contemporary Humanitarian Innovations, and, naturally, I chose the Faculty of Art History. In 2013, I finally fulfilled my dream. I began taking art classes at an art studio. Of course, painting is not easy for me, but the successes I have achieved in this field are a testament to making the right choice.

- In your creativity, what are the main themes you have touched upon, or is there a specific message you want to convey through your paintings?

həyata keçirmək üçün qəti qərara gəldim. Məktəbi bitirəndən sonra bədii tikmə ilə məşğul oldum və dərhal ictimai işlərə qoşuldum. Eyni zamanda Əlil Qadınlar Cəmiyyətinə üzv oldum və bu cəmiyyətin xətti ilə beynəlxalq sərgilərdə, festivallarda, konfrans, treninq və seminarlarda iştirak etməyə başladım. 2010-cu ildə Rusiya Müasir Humanitar İnnovasiyalar Akademiyasında oxumaq üçün dəvət aldım və əlbəttə ki, İncəsənət tarixi fakültəsini seçdim. 2013-cü ildə, nəhayət, xəyal etdiyim arzumu həyata keçirdim. Art studiyada təsviri incəsənət dərsi almağa başladım. Təbii ki, rəssamlıq mənim üçün asan deyil, amma bu sahədə qazandığım uğurlar düzgün seçim etdiyimin göstəricisidir.

- Yaradıcılığınızda ən çox hansı mövzulara toxunmusunuz və ya rəsmlərinizdə daimi vurğuladığınız, insanlara çatdırmaq istədiyiniz xüsusi bir mesaj varmı?

- Mənim üçün rəssamlıq həyatın bütün aspektlərində azadlıqdır. Axı rəssam hər zaman ilham mənbəyi, sənətdə yeni texnika və cərəyanların öyrənilməsi üçün axtarışdadır. İnanıram ki, rəsm əsəri rəssamın ruhunun xüsusi bir hissəsidir, taleyindən ayrılmazdır. Mən bu sənətə yeni başlayanda yalnız natürmort və peyzaj işləməyə üstünlük verirdim. Füsunkar təbiətimizi, dənizi, köhnə şəhərimizi çox sevirəm və həmin dövrdə rəsmlərimin mövzusu yalnız bunlardan ibarət idi. Bundan əlavə, şəhər mövzusunə müraciət etməyi və Avropanın ruhuma rahatlıq gətirən yerlərini təsvir etməyi sevirdim. Avropanın memarlığı həmişə məni valeh edib. Bu cür rəsmlər çəkəndə özümü sanki zamanda səyahətdə, nağıllar aləmində hiss edirəm. Hazırda qadın obrazlarını çəkməyə, onların zərifliyini, sirrini, incəliyini nümayiş etdirməyə üstünlük verirəm. Gözəl qız obrazını musiqi, idman, rəqs və təbiətlə birləşdirirəm. Qəhrəmanın hissələrini, istəklərini, düşüncələrini, ruhunun coşğun ehtiraslarını, sevgisini, hətta bəzən tənhalığını da göstərməyə

-For me, painting is the freedom to express oneself in all aspects of life. An artist is always in search of inspiration, new techniques, and trends in art. I believe that an artwork is a special part of the artist's soul, inseparable from their fate. When I first started in art, I mostly focused on still life and landscapes. I have a deep love for our picturesque nature, the sea, and our ancient city, so those were the subjects of my paintings during that time. Additionally, I enjoyed portraying the cityscape and depicting the places in Europe that resonated with my spirit of comfort. European architecture has always fascinated me. When I create such paintings, it feels as if I am traveling in time and immersed in the realm of fantasies. Currently, I give preference to depicting female characters, highlighting

çalışıram. Təbii ki, kətanlarıma daha çox müsbət şeylər çəkməyə çalışıram, amma həyat tək-cə müsbət məqamlardan ibarət deyil və ona görə də istəyirəm ki, tamaşaçı həyatımda göstərmək istədiyim bütün məqamları rəsmlərimdə tutsun. Onların gözəlliyini impressionizmdən avanqardizmə qədər müxtəlif üslub və texnikalardan istifadə edərək fərqli kompozisiyalar şəklində nümayiş etdirirəm. Mənim uşaq mövzusunda aid cəmi iki əsərim var. Amma mən bu istiqaməti inkişaf etdirmək istəyirəm, çünki uşaqlarımız bizim həyatımız, gələcəyimizdir. İstəyirəm ki, rəsmlərimə baxan insanlar ruhumdakı mehribanlıq, səmimiyyəti, incəliyi, gözəlliyi görsünlər və öz ruhlarına yaxın, doğma bir şeylər tapsınlar. İnsanlara vermək istədiyim mesaj odur ki, hər günü bir möcüzə kimi dəyərləndirsinlər. Əgər kövrək varlığımızın nə qədər böyük və zəngin olduğunu nəzərə alsaq, görərik ki, bu, həqiqətən də, belədir.

their grace, mystery, and delicacy. I combine the beautiful girl's image with music, sports, dance, and nature. I try to depict her feelings, desires, thoughts, the fervor of her soul, her love, and sometimes her solitude. Of course, I aim to capture more positive aspects in my paintings, but life is not only about positive moments, and that's why I want to reflect all the scenes I want to show in my life. I present them in different compositions, using various styles and techniques, from impressionism to avant-gard. I have only two paintings related to the theme of children, but I want to develop this direction because our children are our life and our future. I want people who look at my paintings to see the kindness, sincerity, delicacy, and beauty in my soul and find something close and innate within themselves. The message I want to convey to people is that they should cherish every day as a miracle. When we consider how vast and rich our existence is, we realize that it truly is so.

- Could you please provide some information about the first "Inclusive Fine Arts School" project in Azerbaijan and your role in this project?

-My activities in the field of art and social work led me to the idea of creating the first Inclusive Fine Arts School. The idea took shape when I was in an art studio, surrounded by the inspiring atmosphere of diversity. I realized that such a space could benefit not only individuals with physical disabilities but also some of us who want to break free from our limitations in modern society. I had long been contemplating the idea of creating an inclusive center or school that could cover various educational directions. I believed that I could do it. Our school includes both individuals with physical disabilities and able-bodied people. Starting something new is not always easy, but those who

- Azərbaycanca ilk "İnklüziv incəsənət məktəbi" layihəsi və bu layihədə rolunuz haqqında məlumat verməyinizi istərdik.

- İncəsənət və ictimai sahədə fəaliyyətə mənə ilk İnklüziv incəsənət məktəbi ideyasını yaratdı. Məhz art-studiya da rəngkarlığın ruhlandırıcı mühitində olanda fiziki məhdudiyətli əlil insanlar üçün də bu cür məkanın yaradılması ideyası formalaşdı. Çünki belə bir məkanın olması bizlərin nəinki müasir cəmiyyətdə asan uyğunlaşmağımıza, hətta bəzilərimizə təklidən qurtulmağa kömək edəcəkdi. Mən çoxdandır ki, belə bir inklüziv mərkəz-məktəb yaratmaq barədə fikirləşirdim. Elə bir mərkəz ki, orada təhsilin müxtəlif istiqamətlərini əhatə etmək mümkün olsun. Düşünürəm ki, mən bunu bacardım. Məktəbimizə fiziki məhdudiyətli insanlarla yanaşı, sağlam insanlar da qatıldı. Yeni bir işə başlamaq heç də həmişə asan olmur, lakin hədəfinə doğru inamla addımlayanlar adətən bu yolda özünə həmfikir və dəstək ola biləcək insanlarla qarşılaşır. Daxili konfransların birində mən incəsənət məktəbi layihəsini və həmin layihə üçün hazırladığım biznes-planı təqdim etdim və qəbul olundu. "Əlil qadınlar və Qarabağ müharibəsi veteranlarının hüquq və rifahlarının təmin edilməsi" layihəsi çərçivəsində incəsənət məktəbimiz yaradıldı. Paralel olaraq fiziki məhdudiyətli insanlara maddi yardım üçün onların əl işlərindən ibarət satış-sərgilərin təşkil edildiyi qalereya da fəaliyyətə başladı. Məktəbdə psixoloji dəstək otağı da mövcuddur. Mən xoşbəxtəm ki, məktəbimizdə insanlar nəinki incəsənət sahəsi üzrə faydalı biliklərə yiyələnir, həmçinin həqiqi dostlar qazanırlar. Hazırda bura çoxşaxəli istiqamətləri olan böyük bir mərkəzdir. Təəssüf ki, səhhətimlə bağlı bu işdən uzaqlaşmalı oldum. Amma xoşbəxtəm ki, mənə həmfikir və dəstək olan insanlardan ibarət böyük bir komanda ilə yaratdığımız məkan yaşayır, çiçəklənir, həmçinin Azərbaycan

take confident steps toward their goals usually encounter like-minded and supportive people on their path. During an internal conference, I presented the idea of the Inclusive Fine Arts School and the business plan I had prepared for this project, and it was approved. Our school was created within the framework of the project "Ensuring the Rights and Welfare of Disabled Women and Karabakh War Veterans." In parallel, we started a gallery that organizes exhibitions and sales of handicrafts created by individuals with physical disabilities. The school also includes a psychological support room. I am fortunate that at our school, people not only acquire valuable knowledge in the field of fine arts but also make genuine friends. Currently, it is a large center with various attractive directions. Unfortunately, due to my health, I had to step back from this endeavor. However, I am grateful that the space we created, with the help of a large team of like-minded and supportive people, continues to thrive, bloom, and contribute to Azerbaijani culture. The center serves not only for

mədəniyyətinə öz töhfəsini verir. Mərkəz təkcə təhsil funksiyası daşımır, həmçinin məşğulluğu təmin edir. Belə ki, burada sağlam insanlarla yanaşı, əlilliyi olan şəxslər də dərs deyə bilər. Qarşıda böyük planlarımız, layihələrimiz var və artıq onları həyata keçirməyə başlamışıq. Bu layihələr əlilliyi olan insanların həyat keyfiyyətinin artırılması, sosial təminatının, psixoloji və fiziki sağlamlığının yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulub. Layihənin məqsədi əlilliyi olan qadın və qızlar, o cümlədən aztəminatlı ailələr üçün dövlət xidmətlərinin əlçatan olması və keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasıdır. Əminəm ki, bizdə hər şey alınacaq, uğur qazanacağıq, çünki bu istiqamətdə çox iş görülür.

- Bildiyim qədər, yaradıcılığınızda Qobustan mövzusu yoxdur. Bu zamana qədər Qobustan motivləri sizi cəlb etməyib, ya bu mövzuya özünüzü hələ hazır hiss etməmişiniz?

education but also for occupation. Here, alongside able-bodied individuals, people with disabilities can also teach classes. We have big plans and projects ahead, and we have already started implementing them. These projects are aimed at improving the quality of life, social support, psychological and physical well-being of individuals with disabilities. The goal of the project is to ensure that state services are accessible and of better quality for disabled women and girls, including vulnerable families and internally displaced persons. I believe that we will succeed in everything we have undertaken, as a lot of work is being done in this direction.

-As far as I know, there hasn't been a theme related to Gobustan in your creativity. Until now, Gobustan motifs haven't attracted you, or perhaps you haven't felt ready to tackle this subject?

-I have heard a lot about Gobustan, its ancient rock paintings, and watched

- Qobustan haqqında, onun qədim qayaüstü rəsmləri barədə çox eşitmişəm, sənədli filmlərə baxmışam, amma heç vaxt orada olmamışam. Oradakı müasir muzeydən və qoruq ərazisindən tapılmış tarixi eksponatlardan da xəbərdaram. Mən ora gedib hər şeyi öz gözlərimlə görmək, o uzaq dövrə toxunmaq istərdim. Yalnız bundan sonra bütün hisslərimi kətan üzərində ifadə edərdim. Hər şeyin öz vaxtı var. Mənim yaradıcılıq ideyalarım və arzularım çox genişdir.

- Sonda qabiliyyətli, bacarıqlı insanlara uğur qazanmaları, istedadlarının ardınca getmələri üçün məsləhətiniz, tövsiyəniniz nə olardı?

- Məni ilk növbədə qohumlarımla, dostlarımla dəstəyi, eləcə də yaradıcılıq prosesinin özü, səfərlər və qazandığım uğurlar motivasiya edir. Bir də, əlbəttə ki, qarşıya qoyduğum hədəflərim. Gənc istedadlara məsləhət görərdim ki, seçdikləri yoldan dönməsinlər, arzularına doğru getsinlər. Uğur mütləq gələcək!

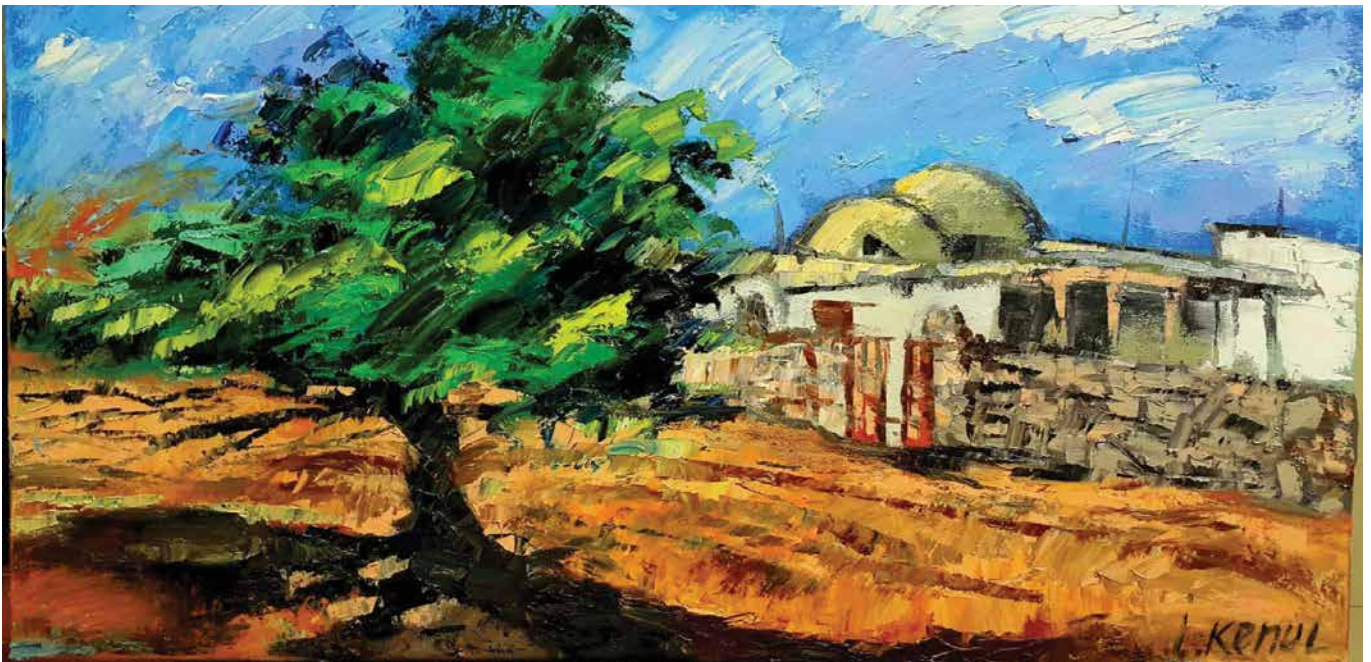
Müsahibəni apardı: Səidə Musayeva

documentaries about it, but I have never been there myself. I'm aware of the modern museum there and the historical artifacts found in the reserve. I would love to go there and see everything with my own eyes, to touch that distant era. Only then would I be able to express all my emotions on canvas. Everything has its time. My creative ideas and desires are quite extensive.

-In conclusion, what would be your advice and recommendations to talented, skilled individuals to achieve success and pursue their talents?

-First and foremost, I am motivated by the support of my family, friends, the creative process itself, as well as my travels and the successes I have achieved. Also, of course, the goals I set for myself. I would advise young talents not to deviate from the path they have chosen and to pursue their aspirations. Success will surely come!

Interviewed by: Saida Musayeva

“Qobustan bəşəriyyətin tarixi üçün “açar” abidələrdən biridir”

*“Qobustan is one of the “key”
monuments for the history of mankind”*

Rubrikamızın budəfəki qonağı Fransanın Tuluza şəhərində fəaliyyət göstərən “TRACES-CNRS UMR5608” laboratoriyasının və İtaliyanın Roma şəhərindəki “ISPC-CNR” təşkilatının əməkdaşı, fəlsəfə doktoru, qayaüstü incəsənəti üzrə mütəxəssis Dario Sigaridir.

The guest of our column this time is Dario Sigari, doctor of philosophy, rock art specialist, employee of “TRACES-CNRS UMR5608” laboratory operating in Toulouse, France, and “ISPC-CNR” organization in Rome, Italy.

- Azərbaycan deyərkən xəyalınızda ilk olaraq nə canlanır?

- Azərbaycan mənim üçün böyük mədəniyyətə malik ölkə olmaqla yanaşı, həm də ailə bağlarımın olduğu məkandır. Tədqiqat fəaliyyətimlə əlaqədar buraya səfərlərim ərzində ölkə haqqında geniş

- What is associated with Azerbaijan for you?

- For me Azerbaijan is not only country with great culture but also place connected to my family roots. I had an opportunity to get comprehensive information about the country during my visits relat-

məlumat əldə etmək və öyrənmək imkanım oldu. Azərbaycanın qədim tarixə malik önəmli insan məskənlərindən biri olması, zəngin maddi və mənəvi dəyərləri məndə böyük təəssürat yaratdı. Azərbaycan hər zaman, sözün yaxşı mənasında, məni təəccübləndirməyi bacarır. Hər səfərimdə yeni nələrsə öyrənirəm ki, bu da mənim çox xoşuma gəlir.

- Qobustan özündə sizin üçün nəyi ehtiva edir? Qobustanla ilk tanışlığınız necə olub, ilk dəfə bura gəlişinizdə sizdə hansı təəssüratlar yaranmışdı?

- Qobustan mənim üçün elmi tədqiqatımın başlanğıcıdır. Tədqiqatçı kimi ilk elmi təcrübəmin bir hissəsi Qobustandan başladığına görə buranı "başlanğıc" adlandıra bilərəm. Sonrakı illər ərzində möhkəmlənən yeni əlaqələr, yeni dostluqlar və çox mühüm əməkdaşlıqlar mənim elmi fəaliyyətimdə Qobustanın xüsusi yer tutmasına səbəb oldu. Qobustandakı fəaliyyətim mənə çox şey öyrətdi və obrazlı ifadə etsəm, Qobustanı özümdən "bir parça" kimi qəbul edirəm. Hətta hər zaman geri qayıdanda sanki qəlbimin bir hissəsinin Qobustanda qaldığını hiss edirəm və bu sevgi mənə yenidən buraya qayıtmaq üçün böyük motivasiya verir. Düşünürəm ki, Qobustana olan sonsuz sevgimi ifadə etmək üçün təkəcə bu misal kifayətdir. Ümid edirəm ki, mənim tədqiqatlarım da Qobustan üçün faydalı olub, əməkdaşlığımız hər iki tərəf üçün məhsuldardır. Qobustanın öyrənilməsində, təbliğatında, kiçik də olsa, payım varsa, bu məni çox sevindirir.

Azərbaycana səfərlərim zamanı iki dəfə yerli ailədə qonaq olmuşam. Bu mənə yerli mədəniyyətlə, ənənələrlə daha yaxından tanış olmaq imkanı verib. Qoruc əməkdaşlarının köməyi ilə təkəcə Qobustan yox, Azərbaycanın digər abidələri, ümumilikdə mədəniyyəti ilə tanışlıq

ed with my research activities. I was very impressed by the fact that Azerbaijan is one of the ancient human settlements with an ancient history, with its unique cultural and moral values. In a sense, Azerbaijan always surprises me. I learn new things every time when I come here and I actually like it.

- What does Gobustan mean to you?

- Gobustan for me is the beginning of my studies. I would call this place "beginning" because a part of my first scientific experience started from here as a researcher. Over the years, new networks and new friendships, very important collaborations with interesting colleagues made Gobustan a special place for me. In this regard, Gobustan taught me a lot and figuratively I feel that Gobustan is a part of me. Even every time when I leave, I feel like I am leaving a piece of my heart behind and this love motivates me to come back here again. I think this example is enough to express my endless love for Gobustan. I hope that my research was useful for Gobustan, and our cooperation was fruitful for both sides. I would be very happy to know that my work has made even smallest contribution to the study of Gobustan.

Moreover, during my visits to Azerbaijan, I had been hosted by two families. So, I had an opportunity to get first-hand information about Azerbaijani culture. Thanks to the good relationships with all the staff members in the preserve, I had a chance to get to know not only Gobustan but also other monuments in Azerbaijan as well as culture in general. I can say that every visit to Gobustan is an experience of lifetime.

I remember that when for the first time I arrived here I was very excited, because my friends who are from Azerbaijan and now live in Italy talked a lot

şansım olub. Qobustan səfərlərim həm də mənim üçün xoş təcrübələrlə yadda qalıb.

Xatırlayıram ki, Azərbaycana ilk gəlişimdə çox həyəcanlanmışdım. Çünki İtaliyada yaşayan azərbaycanlı dostlarım mənə ölkə haqqında çox danışmışdılar. Həmçinin, qeyd etdiyim kimi, ailəmdə Cənubi Azərbaycan köklərinin olması bura böyük maraq yaratmışdı. Beləliklə, mənim üçün bura gəlmək köklərimi araşdırmaq üçün geri dönməyə bənzəyirdi və ölkə barədə böyük gözləntilərim vardı. Elə ilk təəssüratlarımdan yanılmadığımı anladım, gözləntilərim tam təmin olunmuşdu...

Geniş xronoloji diapazona malik çoxsaylı qayaüstü təsvirlərə ev sahibliyi edən Qobustan abidələr kompleksi bəşər tarixinin önəmli məsələlərini işıqlandırmağa imkan verir. Müxtəlif tarixi dövrlərin izlərini qoruyub saxlayan bu abidə bizə ovçu-yığıcı insan birliklərinin həyat tərzini və dünyagörüşü, Tunc və Dəmir dövrlərinin maddi-mədəniyyət nümunələrinin xarakterik xüsusiyyətlərini, həmçinin Orta əsrlər mərhələsi üçün səciyyəvi olan müxtəlif problemlərin həllində əvəzsiz mənbədir. Xüsusilə latın dilində yazılmış

about the country. Besides, as I previously mentioned, part of my family is from Southern Azerbaijan. So, for me coming here meant travelling back to discover my roots. I had big expectations about the country, and I can say that these expectations were fully satisfied and even more. I could never imagine that I was coming to search such an interesting and powerful place. The huge quantity of rock art of Gobustan with a wide chronological diapason made it possible to illuminate important questions of human history. This monument, which preserves the traces of different historical periods, is an invaluable source for us to find out about the lifestyle and worldview of hunter-gatherer human societies, the characteristic features of the material and cultural samples of the Bronze and Iron Ages as well as solving various problems of the Middle Ages. Especially the Roman inscription written in Latin is one of the most interesting examples of Gobustan. From this point of view, I felt that I was in the right place, because Gobustan is one of the "key" monuments for humanity in the middle of the migration routes of the humankind.

Roma kitabəsi Qobustanın ən maraqlı doğuran nümunələrindən biridir. Bu baxımdan mən doğru yerdə olduğumu hiss etdim. Çünki Qobustan bəşəriyyətin tarixi üçün “açar” abidələrdən biridir.

- Qobustanda həyata keçirdiyiniz layihə barədə də məlumat verərdiniz. Layihədən gözləntiləriniz nə idi? Nəticə sizi qane edirmi?

- “Qərbi Asiyada ibtidai incəsənətin yaranması, inkişafı və yayılması: Qobustan (Azərbaycan)” layihəsinin əsas məqsədi çoxsaylı qayaüstü təsvirlərin yaranma səbəbinin araşdırılması, daha qədim dövrə yönəlməklə onların xronoloji çərçivəsinin müəyyən edilməsidir. Xüsusilə də Üst Paleolitə aid edildiyi ehtimal olunan təsvirlər əsas tədqiqat obyektidir. Təsvirlərin daha qədim tarixə aid edilməsi üçün tədqiqatlar davam etdirildiyindən “ehtimal” sözünü dilə gətirirəm. Həmçinin qayaüstü təsvirlərlə onların yaradıldığı məkan arasındakı əlaqənin müəyyənləşdirilməsi bizim üçün vacibdir. Çünki bir çox hallarda qayaüstü təsvirlərin olduğu sahə simvolik məkan xarakteri daşımaqla yanaşı, həm də gündəlik həyat üçün istifadə olunan sahələrlə eynilik təşkil edir. Onlar arasındakı bu əlaqə sistemi nə ilə bağlı idi? Biz bunu necə izah etməliyik? Məsələn, onlar sadəcə yaşadıkları “evlərini” bəzəyirdilər, yoxsa bu daha mürəkkəb sistemlə bağlı idi? Bu suallar layihənin əsas məqsədlərini ehtiva edir: xronoloji çərçivənin müəyyənləşdirilməsi, ərazidən istifadə və qarşılıqlı əlaqələrin aydınlaşdırılması. Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, Qobustan qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi baxımından maraqlı mənbələrdəndir. Belə ki, Asiyadan Avropaya və ya əksinə hərəkət edən insan qruplarının fəaliyyətini müəyyən etməyə bizə yardımçı ola bilər. Biz eyni üslubda və bəzi hallarda hətta eyni xronologiyaya aid edilən oxşar təsvirlərin geniş coğrafi arealda yayıldığını müşahidə edə bilərik.

- As we know, you have implemented a new research project in Gobustan. What were the goals of the project? Are you satisfied with the results?

- The main goal of the project was to look for a reason of creation of the numerous rock carvings, to determine their chronological framework by focusing on the most ancient period. Specifically, engravings that probably date to Upper Paleolithic period, were the main object of the research. I use the word “probably” because research is still ongoing to definitively with absolute robust data to confirm the chronology of the petroglyphs. It is also important for us to determine the connection between the rock carvings and the place where they were created. Because in many cases, the site with the rock carvings is not only symbolic place, but also identical to the areas used for everyday life. So, what was the relationship between these? How should we explain it? For example, did just they decorate their “houses” where they lived, or was it related to the more complex system? So, these are the key goals of the project: to determine the chronological framework, the use of the area, to understand the relationship between daily life and symbolic spaces. Moreover, as I mentioned before, Gobustan can be considered a “key” monument in terms of studying relationships in a bigger scale. So, it can help us to define activity of the human groups from the Asia to the Europe and vice-versa. Indeed, we can observe the same symbols with the same styles, possibly with the same chronology on a wider scale. For example, among the Paleolithic rock carvings of Portugal bovid and horse images are similar to symbols we have here. Unlike others, only in Gobustan existence of the human figures is interesting. Using these facts, we can create some certain connections between rock art sites of the

Misal üçün, Portuqaliyanın Paleolit dövrü qayaüstü təsvirləri arasında buradakı təsvirlərlə oxşar olan öküz, at təsvirləri vardır. Yalnız Qobustanda digərlərindən fərqli olaraq, insan təsvirlərinin də mövcudluğu maraqlıdır. Biz bu faktlardan istifadə edərək Avrasiya məkanının qayaüstü təsvir sahələri arasında müəyyən əlaqələr qura bilərik. İnsanlar, yoxsa ideyalar “köç edirdi” sualı ətrafında tədqiqatların aparılması da layihənin məqsədlərindən biridir.

Hazırkı mərhələ üçün layihə üzrə əldə etdiyimiz nəticələr bizi qane edir. Xüsusilə keçən il tədqiqatların gedişində qeydə alınmış insan qalıqlarını vurğulamaq istəyirəm. Təxminən Mezolit dövrünə aid edilən bu tapıntı bizi olduqca sevindirdi və nəticələr geniş ictimaiyyətə təqdim olundu. Digər tərəfdən, layihə çərçivəsində Azərbaycandan olan tədqiqatçılarla əlaqələrin yaradılması və fikir mübadiləsinin aparılması qarşılıqlı əməkdaşlığın daha yaxşı inkişafına kömək edir. Bu baxımdan da əldə etdiyimiz nəticələrdən razıyam.

- Gələcəkdə Qobustanla bağlı yeni layihələr nəzərdə tutursunuzmu?

- Əlbəttə. İlk növbədə, tədqiqatımızın daha geniş elmi auditoriyaya çatması üçün nəticələrimizi beynəlxalq jurnalda çap etdirməyə hazırlaşırıq. Qobustanla bağlı materiallar o qədər geniş və çoxşaxəlidir ki, insanı daim yeni tədqiqatlara, layihələrə sövq edir. Adətən yeni layihəyə başlayan zaman qarşımızda müəyyən suallar dayanır. Zamanla bu suallara cavab tapmağa yaxınlaşdığını düşünsən də, əslində, hər dəfə daha fərqli və yeni suallarla, problemlərlə qarşılaşırsan. Bu baxımdan tamamlanmış hər bir layihə həm də yeni tədqiqat üçün başlanğıc rolunu oynayır. Qobustanla bağlı yeni layihələr bizim üçün hər zaman aktualdır.

Eurasian continent. One of the goals of the project is to conduct research on the question of whether, how, how far and fast people or ideas “moved”.

We are satisfied with the results of the project reached so far. Last year we discovered human remains which date back to Mesolithic Era. They were presented to the public, because we were well aware of the need of informing people about what we were doing and it immediately attracted attention of wider public. We were very happy about this discovery, because it gives us a lot of important information about the lifestyle and probably burial tradition of the settlers. Furthermore, the strong relations with researchers from Azerbaijan within the framework of the project, the exchange of the ideas help to better development of the mutual cooperation. So, yes, we are fully satisfied with the results.

- Do you envisage new projects related to Gobustan for the future?

- Of course. Firstly, we are preparing to publish the results of our current research in an international scientific journal, so to reach the widest public, including the academic one. The data related to Gobustan are so wide and diverse that they constantly push people to new researches and projects. So, the good part of the research activities is that every time you launch something new, because every time new questions rise. While you are searching you think that you may find the definitive answer. But no, you just have new questions, new problems to solve. That's why every completed research is the beginning of a new investigation. New projects related to Gobustan are always relevant for us. I hope that our cooperation with the Gobustan preserve and the scientific community of Azerbaijan will successfully continue in the future and we will get the necessary eco-

Ümid edirəm ki, gələcəkdə də Qobustan qoruğu və Azərbaycanın elmi ictimaiyyəti ilə əməkdaşlığımız ən uğurlu formada davam edəcək, bunun üçün lazım olan iqtisadi və mənəvi dəstəyi görəcəyik. Çünki bu həm də ölkələrimiz arasındakı elmi-tədqiqat sahəsindəki əməkdaşlığa bir töhfədir.

- Bəşəri dəyərinə görə Qobustanı dünyanın hansı tarixi abidəsi ilə müqayisə edərdiniz?

- Bu, çox çətin sualdır. Qeyd etdiyim kimi, həm təsvirlərin sayı, həm də geniş xronoloji diapazona malik olması Qobustanı digərlərindən fərqləndirir. Bu mənada, Qobustan unikal abidədir. Buradakı qayaüstü təsvirləri eyni məkan daxilində müxtəlif insan qrupları arasında olan "dialoq" kimi ifadə edə bilərəm. Bilirik ki, Qobustan hələ də yerli əhali üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ədəbiyyatlar vasitəsilə tanış olduğum bəzi nüanslar, etnoqrafik məlumatlar çox maraqlıdır. Bu baxımdan deyə bilərəm ki, Qobustan həm də "canlı" abidədir, nəsillər bir-birini əvəz etsə də, Qobustanın mənəvi dəyəri itmir, əksinə daha da möhkəmlənərək digər nəsllə ötürülür. Bu da onu tək-cə maddi yox, həm də dəyərli mənəvi irs abidəsi kimi xarakterizə etməyə imkan verir. Bu unikallığına görə Qobustan digər mədəni irs abidələri ilə müqayisə edilə bilməz.

- Qobustan qoruğunun dəyərli və daim arzulanan qonağı kimi bizə arzunuzu eşitmək istəyərdik.

- Mən ilk dəfə Qobustana 2009-cu ildə gəlmişəm. Mənim həm köhnə, həm də yeni muzey binasını görmək imkanım olub. Bu illər ərzində qoruda istər kadr, istərsə də elmi-texniki sahədəki inkişafın şahidi olmuşam. Xüsusilə turist sayının hər il artması məni, yaxşı mənada, həm təəccübləndirir, həm də sevindirir. Bu, əslində, Qobustanın beynəlxalq səviyyə

tic support and huge interest in order to move forward. Because this is also a tribute to the scientific-research cooperation between our countries.

- As a cultural heritage site, with which monument you would compare Gobustan?

- This is a very hard question. As I mentioned, the number of the engravings, also having the wide chronological span make Gobustan different from others. In this sense, Gobustan is a unique monument. I can describe the petroglyphs of Gobustan as a "dialogue" between different groups of people within the same space. We know that Gobustan still has a special sacred significance for the local people. It is very interesting to observe that some nuances, ethnographic features, which I have become familiar with through the literature, are still continuing here. From this point of view, I can say that Gobustan is also a "living" monument, even though generations replace one another, the spiritual value of Gobustan does not disappear, on the contrary, it is further strengthened and passed on to the next generation. It allows us to characterize Gobustan as not only tangible but also very valuable intangible heritage site. So, Gobustan cannot be compared with any other cultural heritage site, because it is unique in its own way.

- We would like to hear your wishes for us as a valuable and desired guest of Gobustan Preserve.

- I came here for the very first time in 2009 and I had an opportunity to see the old museum and then the new one. During these years, I witnessed the development in the preserve, both in the scientific and technical field. In particular, the annual increase in the number of tourists surprises and pleases me in a good way. This is actually an indication that Go-

yədə uğurlu şəkildə təbliğ edilməsinin göstəricisidir. Mən Qobustanın daha geniş auditoriyaya tanıtılması sahəsindəki bu fəaliyyətin davam etdirilməsini arzu edirəm. Çünki rəhbərlikdən başlayaraq texniki heyətə qədər qoruyqda çalışan hər bir əməkdaşın işinə necə məsuliyyətlə, şövqlə və sevgi ilə yanaşdığını görürəm. Bizim fəaliyyətimiz əsasən elmi tədqiqatla bağlı olsa da, Qobustanın sosial şəbəkələrdəki hesablarını izləmək qoruyqda aparılan çoxşaxəli işlərin miqyasını görməyə imkan verir. Mən qoruyğun daha da inkişaf etməsini, elmi tədqiqatların miqyasının genişlənməsini və Qobustanın hər zaman ən yüksək pillədə dayanmasını arzu edirəm. Çünki abidənin əzəməti və möhtəşəmliyi buna imkan verir.

Müsahibəni hazırladı:
Vəfa Hüseynova
Nuranə Həsənova

bustan is successfully promoted at the international level. I wish to continue this activity in the field of introducing Gobustan to a wider audience. Because I see how every employee working in the preserve, from the management to the technical staff, approaches their work with responsibility, enthusiasm and love. Although our activity is mainly related to scientific research, following Gobustan's accounts on social networks allows us to see the scale of the multifaceted work carried out in the preserve. I hope that the preserve will develop further, the number of scientific researches will increase and Gobustan will always stand at the highest level. Because the uniqueness and magnificence of the monument allows it.

Prepared the interview:
Vafa Huseynova
Nurana Hasanova

Azər Qərib:

“Şuşanın tezliklə dünyanın turizm incilərindən biri olacağına inanıram”

Azer Garib:
 “I believe that Shusha will soon become one of our tourism pearls of the world”

Müsaibimiz tanınmış jurnalist, səyyah, Azərbaycan Turizm Blogerləri Assosiasiyası İdarə heyətinin sədri Azər Qəribdir.

Our interviewee is the renowned journalist, traveler, and the president of Azerbaijan Tourism Bloggers Association, Azer Garib.

- Səyahət sizin üçün nədir, özündə nələri ehtiva edir?

- Səyahət mənim üçün yeni təəssüratlar, yeni mədəniyyətlər, yeni insanlar və yeni adət-ənənələrlə tanışlıqdır. Xaricdə olmayanda ölkəmizi gəzməyi sevirəm, bu da mənim üçün eyni dərəcədə maraqlı olur və ölkədaxili səyahətlərimdən də zövq alıram. Mən, ümumiyyətlə, yeni insanlarla tanış olmağı çox sevirəm. Onlardan ölkələri barədə öyrənirəm, onlara ölkəmizdən danışırım.

-What does travel mean to you, and what does it encompass?

-Travel, for me, is about new experiences, new cultures, new people, and getting to know new customs and traditions. I love exploring my own country when I'm not abroad, and I enjoy domestic travel just as much. Overall, I have a great passion for meeting new people. I learn about their countries and share information about our country during my travels.

- Səyahətə marağınız haradan yaranıb? İlk səyahətinizi necə xatırlayırsınız?

- Mənə elə gəlir, hər kəsin daxilində səyahətə maraq olur. Amma səyahəti sevmək başqa, onu peşyə çevirmək isə tamam başqadır. Mənim səyahətə sevgim həm daxildən gəlirdi, həm də ailədən. Valideynlərim səyahət etməyi xoşlayırdılar. Biz birlikdə çox yerlərə səyahət edirdik, birlikdə çox gəzirdik. Valideynlərimin razılığı və dəstəyi ilə 12 yaşında Latviyanın paytaxtı Riqağa getmişdim. Bu mənim xarici ölkəyə ilk səyahətim idi. O ki qaldı professional səyyah olmağa, mən uşaqlıqdan jurnalist olmaq istəmişəm. Uşaqlıqdan bu peşəni sevmişəm, seçmişəm. Sonradan da iki sevdiyim sahəni birləşdirib, səyyah-jurnalist kimi fəaliyyət göstərmişəm.

- Neçə ölkədə səyahətdə olmusunuz və bu ölkələr arasında sizin üçün ən maraqlı hansı olub?

- Ən maraqlı ölkə...? Mən ölkələri maraqlı olmasına görə deyil, ürəyəyatanlığına görə ayırırdım. Məsələn, İtaliya kimi. Çünki mən gəzdiyim ölkələrin hər birini fərqli xüsusiyyətlərinə görə sevirəm. Bu

-How did your interest in travel develop? Can you recall your first trip?

-I believe everyone has an innate interest in travel. However, having a passion for travel and turning it into a profession is something entirely different. My love for travel came from within, as well as from my family. My parents enjoyed traveling, and we used to travel a lot together. With their support and consent, I went to Riga, the capital of Latvia, when I was 12 years old. It was my first trip to a foreign country. That trip marked the beginning of my journey towards becoming a professional traveler. From childhood, I wanted to be a journalist, then I combined these two professions and became a traveler-journalist.

-How many countries have you traveled to, and which of these countries has been the most interesting for you?

-The most interesting country...? I don't categorize countries based on whether they are interesting or not; I appreciate them for their uniqueness. For example, Italy is one of them because I love each country I visit for its distinct characteristics. So far, I have traveled to

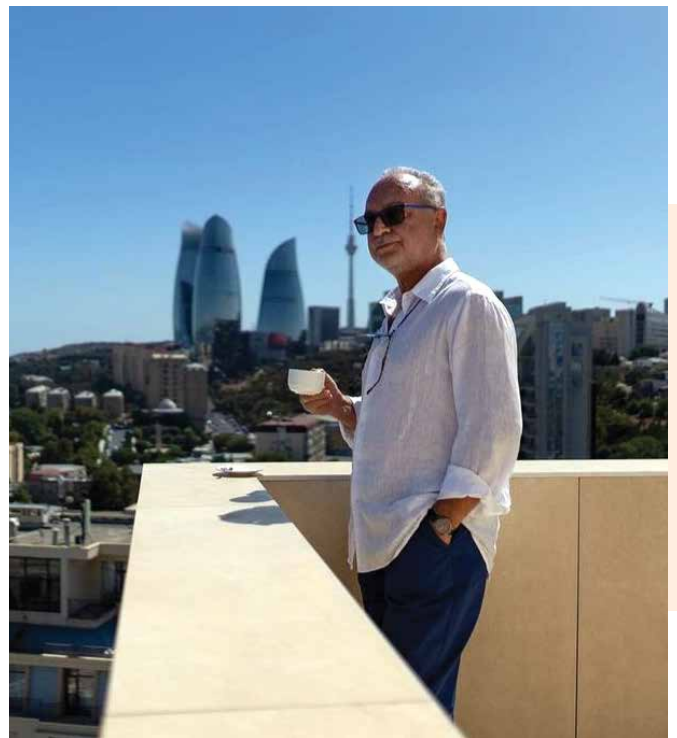
vaxta qədər 101 ölkəyə səyahət etmişəm. Onların arasında “bu daha yaxşı, bu daha pisdir” deyib müqayisə aparmağı sevmirəm. Çünki hər bir ölkə öz fərqli xüsusiyyəti ilə məndə təəssüratlar yaradır. Bəzi ölkələr mədəniyyəti ilə, digəri tarixi, başqası isə mətbəxi, insanların qonaqpərvərliyi ilə fərqlənir. Ümumilikdə deyərdim, səyahət etdiyim heç bir ölkəyə görə peşmanlıq hissi yaşamamışam. Düzdür, bəzən hansısa məqamda fikirləşə bilərəm, deyə bilərəm ki, bir daha bu ölkəyə gəlmərəm. Amma heç vaxt səyahətimə görə peşman olmamışam. Mən eyni zamanda jurnalist fəaliyyətimə görə işimə peşəkar yanaşıb ölkələri olduğu kimi, mənfi-müsbət tərəfləri ilə izləyicilərimə çatdırmalıyam. Ona görə də səyahət etdiyim hər bir ölkə mənə eyni zamanda jurnalist kimi maraqlıdır. Eyni ölkəyə gedib-getməmək isə qalır öz istəyimə.

- Azərbaycanı ilk davamlı səyahət verilişinin müəllifisiniz. Tamaşaçılar sizin təqdimatınızda dünya ölkələrinə virtual səyahət edib xalqların mədəniyyəti ilə tanış olurlar. Səyahət jurnalistikasının üstün cəhətləri və çətinlikləri barədə danışdınız?

- Bəli, bu yaxınlarda verilişimin 20 yaşını qeyd etdik. “Qərib Azər” ölkəmizdə ilk davamlı səyahət verilişi olub. Ona görə də, düşünürəm ki, ilk davamlı səyahət verilişinin aparıcısı kimi səyahət jurnalistikasının üstünlüyündən danışmağım daha doğru olar. Mən inanıram ki, hər kəs istəyər ki, mənim kimi dünya ölkələrinə səyahət etsin, gördüklərini, eşitdiklərini, təəssüratlarını televiziyaadan izləyicilərlə paylaşsın. Əlbəttə ki, hazırda müxtəlif internet platformaları sayəsində bu hamı üçün əlçatandır. Buna baxmayaraq, yenə də ölkədə ilk davamlı səyahət verilişinin aparıcısı olmaq insana yalnız qürur hissi verir. O ki qaldı işin çətinliyinə, deyərdim ki, işimlə bağlı heç vaxt ciddi çətinlik

101 countries, and I don't like to compare them by saying, “this one is better, this one is worse.” Each country creates different impressions on me with its own unique qualities. Some countries stand out for their culture, others for their history, and some for their cuisine or the hospitality of their people. In general, I can say that I have never regretted traveling to any country. It's true that sometimes I might think I won't come back to a particular place, but I have never regretted my travels. Additionally, as a journalist, I approach my work professionally, and I must present countries to my audience as they are, highlighting both the negative and positive aspects. That's why every country I visit is interesting to me as a journalist. Whether or not I return to the same country remains a matter of personal choice.

-You are the creator of the first continuous travel show in Azerbaijan. In your presentations, viewers virtually travel to countries around the world and get acquainted with the cultures of different nations. Could you talk about

yaşamamışam. Çətinlik yalnız fiziki yorğunluq ola bilər, doğmalardan ayrı qalmaq, milli mətbəxdən uzaq düşmək və s. kimi...

- Azərbaycan Turizm Blogerləri Assosiasiyası İdarə heyətinin sədri kimi ölkəmizin turizm potensialını necə qiymətləndirirsiniz? Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi qədim və zəngin tarixi ilə bərabər, bənzərsiz təbiəti ilə də seçilir. Sizcə, gözəl Qarabağımız dünya turizminin incisi ola bilərmi?

- Ölkəmizin turizm potensialını çox yüksək qiymətləndirirəm. Bəzən xidmət sahəsində müəyyən nöqsanları səsləndirib deyirlər ki, bu nöqsanlara görə ölkəmizə turist gəlməz. Amma bu, düzgün yanaşma deyil. Mən Hindistanda olmuşam, oradakı acınacaqlı vəziyyətdə olan yerləri də görmüşəm. Bəli, insanlar düşünə bilər ki, məhz belə yerlərə görə Hindistana turist gəlməz. Amma bütün bunlara rəğmən Hindistana ildə milyonlarla turist gəlir. Onlar Hindistanın tarixi, mədəniyyəti ilə tanış olmağa, mətbəxini dadmağa gəlirlər. Ona görə də, düşünürəm ki, ölkəmizin turizm potensialı olduqca yüksəkdir. Doğrudur, bəzən turistlərə xidmət sahəsində müəyyən nöqsanlar olur. Amma mən səyahət etdiyim ölkələri nəzərə alaraq əminliklə deyə bilərəm ki, belə nöqsanlar dünyanın bütün ölkələrində olur. Bəzən xaricdə bir bardaq su üçün 40 dəqiqə, isti yemək üçün saatlarla gözlədiyimiz vaxtlar olur. Yəni mən xarici ölkələrdəki xidməti ideallaşdırmağın tərəfdarı deyiləm. Doğrudur, biz dünya turizm mərkəzi kimi tanınan ölkələrin xidmət sahəsindəki təcrübələrini ölkəmizdə tətbiq etməliyik. Bu bizim inkişafımız üçün çox vacibdir. Ancaq xaricdəki xidmət sahəsini ideallaşdırmağı, öz xidmət sahəmizdəki kiçik nöqsanları şisirtməyi məqbul hesab etmirəm.

the advantages and challenges of travel journalism?

-Yes, we recently celebrated the 20th anniversary of the show. "Garib Azer" was the first continuous travel show in our country. Therefore, I think it's more accurate to talk about the advantages of travel journalism as the pioneer of the first continuous travel show. I believe that everyone wants to travel to countries around the world like me, share what they see and experience with their audience on television. Of course, now with various internet platforms, this is accessible to everyone. Nevertheless, being the creator of the first continuous travel show in the country gives you a sense of pride. As for the challenges, I can say that I have never faced any serious difficulties in my work. The challenges might only be physical exhaustion, being away from home, being far from our national cuisine, and so on...

-As the President of Azerbaijan Tourism Bloggers Association, how do you assess the tourism potential of our country? Azerbaijan's Garabagh region stands out with its ancient and rich history, as well as its unique nature. In your opinion, could our beautiful Garabagh become a jewel in world tourism?

-I highly value the tourism potential of our country. Sometimes, people may point out certain shortcomings in the service sector and claim that tourists won't come to our country because of these issues. However, this is not a right approach. I've been to India, for instance, and have seen places with challenging conditions there as well. Despite that, millions of tourists visit India every year to explore its history, culture, and savor its cuisine. Therefore, I believe that our country has a substantial tourism po-

Bizim qədim tariximiz, zəngin mədəniyyətimiz var. Bununla yanaşı, ölkəmizin zəngin mətbəxi turistlərin cəlb olunmasında mühüm yer tutur. Mən çox ölkələrdə olmuşam, onların milli mətbəxləri ilə tanış olmuşam, amma öz çeşidinə, dadına görə Azərbaycan mətbəxi qədər zəngin ikinci mətbəx görməmişəm. İnanın ki, yeməklərimizi dadan turistlər milli mətbəximizi yüksək qiymətləndirirlər. Sualınızın ikinci hissəsinə gəlincə, Qarabağı bütövlükdə deyə bilmərəm, Qarabağın ümumilikdə daxili turizm üçün potensialı genişdir, amma Şuşanın tezliklə dünyanın turizm incilərindən biri olacağına inanıram. Qədim tarixi, zəngin mədəni irsi, əlverişli coğrafi mövqeyi, ərazidə yeni tikilən müasir hotellər, Füzulidə istifadəyə verilən hava limanı və s. bütün bunlar Şuşanın tezliklə dünyanın turizm xəritəsində öz yerini tutması üçün böyük zəmin yaradır.

- Siz çoxsaylı ölkələrin mədəniyyəti, tarixi abidələri ilə tanış olmusunuz. Bu baxımdan, dünya irsi ilə milli irsimiz arasında müqayisə aparmaq imkanınız var. Sizcə, sahib olduğumuz hansı irs nümunəsi ilə dünyanı heyrtləndirə bilirik?

- Birincisi, elə Qobustanla, sonra Yanardağ, Atəşgah və əlbəttə ki, İçərişəhər. Mən bu siyahıya bütövlükdə Bakını da əlavə edərdim. Bəzən Bakını Dubayla müqayisə edirlər. Dubayı çox sevsəmdə, mən bu bənzətmə ilə qəti şəkildə razı deyiləm. Mənə görə, Bakının ürəyi var, Bakı canlı şəhərdir. Ümumilikdə isə hesab edirəm ki, Azərbaycan dünya mədəniyyətinə yetərinə töhfəsini verib. Dörd maddi-mədəni irs nümunəmiz UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısında yer almaqla ümumbəşəri əhəmiyyət qazanıb. Düşünürəm ki, bu proses davamlı xarakter alacaq. Ölkəmiz inkişaf etdikcə mədəniyyətin tərəqqisinə daha da geniş

tential. It's true that sometimes there are shortcomings in the service provided to tourists. But based on my travels to various countries, I can confidently say that such shortcomings exist in all countries around the world. Sometimes, we wait for 40 minutes for a glass of water or hours for a hot meal even abroad. So, I'm not an advocate for idealizing the service sector in foreign countries. It's true that we should implement the experiences of countries recognized as world tourism hubs in our own service sector for our development. However, I don't believe in exaggerating minor shortcomings in our own service sector by comparing it to foreign services.

We have a rich history, a diverse culture, and our cuisine is an important factor in attracting tourists. I've been to many countries and tasted their national cuisines, but I haven't seen a cuisine as rich and flavorful as Azerbaijani cuisine. Believe me, tourists highly appreciate our national cuisine for its unique variety and taste. As for the second part of your question, I cannot speak for all of Garabagh, but overall, Garabagh has great potential for domestic tourism. However, I believe that Shusha will soon become one of tourism pearls of the world. Its ancient history, rich cultural heritage, favorable geographical location, newly constructed modern hotels, and the recently opened airport in Fuzuli all provide ample opportunities for Shusha to quickly establish itself on the world tourism map.

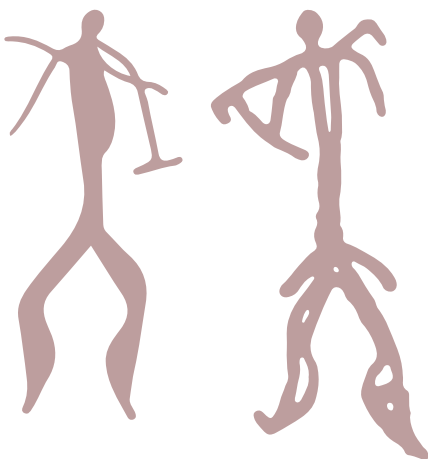
-You have had the opportunity to explore the cultures and historical landmarks of numerous countries. In this regard, you can make comparisons between the world heritage and our national heritage. In your opinion, with which example of our heritage can we astonish the world?

-Firstly, with its Gobustan, then the Yanar Dag, the Ateshgah (Fire Temple),

imkanlar açılacaq. Yüksək yaradıcılıq potensialına malik xalqımız isə bu şəraiti dəyərləndirəcək, mədəni irsimizi zənginləşdirməklə mədəniyyətimizi inkişaf etdirəcək, ölkəmiz dünyanın mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrətinə şöhrət qatacaq.

**Müsahibəni apardı:
Vəfa Hüseynova**

and, of course, the Icherisheher (Inner City). I would also add Baku to this list as a whole. Sometimes, people compare Baku to Dubai. While I have a great admiration for Dubai, I strongly disagree with this comparison. In my view, Baku has a soul, it's a lively city. In general, I believe that Azerbaijan has made a significant contribution to world culture. Three of our material and cultural heritage sites are listed on UNESCO's World Heritage List, which gives them global significance. I think this process will continue to evolve as our country develops. With the advancement of our nation's high creative potential, we will appreciate these opportunities and enrich our cultural heritage, thereby advancing our culture. Our country will further enhance its reputation as one of the world's cultural centers.

**Interviewed by:
Vafa Huseynova**

“Nə qədər mən tərif
etsəm Şəkini...”

*“However much
I praise Sheki...”*

Jurnalımızın “Gəzək qarış-qarış Azərbaycanı” rubrikasının növbəti məkanı Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin keçmişə malik şəhərlərindən biri olan Şəkidir. Şəki ölkəmizin şimal-qərbində, Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacında, dəniz səviyyəsindən 632 m yüksəklikdə yerləşir. Şəki rayonunun ərazisi 2,43 min kvadrat km, əhalisi 190,6 min nəfərdir. Şəkini Azərbaycanın digər rayonları ilə dəmir yolu və avtomobil yolları birləşdirir. Şəkiddən Bakı şəhərinədək olan məsafə 305 km-dir. Şəki zəngin tarixi-mədəni irsinin qorunub saxlanması nəticəsində Azərbaycanın mühüm turizm mərkəzlərindən birinə çevrilib.

Şəkiyə daxil olan kimi ilk növbədə onun ecazkar təbiətinin sehrinə düşürük. Bu yerlərin qədim tarixi, zəngin mədəniyyəti haqqında məlumatımızı genişləndirmək, informasiya toplamaq üçün üz tuturuq Şəki Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinə. Bizi şəkililərə xas qonaqpərvərliklə qarşılayan muzeyin direktoru Vüqar Mustafayev muzey haqqında ətraflı məlumat verir, hazırda təmir işləri ilə əlaqədar muzeyin ziyarətçilər üçün bağlı olduğunu bildirir. Belə zəngin bir muzeyin ekspozisiyası ilə tanış olmaq şansımızı itirdiyimizə görə məyus olsaq da, direktor muzeyin əməkdaşı İlhamə xanımı Şəkinin qədim tarixi abidələri ilə tanış etmək üçün bizə bələdçi təyin edir.

İlhamə xanım şirin Şəki ləhcəsi ilə bizə əvvəlcə muzey haqqında məlumat verir. Qeyd edir ki, Şəki Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi ölkəmizin 1920-ci illərdə yaradılan ilk muzeylərindən biridir. Həmçinin Azərbaycan ərazisində yaradılan ilk memorial muzey – M.F.Axundzadənin Ev-Muzeyi də Şəkiddə yerləşir. Muzey 1940-cı ildən fəaliyyət göstərir.

The next stop in our journal's “Traveling all over Azerbaijan” column is Sheki, one of the cities in Azerbaijan with a rich and diverse history. Sheki is situated in the northwest of our country, on the southern slope of the Great Caucasus Mountains, at an altitude of 632 meters above sea level. The area of the Sheki district is 24,300 square kilometers, with a population of 190,600 people. Sheki connects to other regions of Azerbaijan through railway and road networks, and the distance from Sheki to Baku is 305 kilometers. Thanks to the preservation of its rich historical and cultural heritage, Sheki has become one of Azerbaijan's important tourism centers.

As we first enter Sheki, we are immediately captivated by its unique natural beauty. To expand our knowledge about the ancient history and rich culture of these lands, we head to Sheki History and Ethnography Museum. Welcoming us with hospitality, the museum's director, Vugar Mustafayev, provides detailed information about the museum and informs us that the museum is currently undergoing renovations to better accommodate visitors. While we regret missing the opportunity to explore the rich museum exhibits, the director introduces us to İlhamə xanim, an associate of the museum, who will guide us to Sheki's ancient historical sites.

İlhamə Xanim starts by giving us information about the museum in the sweet Sheki dialect. She mentions that the Sheki History and Ethnography Museum is one of the first museums established in our country in the 1920s. Furthermore, the first memorial museum in Azerbaijan, the M.F. Akhundzadeh House-Museum, is also located in Sheki and has been operating since 1938.

Tarixdə Şəki – Şəkidə tarix

Bələdçimiz bizi Şəkinin tarixi ilə bağlı məlumatlandırmaqda davam edir. Öyrənirik ki, Orta əsrlərə aid mənbələrdə şəhərin adı Şəki, Şəka, Şakki, Nuxa və s. adlandırılıb. Adın etimologiyası eramızdan əvvəl VII əsrdə Qara dənizin şimal sahillərində Dərbənd keçidi vasitəsilə Cənubi Qafqaza, oradan da Kiçik Asiyaya hərəkət edən sak tayfalarının adı ilə bağlıdır.

I əsrdə Qafqaz Albaniyasının ən iri şəhərlərindən birinə çevrilən Şəki ərəb istilasından əvvəl Azərbaycanın mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik şəhərlərindən biri olub. Xilafətin zəiflədiyi dövrdə isə Şəkidə müstəqil knyazlıq yaranıb.

Sheki in History – History in Sheki

Our guide continues to enlighten us about the history of Sheki. We learn that in medieval sources, the city's name has been referred to as Shaki, Sheka, Shakki, Nukha, and so on. The etymology of the name is linked to the Sak tribes who moved from the northern shores of the Caspian Sea through the Derbent Pass in the 7th century BC, crossing into the South Caucasus and then into Asia Minor.

In the 1st century AD, Sheki, which was one of the largest cities in Caucasian Albania, became a city of great political and economic importance during the Arab invasion of Azerbaijan. In a period when the Caliphate weakened, Sheki became an independent principality. In the first half of the 14th century, after the collapse of the Hulaki state, Sheki gained independence alongside the Shirvanshahs and came under the rule of the Orlat dynasty. Shaki, whose independence was terminated by Shah Tahmasib in 1551, was merged into the Safavid state. In 1743, the Sheki Khanate was established. Based on the Kurekchay Treaty of 1805, the territory of the Sheki Khanate, which had become a vassal of Russia, was completely annexed to Russia through the Gulistan Peace Treaty of 1813. In 1819, the Khan's regime in Sheki was abolished, and instead of the Khanate, Sheki Province was established, and in 1840, Sheki uyezd was created as part of the Caspian Province. In 1846, the district became part of the Shamakhi Governorate and was called Nukha. In 1859, Nukha district became part of the Baku Governorate, and in 1868, it became part of the Elisabethpol Governorate. In 1920, Soviet rule was established in Sheki. In 1930, based on administrative territorial changes in the Azerbaijan SSR, Nukha district was formed. In 1963, Nukha district was abo-

XIV əsrin I yarısında Hülakilər dövləti süquta uğradıqdan sonra Şirvanşahlar dövləti ilə yanaşı, Şəki də müstəqillik qazanıb və Orlat nəslə hakimiyyətə gəlib. 1551-ci ildə Şah Təhmasib tərəfindən müstəqilliyinə son qoyulan Şəki Səfəvilər dövlətinə birləşdirilib. 1743-cü ildə Şəki xanlığı yaranıb.

1805-ci il Kürəkçay müqaviləsinə əsasən, Rusiyadan vassal asılılığına düşən Şəki xanlığının ərazisi 1813-cü il Gülistan sülh müqaviləsi ilə tamamilə Rusiyaya birləşdirilib. 1819-cu ildə isə Şəkiddə xan üsul-idarəsi ləğv olunub, xanlığın əvəzinə Şəki əyaləti, 1840-cı ildə isə Kaspi vilayətinin tərkibində Şəki qəzası yaradılıb. Qəza 1846-cı ildən Şamaxı quberniyasının tərkibinə daxil olub və Nuxa qəzası adlandırılıb. Nuxa qəzası 1859-cu ildə Bakı quberniyasının, 1868-ci ildə isə Yelizavetpol quberniyasının tərkibinə daxil edilib.

1920-ci ildə Şəkiddə sovet hakimiyyəti qurulub. 1930-cu ildə Azərbaycan SSR-nin inzibati ərazi bölgüsündə edilən dəyişikliyə əsasən, Nuxa rayonu təşkil edilib. 1963-cü ildə Nuxa rayonu ləğv edilərək ərazisi Vartaşen rayonuna (indiki Oğuz rayonu) verilib, respublika tabeliyində Nuxa şəhəri yaradılıb. 1965-ci ildə yəni-dən müstəqil Nuxa rayonu təşkil edilib. Ərazi 1968-ci ildən Şəki şəhəri adlanmağa başlayıb.

Rayon ərazisində çoxsaylı arxeoloji və tarix-memarlıq abidələri mövcuddur. Abidələr arasında həm bizim eradan əvvəlki dövrlərə aid nekropollar və yaşayış yerləri, həm də bizim eranın müxtəlif dövrlərinə aid tarixi qalalar, hamamlar, karvansaralar, evlər və s. öz memarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Şəkixanovların evi, Qala divarları, Gileyli məscidinin minarəsi, Aşağı və Yuxarı karvansaralar, Ağvanlar hamamı, Gavur qalası, Qudula qala yeri, Aydınbulaqda Ağcaqala qülləsi, Kiş

lished, and its territory was transferred to Vartashen district (present-day Oghuz district), and Nukha city was created in the republic's administrative division. In 1965, the independent Nukha district was reestablished. Starting from 1968, the area began to be called Sheki city.

Within the district's territory, there are archaeological and architectural monuments from various historical periods. Among these monuments are necropolises and settlements from A.D. times, as well as historical fortresses, baths, caravanserais, houses, and more from different eras that stand out for their architecture. Shekikhanovs' Palace, fortress walls, Gileyli Mosque's minaret, Ashaghi and Yukhari Caravanserais, Aghvanlar Bath, Gavur Fortress, Gudula fortress site, Aydınbulagda Aghsaggal Tower, Kish temple near Kish village, Gelsen-Gorsersen fortress, and others are the vivid representations of the ancient history of the area. It is precisely because of this uniqueness that Sheki city was accepted as a member of the World Historic Cities League's Administrative Council at the meeting held in October 2008.

Two reserves in one region, and a world heritage

We express our gratitude to İlhamə Xanim for providing us with fascinating

kəndi yaxınlığında Kiş məbədi, Gələrsən-görərsən qalası və s. tarix-memarlıq abidələri ərazinin qədim tarixinin canlı təqdimat məkanlarıdır. Məhz bu xüsusiyyətinə görə Şəki şəhəri Dünyanın Tarixi Şəhərləri Liqası İdarə Heyətinin 2008-ci ilin oktyabrında keçirilmiş iclasında təşkilata üzv qəbul edilib.

Bir rayonda iki qoruq və dünya mirası

Biz maraqlı məlumat üçün İlhamə xanıma təşəkkürümüzü bildirib zəngin təəssüratla muzeydən ayrılır, şəhərin ab-havasını daha dərindən hiss etmək üçün yola düzəlirik. Şəkinin tarixi abidələri ilə tanış olduqca özümüzü xanlıqlar dövründə hiss edirik. Rayonun tarixi və abidələri haqqında məlumatımızı genişləndirməkdə bizə "Qobustan dünyası"nın dostu, jurnalımızın ilk sayında Şəki Xan Sarayı haqqında dərc olunmuş məqalənin müəllifi Zəminə Rəsulova yardımçı olur. O qeyd edir ki, Şəkiddə iki qoruq fəaliyyət göstərir. 1967-ci ildə yaradılmış "Yuxarı Baş" Milli Tarix-Memarlıq Qoruğu və 2004-cü ildə muzey kimi fəaliyyətə başlayan, 2009-cu ildən isə qoruq statusu alan Kiş Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruq-Muzeyi. "Yuxarı Baş" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu Şəki şəhərinin tarixi hissəsini qorumaq məqsədilə təsis edilib. Qoruğun ümumi sahəsi 283 hektardır. Qoruq ərazisində hazırda dövlət tərəfindən qeydiyyatata götürülmüş 83 tarix-memarlıq abidəsi, çox sayda məscid və minarələr, karvansara və sənətkarlıq emalatxanaları, muzeylər və tarixi əhəmiyyətli digər tikililər vardır.

XVIII əsrin yadigarı olan Şəki Xan Sarayı da qoruq ərazisində yerləşir. Bu tarixi tikili öz ecazkar görünüşü, memarlıq üslubu, mürəkkəb ornamentləri və şəbəkələri ilə diqqəti cəlb edir. Əsrlərin yadigarı

information, and we leave the museum with rich experiences, ready to hit the road to immerse ourselves even deeper in the city's atmosphere. As we learn about Sheki's historical monuments, we find ourselves in the times of the khans. The history and monuments of the region are expanded upon by Zamina Rasulova, a friend of the "Gobustan dunyasi" and the author of the article about Sheki Khan's Palace published in the first issue of our journal. Zamina mentions that two reserves are active in Sheki. "Yukhari Bash National Historical and Architectural Reserve, established in 1967, and Kiş State Historical and Architectural Reserve-Museum, which started its activities as a museum in 2004 and obtained reserve status in 2009, aim to preserve the historical part of Sheki. The total area of the reserve is 283 hectares, and within this reserve, there are currently 83 registered historical and architectural monuments, numerous mosques and minarets, caravanserais, craft workshops, museums, and other historically significant structures.

The Sheki Khan Palace, a relic of the 18th century, is also located within the reserve's territory. This historical building stands out for its unique appearance, architectural style, intricate ornamentation, and lattice work. This palace, a rare architectural gem, dates back centuries and is one of the world's treasures. It was built in 1761-1762 by Mahammadhussein Khan Mushtaq, the grandson of Haji Chelebi Khan, who laid the foundation for the first independent khanate in Azerbaijan. The palace's walls are constructed on a foundation made of pebble stones and a mixture of lime. The two-story building consists of six rooms, four corridors, and two verandas. Only natural materials, such as stone, brick, ash, egg white, lime and carbonic calcium gypsum, were used in the construction and in dyeing natural dyes were used. The colorful lattice work

olan bu saray dünyanın nadir memarlıq incilərindən biridir. Saray 1761-1762-ci illərdə Azərbaycanda ilk müstəqil xanlığın əsasını qoyan Hacı Çələbi xanın nəvəsi Məhəmməd Hüseyin xan Müştəq tərəfindən tikdirilib. Sarayın divarları çaydaşı və əhəng məhlulu qarışığından hörülmüş təməl üzərində ucaldılıb. İkimərtəbəli bina altı otaqdan, dörd dəhliz və iki eyvandan ibarətdir. Sarayın tikintisində yalnız daş, kərpic, kül, yumurta ağı, əhəng və gəcdən, boyanmasında isə təbii rənglərdən istifadə olunub. Rəngbərəng şəkəllərin işlənməsində minlərlə xırda şüşə və taxta parçalarından istifadə edilib. Bu şüşə və taxta parçaları heç bir mıx-mismar və ya yapışqan olmadan əllə, tək-tək bir-birinə bənd olunub. Rəngli şüşələr XVIII əsrdə İpək Yolu vasitəsilə Venesiyadan gətirilib və məşhur Şəki ipəyi ilə mübadilə edilib.

4 iyul 2012-ci ildə sarayın 250 illiyi Şəki şəhərində təntənə ilə qeyd olunub. 2019-cu il iyulun 7-də UNESCO-nun Dünya İrs Komitəsinin Bakıda keçirilən 43-cü sessiyasında Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xan sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi" UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısına daxil edilib. Bununla bağlı təşkilatın baş direktoru tərəfindən imzalanan sertifikat 2021-ci il iyulun 7-də Şəkiddə keçirilən təntənəli mərasimdə şəhər rəhbərliyinə təqdim olunub. Həmin tədbirdə hər il iyulun 7-nin Şəkiddə "Şəhər günü" kimi qeyd olunması qərara alınıb.

is made using thousands of small glass and wood pieces. These glass and wood pieces were painstakingly attached to each other without any nail, glue or adhesive, one by one, by hand. The colorful glass pieces were brought from Venice through the Silk Road in the 18th century and bartered for the famous Sheki silk.

On July 4, 2012, the 250th anniversary of the palace was celebrated with great solemnity in Sheki. On July 7, 2019, during the 43rd session of UNESCO's World Heritage Committee in Baku, with the initiative of First Vice President Mehriban Aliyeva, the "Khan's Palace and Sheki's Historic Center" were included in UNESCO's World Heritage List. A certificate signed by the organization's director was presented to the city administration during a festive ceremony held in Sheki on July 7, 2021. As a result, it was decided to celebrate July 7 as "City Day" in Sheki every year.

The Land of Monuments – Center of Artistry

One of the architectural wonders that captivate tourists visiting Sheki is the caravanserais. Due to its location along the ancient Silk Road, this region attracted commercial interest in ancient times, leading to the construction of caravanserais in Sheki. Historical sources mention that

Abidələr diyarı – sənətkarlıq mərkəzi

Şəkiyə gələn turistlərin ən çox maraq göstərdiyi memarlıq abidələrindən biri də karvansaralardır. Şəki böyük İpək Yolunun üzərində yerləşdiyinə görə qədim dövrlərdən bu əraziyə ticari maraq olub və bunun nəticəsində də Şəkidə karvansaralar tikilib. Mənbələrdə XIX əsrdə Şəkidə 5 karvansaranın olduğu qeyd olunur. Şəki karvansaralarından biri olan Aşağı Karvansara 8000 m² ərazisi ilə Qafqazın ən böyük karvansarası hesab olunur. Böyüklüyünə və ticarət üçün əlverişliliyinə görə Zaqafqaziyada məşhur olan Yuxarı Karvansara da Şəkidə yerləşir. Yuxarı Karvansara Şəki memarlığı üçün səciyyəvi olan kərpic və çaydaşından tikilib. Ümumi sahəsi 6000 m² olan Yuxarı Karvansara iki mərtəbədən, 300-dən artıq otaqdan və zirzəmidən ibarətdir. İlk memarlıq üslubunu qoruyub saxlayan karvansara hazırda mehmanxana kimi istifadə olunur.

Şəkinin dövlət qeydiyyatına götürülmüş abidələri arasında hamamlar və məscidlər, yaşayış evləri və körpülər də xüsusilə diqqət cəlb edir. Ağvanlar hamamı, Abdulsalam hamamı, Məmmədnebi hamamı Orta əsr Şərqi hamamlarının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Məscidlər isə özünəməxsus xüsusiyyəti ilə digərindən fərqlənir. Heydər Əliyev Fondu

in the 19th century, there were five caravanserais in Sheki. One of the notable caravanserais in Sheki is the Ashaghi Caravanserai, which is considered the largest caravanserai in the Caucasus with its area of 8000 square meters. Similarly famous in the South Caucasus for its size and suitability for trade is the Yukhari Caravanserai, also located in Sheki. The Yukhari Caravanserai, a masterpiece of Sheki architecture, is built with local brick and pebble stone, retaining the original architectural style. Covering an area of 6000 square meters, it consists of two floors, over 300 rooms, and a basement. Preserving the original architectural style, the caravanserai is currently used as an inn.

Among the registered historical monuments in Sheki, bathhouses (hamams), mosques, residential buildings, and bridges are especially noteworthy. Bathhouses like Ağvanlar Hamam, Abdulsalam Hamam, and Mammadnabi Hamam reflect the unique features of Eastern bathhouses from the Middle Ages. Each of the mosques has its own distinctive characteristics. The restored Khan Mosque, restored by the Heydar Aliyev Foundation, holds significant historical importance. It is the only mosque in the city with two mihrabs was constructed in the 18th century by Sheki Khan Mahammadhuseyn Khan Mushtag.

Leaving the mosque, we wander through stone-paved streets, and our atten-

tərəfindən bərpa olunmuş Xan məscidi mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün şəhərdə fəaliyyət göstərən yeganə iki mehrablı məscid olan Xan məscidi XVIII əsrdə Şəki xanı Məhəmmədhüseyn xan Müştəq tərəfindən inşa etdirilib.

Məsciddən çıxıb daş döşənmiş küçələrlə addımlayırıq. Diqqətimizi sənətkarlıq emalatxanaları cəlb edir. Zəngin sənətkarlıq ənənələrinə malik Şəkidə tarixən çoxsaylı sənətkar emalatxanaları fəaliyyət göstərib. Bu ənənə hazırda şəkili ustalar tərəfindən layiqincə davam etdirilir. Şəkinin sənətkarlıq incilərindən olan şəbəkənin necə yarandığının şahidi olmaq üçün qarşımıza çıxan ilk şəbəkə emalatxanasına yollanırıq. Şəbəkə ustası Tofiq Rəsulov deyir ki, sənətkarlıq Şəkidə nəsildən-nəslə ötürülür və o da bu peşəni ailə böyüklərindən öyrənib, indi isə öz övladlarına öyrədir. Şəbəkə sənətinin böyük məharət, diqqət və səbir tələb etdiyini qeyd edən usta bizi şəbəkə hazırlanması prosesi ilə canlı tanış edir. Şəbəkənin yaradılmasında hər hansı birləşdiricidən, mıx və yapışqandan istifadə edilmədiyinin şahidi oluruq. Böyük maraq və heyranlıqla izlədiyimiz proses sonda özümüzü mozaika yaratmaqda sınaqla bitir. İlk mozaikamızı yaratmağımızın həyəcanı və sevinci ilə ustaya təşəkkür edib emalatxanadan ayrılıırıq.

Orta əsrlərdə Şəki həm də ipəyi ilə məşhur olub. Şəki ipəyi həmin dövr üçün ən qiymətli xammal sayılıb. Ərazidə aparılan arxeoloji qazıntılar da ipəkçiliyin Şəkinin iqtisadi həyatında ən qədim və mühüm təsərrüfat sahələrindən biri olduğunu sübut edib. İpəkçiliyin inkişafı kəlağayı sənətinin də təşəkkülünə səbəb olub. Burada mahir ustalar tərəfindən hazırlanan kəlağayılar xanımlarımızın sevimli geyimləri sırasında yer alır. Buraya gələn turistlər də yerli sənətkarların əl işlərinə böyük maraq göstərirlər.

tion is drawn to craft workshops. Sheki, with its rich craft traditions, has historically been home to various artisan workshops, and these traditions are still being preserved by skilled artisans today. To witness the creation of Sheki's renowned shebeke (stained glass) art, we visit the first shebeke workshop we encounter. The master, Tofiq Rəsulov, tells us that this craft has been passed down from generation to generation in Sheki, and he learned it from his family elders, now teaching it to his own children. He emphasizes the skill, attention, and patience required for shebeke artistry. We witness the intricate process of creating shebeke, noting that it does not involve any nail, adhesive mixture. We conclude the process with great interest and fascination, trying our hand at creating our own mosaic. With the excitement and joy of creating our first mosaic, we thank the master and leave the workshop.

In medieval times, Sheki was also renowned for its silk production, and Sheki silk was considered one of the most valuable fabrics of that period. Archaeological excavations in the area confirm that sericulture was one of the oldest and most significant economic activities in Sheki's history. The development of silk production also contributed to the establishment of the art of kəlağayı (silk headscarves) making in Sheki. Skilled craftsmen here produce the kəlağayis that are an integral part of our women's traditional attire. The tourists visiting Sheki also show great interest in the handmade crafts of local artisans.

Delicious cuisine and mysterious nature

The cuisine of Sheki, especially its sweets, holds a special place in our national culinary culture. The products prepared by skilled sweet-makers are in high

Ləziz mətbəx – əsrarəngiz təbiət

Şəki mətbəxi, xüsusilə də şirniyyatı ilə xalqımızın milli mətbəx mədəniyyətinin formalaşmasında müstəsna yer tutur. Bacarıqlı şirniyyat ustalarının hazırladıkları məhsullara yüksək tələbat var. Belə ki, şirniyyatlar Şəkiyə gələn qonaqlar tərəfindən də çox sevilir, hətta ən əziz adamlarına vermək üçün hədiyyə kimi alınır, “Şəki payı” tək təqdim olunur. Şəkinin məşhur şirniyyatçılarının əldə etdiyi zəngin təcrübə, bilik və bacarıqlar bu gün onların davamçıları tərəfindən tətbiq olunur, öyrədilir, şirniyyatçılıq sənətə, ənənəyə çevrilir. Bu baxımdan Şəkinin beynəlxalq şirniyyat festivalına ev sahibliyi etməsi də təsadüfi olmayıb.

Şəkinin təbiəti rəngarəng, heyvanat aləmi isə zəngindir. Ərazi bol su ehtiyatına, normal rütubət balansına, məhsuldar torpaqlar və zəngin meşə örtüyünə malikdir. Füsunkar təbiətinin, zəngin flora və faunasının qorunması məqsədilə 1964-cü ildə Şəki rayonunda Dövlət Tə-

demand. Sweets, in particular, are beloved by guests who visit Sheki and are even bought as gifts to give to their dearest ones; the “Sheki gift” is often presented as a token of affection. The rich experience, knowledge, and skills of Sheki’s famous sweet-makers are passed down and applied by their successors, turning sweet-making into an art and tradition. In this regard, Sheki hosting an international sweet festival is not a mere coincidence.

The nature of Sheki is colorful, and its wildlife is diverse. The region is rich in water resources, has a balanced moisture level, fertile soil, and abundant forest cover. In order to preserve this abundant and diverse nature, the State Nature Reserve was established in Sheki region in 1964. The Reserve is located between the Eyrichay River, the Yevlakh-Sheki and Sheki-Oghuz highways, covering an area of 10,350 hectares. Here, you can find various species of plants and animals.

In addition to horse-breeding, Sheki also offers ample opportunities for hunting and mountain tourism to thrive.

biət Yasaqlığı yaradılıb. Yasaqlıq Əyriçayın hövzəsində, Yevlax-Şəki və Şəki-Oğuz şose yollarının arasında yerləşir. Ərazisi 10350 hektardır. Burada çoxlu heyvan və bitki növləri mövcuddur.

Şəkidə atçılıqla yanaşı, ovçuluq və dağ turizminin inkişafı üçün də geniş imkanlar var.

Festivallar şəhəri

Şəki bu gün ölkəmizin mədəniyyət və turizm mərkəzi, həmçinin festivallar şəhəri kimi tanınır. Çoxsaylı irimiqyaslı tədbirlərə ev sahibliyi edən Şəkidə beynəlxalq festivalların keçirilməsi artıq ənənə halını alıb. Belə böyük festivalların təşkil olunması bölgəyə turist axınının artmasına müsbət təsir göstərir.

Turistlərin və qonaqların asudə vaxtlarının səmərəli və məzmunlu keçməsinə təmin etmək məqsədilə Şəkidə müxtəlif xalq kollektivləri, folklor kollektivləri və instrumental ansamblar fəaliyyət göstərir. Turistlər şəhərdə təşkil olunan müxtəlif tədbirlərdə iştirak edir, xalqımızın qədim adət-ənənələri ilə yaxından tanış olur, sənətkarların əl işlərinə baxır, folklor kollektivlərinin çıxışlarını izləyir-

City of festivals

Today, Sheki is known as the cultural and tourism center of our country and is also recognized as the city of festivals. Hosting a wide range of large-scale events has become a tradition in Sheki. Organizing such major festivals positively impacts the influx of tourists to the region.

In order to ensure that tourists and guests spend their leisure time productively and enjoyably, various folk ensembles, folklore groups, and instrumental ensembles operate in Sheki. Tourists participate in various events held in the city, get acquainted with the ancient traditions and customs of our people, admire the craftsmanship of local artisans, and watch folklore ensemble performances. This acquaintance leaves them with rich impressions about our country. All of this undoubtedly contributes to the rapid increase in the number of tourists visiting Sheki.

Today, Sheki is a home to a vast museum under the open sky that preserves and presents our nation's history, culture, and national architectural style in a vivid manner. Construction and restoration works carried out in our country encompasses Sheki, too and the attention and care shown by President Ilham Aliyev have helped preserve and restore the national architectural style, ensuring the continuity of cultural development. This, in turn, not only in the region, establishes Sheki as an important tourism center and as a renowned global cultural destination.

In conclusion, our journey to Sheki, where we are captivated by breathtaking landscapes, rich history, and vibrant culture, comes to an end. Along the way, I ponder how to capture this beauty in words. I remember a verse by the poet Zaur Ilhamoglu:

lər. Bu tanışlıq onlarda ölkəmiz haqqında zəngin təəssürat yaradır. Bütün bunlar, şübhəsiz ki, Şəkiyə gələn turistlərin sayının sürətlə artmasına səbəb olur.

Bu gün Şəki ümumilikdə, xalqımızın tarixini, mədəniyyətini, milli memarlıq üslubunu qoruyub saxlaması və canlı şəkilə ziyarətçilərinə təqdim etməsi baxımından açıq səma altında muzeyə bənzəyir. Ölkəmizdə aparılan tikinti-abadlıq işləri Şəkini də geniş şəkildə əhatə edir. Prezident İlham Əliyevin Şəkiyə göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində bölgədə milli memarlıq üslubu qorunub saxlanılmaqla yenidənqurma işləri aparılır. Burada inşa edilən yeni və müasir mədəniyyət ocaqları mədəni səviyyənin daha da yüksəlməsinə şərait yaradır, mədəniyyətin inkişafının davamlılığını təmin edir. Bu isə qədim tariximizi, zəngin mədəniyyətimizi özündə təcəssüm etdirən Şəkinin nəinki regionun, hətta dünyanın turizm mərkəzlərindən biri kimi şöhrət tapmasına əsaslı zəmin yaradır.

Beləliklə, insanı valeh edən mənzərələrinə, tarixi keçmişinə və zəngin mədəniyyətinə heyran olduğumuz Şəkiyə səfərimiz sona çatır. Yolboyu bu gözəlliyi necə qələmə alacağımı düşünürəm. Şəkili şair Zaur İlhamoğlunun bir şeirinin

Nə qədər mən tərif etsəm Şəkini,
Onun gözəlliyi sığışmaz saya.
Şəkinin adına layiq yazmağa
Qorxuram qələmin gücü çatmaya...

– bəndi düşünür yadıma. Düşünürəm ki, şairin də dediyi kimi, uca Tanrının lütfü olan bu gözəlliyi ifadə etməyə, həqiqətən də, qələmin gücü yetməz. Ona görə də bu gözəlliyi hər kəs canlı olaraq mütləq özü gəzməli, görməli, tarixi ab-havasını öz varlığıyla hiss etməlidir.

Vəfa Hüseynova

*No matter how much I praise Sheki,
Its beauty cannot fit into a description.
To write worthy of Sheki's name,
I fear the power of the pen is not sufficient...*

— these lines come to mind. I believe that, just as the poet suggests, the power of the pen may not be enough to truly express this beauty, a divine gift. Therefore, everyone should visit and see this beauty and feel its historical atmosphere with their own presence.

Vəfa Hüseynova

2	Heydər Əliyev və mədəni irsimiz	2	Heydar Aliyev and our cultural heritage
8	Dünya musiqi tarixində əbədi yaşamaq haqqı qazanan bəstəkar	8	The composer who earned the right of eternal life in the history of world music
13	Muzey mədəniyyəti	13	Museum culture
18	Mədəniyyətimizin daş salnaməsi	18	Stone chronicle of our culture
28	Gəmiqaya qayaüstü təsvirləri	28	Gemigaya Rock Art Depictions
38	Astaranın Tunc dövrü qayaüstü rəsmləri	38	The Bronze Age Rock Paintings of Astara
47	“Orta əsr Ağsu şəhəri” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu abidələri	47	“Middle Ages Agsu City” State Historical and Cultural Reserve
61	Əsrarəngiz tarixi məkan Keşikçidağ mağaralar kompleksi	61	Mysterious Historical Site Keshikchidagh Cave Complex
69	Yeddi gözəl	69	Seven Beauties
74	Xovsuz sumax xalçası və onun bədii-texniki xüsusiyyətləri	74	The Sumakh Flat-Woven Rug, Its Specific Motifs And Technique
83	Tarixin daş yaddaşı təsvirlərdə	83	Stone memory of history in the engravings
92	Müasir Azərbaycan heykəltaraşlığı	92	Contemporary Azerbaijani Sculpture
100	Ləzgilər	100	The Lezgians
113	“Müasir qəbul etdiyimiz hər hansı əşya gələcəkdə muzey eksponatı ola bilər”	113	“Any object that we perceive as contemporary one, can become a museum exhibit in the future.”
119	“Nağara məni düşünməyə, ritmi dərk etməyə vadar elədi”	119	“The naghara (drum) made me not only think, but also perceive the rhythm.”
125	Şərəfli ömrün yadigarları	125	The memories of honorable life
128	“Arzularınıza doğru gedin, uğur mütləq gələcək...”	128	“Follow your dreams, success will definitely come...”
135	“Qobustan bəşəriyyətin tarixi üçün “açar” abidələrdən biridir”	135	“Gobustan is one of the “key” monuments for the history of mankind”
142	“Şuşanın tezliklə dünyanın turizm incilərindən biri olacağına inanıram”	142	“I believe that Shusha will soon become one of tourism pearls of the world”
148	“Nə qədər mən tərif etsəm Şəkini...”	148	“However much I praise Sheki...”

Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğunun təsis etdiyi “Qobustan dünyası” elmi-metodik, populyar jurnalı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Mətbu nəşrlərin reyestrinə 4340 nömrəsi ilə daxil edilmişdir. Jurnalın məqsədi Azərbaycanın qədim və zəngin mədəni irsinin təbliği, mədəniyyət və incəsənət sahələri üzrə mütəxəssislərin və yaradıcı şəxslərin bilik və təcrübəsinin ictimaiyyətlə paylaşılmasıdır.

The scientific-methodical and popular magazine “Gobustan dunyasi”, founded by the Gobustan National Historical and Artistic Reserve, was entered into the register of printed publications of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan under the number 4340. The purpose of the magazine is to promote the ancient and rich cultural heritage of Azerbaijan, to share with the public the knowledge and experience of specialists in the fields of culture and art, creative people.

Direktor: Vüqar İsayev
Baş redaktor: Vəfa Hüseynova
Redaktor: Sabir Nəzirov
Art məsləhətçi: Səidə Musayeva
Fotoqraf: Nail Əhmədov
Qrafik dizaynerlər: Nicat Qəribov,
Ülvi Məmmədov
Tərcümə: “Tərcüman” Tərcümə Mərkəzi

Director: Vugar Isayev
Editor-in-chief: Vafa Huseynova
Editor: Sabir Nazirov
Art consultant: Saida Musayeva
Photographer: Nail Ahmadov
Graphic designers: Nijat Garibov,
Ulvi Mammadov
Translate: Translation Company “Terjuman”

QOBUSTAN MİLLİ TARİX-BƏDİİ QORUĞU

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğu

Ünvan: Adress:

Bakı şəhəri, Qaradağ rayonu,
Qobustan qəsəbəsi, Az1080

Əlaqə: Contact:

(+99412) 544 69 06
www.gobustandunyasi.az
contact@gobustandunyasi.az